

AMME İDARESİ Dergisi

Cilt: 58

Sayı: 3

Eylül 2025

Adem ÇELİK
Metehan KARAKURT

Liberal Özgürlük Düşüncesinin Tek Boyutlu
Okuması: Locke Ve Constant Üzerinden
Neo-Roma Cumhuriyetçiliğine Bir Eleştiri

Adnan KARATAŞ

Post-New Public Management in Personnel
Management: Rethinking the Roles of Public
Employees in The Public Sector

Cennet USLU

Teori ve Pratik Arasında: Liberal Demokrasilerde
Halkın Sınırı ve Aidiyet

Gürsoy ŞAHİN

Yönetime Yakınlık Uyandırmak mı, Yönetimi
Kişiselleştirmek mi? Sultan II. Abdülhamid
Döneminde Marûzât-ı Rikâbiye İdaresi

Reyhan ÜNAL

Aşırı Sağ Toplumsal Hareketler ve Demokrasi

Tekin AVANER
Vahide ÇETİN

Erken Cumhuriyet Döneminde Bir Devlet
Görevlisinin Safahatı: Naci Kâşif Kıcıman

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ
ÜNİVERSİTESİ

AMME İDARESİ Dergisi

Cilt 58, Sayı 3, Eylül 2025

ISSN 1300 – 1795

Sahibi

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi adına
Prof. Dr. Mehmet Naci BOSTANCI

Yazı İşleri Müdürü ve Başeditör

Prof. Dr. Kemal GÖRMEZ

Editör Yardımcıları

Prof. Dr. Hazal Ilgın BAHÇECİ BAŞARMAK
Dr. Öğr. Üyesi Serhat Celal BİRDAL

Editör Kurulu

Prof. Dr. Hazal Ilgın BAHÇECİ BAŞARMAK
Dr. Öğr. Üyesi Serhat Celal BİRDAL
Prof. Dr. Uğur SADIOĞLU (Dil Editörü)
Doç. Dr. Cihat ERBİL (Yabancı Dil Editörü)

Yayın İdare Adresi

Hacı Bayram Veli Üniversitesi Rektörlüğü
85. Cad. No: 8 Yücetepe / ANKARA

Yayının Türü

Yaygın Süreli Yayın

Yayın Şekli

3 Aylık – Türkçe ve İngilizce

Baskı

Mebid Eğitim Danışmanlık Yayıncılık
Organizasyon Ticaret Limited Şirketi
Cevizlidere Mah. 1208. Cadde No: 12/11
Balgat / ANKARA

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Kemal GÖRMEZ
Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN
Prof. Dr. Akif Argun AKDOĞAN
Prof. Dr. Yaşar SALİHPAŞAOĞLU
Prof. Dr. Mustafa ALTUNOĞLU
Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR
Doç. Dr. Ozan ZENGİN

“ *Amme İdaresi Dergisi*, iki hakemli, uluslararası bir yayındır. Yılda dört sayı (Mart, Haziran, Eylül, Aralık) yayınlanmaktadır. Yayın Dili Türkçe ve İngilizcedir

1968 yılından beri düzenli olarak yayınlanan *Amme İdaresi Dergisi*, Social Sciences Citation Index (SSCI) ile TÜBİTAK-ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanında ve TR Dizin’de taranmaktadır.

Amme İdaresi Dergisi’nde yayınlanan çalışmalar, yazarlarının kişisel görüşlerini yansıtır. Yayınlanan makaleler kaynak gösterilerek kullanılabilir. ”

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Feroz AHMAD, Yeditepe Üniversitesi
Prof. Dr. Haluk ALKAN, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Ender Ethem ATAY, Özyeğin Üniversitesi
Prof. Dr. Halil BERKTAY, İbn Haldun Üniversitesi
Prof. Dr. Geert BOUCKAERT, IIAS
Prof. Dr. İsmail COŞKUN, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Yılmaz ÇOLAK, Polis Akademisi
Prof. Dr. Yılmaz ÜSTÜNER, ODTÜ
Prof. Dr. H. Aliyar DEMİRCİ, Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Tanel DEMİREL, Çankaya Üniversitesi
Prof. Dr. Françoise DREYFUS, Sorbonne Üniversitesi
Prof. Dr. Fatih DUMAN, Hitit Üniversitesi
Prof. Dr. Musa EKEN, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Suraiya FAROQHI, İbn Haldun Üniversitesi
Prof. Dr. M. Şükrü HANİOĞLU, Princeton University
Prof. Dr. Metin HEPER, Bilkent Üniversitesi
Prof. Dr. Eyyüp Günay İSBİR, İstanbul Aydın Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Çağatay OKUTAN, Karadeniz Teknik Ü.
Prof. Dr. İlber ORTAYLI, MEF Üniversitesi
Prof. Dr. İzzet ÖZGENÇ, Ankara Hacı Bayram Veli Ü.
Prof. Dr. Bekir Berat ÖZİPEK, İstanbul Medipol Üniversitesi
Prof. Dr. Aykut POLATOĞLU, Yakın Doğu Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Yaşar SARIBAY, Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Yasemin SEBECZEK, University of Cambridge
Prof. Dr. Mehmet SEYİTDANLIOĞLU, Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Gencay ŞAYLAN, Lefke Avrupa Üniversitesi
Prof. Dr. Özer ERGENÇ, Bilkent Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf TEKİN, Milli Eğitim Bakanlığı
Prof. Dr. H. Bahadır TÜRK, Ankara Hacı Bayram Veli Ü.
Prof. Dr. Hasan YAYLI, Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşegül MENGİ, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Barış ÖVGÜN, Ankara Üniversitesi

AMME İDARESİ Dergisi

58/3 Eylül 2025

Adem ÇELİK 387
Metehan KARAKURT

Liberal Özgürlük Düşüncesinin Tek Boyutlu Okuması: Locke Ve Constant Üzerinden Neo-Roma Cumhuriyetçiliğine Bir Eleştiri

Araştırma Makalesi

Adnan KARATAŞ 409

Post-New Public Management in Personnel Management: Rethinking the Roles of Public Employees in The Public Sector

Research Article

Cennet USLU 441

Teori ve Pratik Arasında: Liberal Demokrasilerde Halkın Sınırı ve Aidiyet

Araştırma Makalesi

Gürsoy ŞAHİN 469

Yönetime Yakınlık Uyandırmak mı, Yönetimi Kişiselleştirmek mi? Sultan II. Abdülhamid Döneminde Marûzât-ı Rikâbiye İdaresi

Araştırma Makalesi

Reyhan ÜNAL 499

Aşırı Sağ Toplumsal Hareketler ve Demokrasi

Araştırma Makalesi

Tekin AVANER 523
Vahide ÇETİN

Erken Cumhuriyet Döneminde Bir Devlet Görevlisinin Safahatı: Naci Kâşif Kıcıman

Araştırma Makalesi

Mart, Haziran, Eylül ve Aralık aylarında yayınlanır.

URL: www.ammeidaresi.hacibayram.edu.tr

e-posta: ammeidaresi@hbv.edu.tr

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Yücetepe Mah. 85. Cad. No:8
Çankaya Ankara

AMME İDARESİ Dergisi

58/3 Eylül 2025

Adem ÇELİK 387
Metehan KARAKURT

A One-Dimensional Reading of the Liberal Idea of Freedom: A Critique of Neo-Roman Republicanism through Locke and Constant

Research Article

Adnan KARATAŞ 409

Post-New Public Management in Personnel Management: Rethinking the Roles of Public Employees in The Public Sector

Research Article

Cennet USLU 441

Between Theory and Practice: Demos' Boundary and Belonging in Liberal Democracies

Research Article

Gürsoy ŞAHİN 469

To Awaken Intimacy towards the Government or to Personalise the Government? Marûzât-ı Rikâbiye Department during the Era of Sultan Abdülhamid II

Research Article

Reyhan ÜNAL 499

Far-Right Social Movements and Democracy

Research Article

Tekin AVANER 523
Vahide ÇETİN

Career Summary of a Civil Servant in the Early Republican Period: Naci Kâşif Kıcıman

Research Article

Published quarterly in March, June, September and December.

URL: www.ammeidaresi.hacibayram.edu.tr

e-posta: ammeidaresi@hbv.edu.tr

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Yücetepe Mah. 85. Cad. No:8

Çankaya Ankara

Liberal Özgürlük Düşüncesinin Tek Boyutlu Okuması: Locke ve Constant Üzerinden Neo-Roma Cumhuriyetçiliğine Bir Eleştiri

Adem ÇELİK*
Metehan KARAKURT**

Öz: Philip Pettit, Quentin Skinner ve Maurizio Viroli gibi neo-Roma cumhuriyetçiliğinin önde gelen düşünürleri, klasikleşmiş negatif ve pozitif özgürlük ayrımını sorgulayarak, cumhuriyetçi olarak adlandırılan üçüncü bir özgürlük türü olduğunu savunurlar. Bu düşünürler, müdahalesizlik olarak negatif özgürlüğe alternatif olarak “tahakkümsüzlük” ya da “bağımlılık yokluğu” olarak özgürlük kavramını önerirler. Müdahalesizlik ve tahakkümsüzlük olarak özgürlük kavramlarının sırasıyla liberal ve cumhuriyetçi özgürlüğe tekabül ettiğini savunarak, liberal ve cumhuriyetçi özgürlüğü karşı karşıya getirirler. Bu düşünürlerin liberalizmi müdahalesizlikle özdeşleştiren indirgemeci okuması hem liberal özgürlük düşüncesinin içsel çoğulluğunu hem de liberalizmin bazı versiyonları ile neo-Roma cumhuriyetçiliğinin özgürlük tanımı arasındaki güçlü teorik bağları göz ardı eder. Bu makale, tahakkümsüzlük ile müdahalesizlik olarak özgürlük arasında teorik düzeyde dikkate değer farklar bulunduğunu ama bu farkların zorunlu olarak liberal ve cumhuriyetçi özgürlük karşıtlığına tekabül etmediğini savunur. John Locke ve Benjamin Constant gibi bazı klasik liberal düşünürler, özgürlüğü müdahalesizlik olarak değil, bireyin keyfi tahakküme karşı hukuki ve kurumsal güvencelerle korunması olarak tanımlayarak tahakkümsüzlük ilkesiyle örtüşen bir özgürlük anlayışı sunarlar.

* Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ademcelik36@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-9297-1116.

** Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, metehankarakurt36@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-6809-9738.

Makale Geliş Tarihi: 18.06.2025

Makale Kabul Tarihi: 11.09.2025

Neo-Roma cumhuriyetçiliğinin tek boyutlu liberal özgürlük okuması, cumhuriyetçi liberalizm ya da liberal cumhuriyetçilik imkanını ihmal etmelerine neden olur.

Anahtar kelimeler: Neo-Roma Cumhuriyetçiliği, Liberalizm, Müdahalesizlik, Tahakkümsüzlük, Özgürlük

A One-Dimensional Reading of the Liberal Idea of Freedom: A Critique of Neo-Roman Republicanism through Locke and Constant

Abstract: Leading thinkers of neo-Roman republicanism, such as Philip Pettit, Quentin Skinner, and Maurizio Viroli, question the classic distinction between negative and positive freedom and argue that there is a third type of freedom that can be called republican. These thinkers propose the concept of freedom as “non-domination” or “absence of dependence” as an alternative to negative freedom as non-interference. By arguing that the concepts of freedom as non-interference and non-domination correspond to liberal and republican freedom, respectively, they pit liberal and republican freedom against each other. These thinkers' reductionist reading, which equates liberalism with non-intervention, overlooks both the internal plurality of liberal freedom and the strong theoretical links between some versions of liberalism and neo-Roman republicanism's definition of freedom. This article argues that there are significant theoretical differences between freedom as non-domination and freedom as non-interference, but that these differences do not necessarily correspond to an opposition between liberal and republican freedom. Some classical liberal thinkers, such as John Locke and Benjamin Constant, define freedom not as non-interference but as the protection of the individual against arbitrary domination through legal and institutional safeguards, thus offering a conception of freedom that coincides with the principle of non-domination. The one-dimensional liberal reading of freedom in neo-Roman republicanism leads them to overlook the possibility of republican liberalism or liberal republicanism.

Keywords: Neo-Roman Republicanism, Liberalism, Non-interference, Non-domination, Liberty

Giriş

Çağdaş cumhuriyetçilik, farklı iki versiyona ayrılır. Bir tarafta Aristoteles ve sivil hümanizmden esinlenen, bireylerin doğaları gereği siyasal varlıklar olduğunu ve bu doğanın siyasi hayata yaygın ve güçlü katılımın olduğu demokratik bir toplumda tam olarak gerçekleşebileceğini savunan “güçlü” veya neo-Atina cumhuriyetçiliği vardır (Maynor, 2003: 10; Held, 2025: 52). Diğer tarafta ise siyasal katılıma araçsal bir değer atfeden ve özgürlüğü yasaların egemenliğine dayalı bir özgür rejimde yaşamakla özdeşleştiren Neo-Roma geleneği bulunur (Kartal, 2013: 339-340). Özgürlüğü siyasal katılım ve demokratik özyönetimle özdeşleştiren Hannah Arendt, Michael Sandel gibi düşünürlerin temsil ettiği Neo-Atina cumhuriyetçiliği, özgürlüğün siyasal yaşamdan ayrılamayacağını, siyasal yaşamın varoluş nedeninin özgürlük olduğunu ve özgürlüğün yurttaş katılımı ve siyasal eylemde tecrübe edildiğini savunur (Arendt, 2014: 213). Neo-Roma

cumhuriyetçiliği ise, siyasal katılım ve eyleme araçsal bir değer atfetmekle birlikte, cumhuriyetin özünün keyfi müdahale ve müdahale potansiyelini engelleyecek yasalar olduğunu savunur.

Philip Pettit, Quentin Skinner ve Maurizio Viroli gibi düşünürlerin çalışmalarıyla ciddi yankı uyandıran çağdaş Neo-Roma cumhuriyetçiliği, liberalizmle özdeşleştirdikleri müdahalesizlik olarak özgürlük anlayışının eleştirisini sunarak, alternatif bir cumhuriyetçi özgürlük teorisi önerir. Bu düşünürler, Isaiah Berlin'in (2007: 60-61) bireyin eylemde bulunurken dışsal bir müdahaleye maruz kalmaması olarak tanımladığı negatif özgürlük ile bireyin kendi efendisi olması ve potansiyellerini gerçekleştirecek araçlara olması anlamındaki pozitif özgürlük ayrımını sorgulayarak, "cumhuriyetçi özgürlük" olarak adlandırılabilir üçüncü bir özgürlük türü olduğunu savunurlar. Berlin, müdahale yokluğu olarak negatif özgürlüğü liberal özgürlükle eşleyerek, modern demokratik toplumlarda savunulması gereken tek özgürlük biçiminin bu olduğunu iddia eder. Neo-Roma cumhuriyetçi düşünürleri, müdahalesizlik olarak negatif özgürlüğün liberalizmin özgürlük anlayışını temsil ettiği konusunda Berlin'le hemfikir olmakla birlikte, bu özgürlüğün negatif özgürlüğün tek türü olduğu savına karşı çıkarlar. Bu cumhuriyetçiler, müdahalesizlik olarak özgürlük kavramına alternatif olarak, "tahakkümsüzlük" ve "bağımlılık yokluğu" olarak özgürlük kavramlarını ön plana çıkarırlar. Müdahalesizlik ve tahakkümsüzlük olarak özgürlüğün sırasıyla liberal ve cumhuriyetçi özgürlük anlayışlarına tekabül ettiğini savunarak, liberal ve cumhuriyetçi özgürlük anlayışlarını karşı karşıya getirirler.

Neo-Roma cumhuriyetçiliği, tarihsel süreçte liberalizm içinde ortaya çıkan farklı özgürlük tanımlarını görmezden gelerek, tek boyutlu ve yoksullaştırmış bir liberalizm yorumundan hareket eder. Bu yazında, Thomas Hobbes ve Isaiah Berlin gibi düşünürlerce kavramsallaştırılan müdahalesizlik olarak özgürlük, tek liberal özgürlük tanımı olarak kabul edilir. Hem Berlin hem de Neo-Roma cumhuriyetçiliğini benimseyen düşünürler, liberalizm gibi çoğulcu bir ideolojiyi, indirgemeci bir yaklaşımla tek bir özgürlük tanımına mahkûm ederler. Çalışmanın argümanı, bu cumhuriyetçi yazarların savundukları tahakkümsüzlük ya da bağımlılık yokluğu olarak özgürlük ile müdahalesizlik olarak özgürlük arasında dikkate değer bir farklılık olduğu ama bu farklılığın cumhuriyetçi özgürlük ile liberal özgürlük arasında zorunlu bir karşıtlığa tekabül etmediğidir. Neo-Roma cumhuriyetçiliğinin özgürlük anlayışı ile John Locke ve Benjamin Constant gibi düşünürlerin özgürlük anlayışları arasında, cumhuriyetçiler tersini iddia etse bile, çok önemli benzerlikler söz konusudur. Bu argümanı desteklemek için önce cumhuriyetçi düşünürlerin özgürlük kavrayışları ve liberal özgürlükle özdeşleştirdikleri müdahale yokluğu olarak özgürlüğe ilişkin fikirleri kısaca betimlenecektir. Daha sonra, Locke ve Constant'ın özgürlük tanımlarına değinilerek, negatif özgürlüğün alt türleri olan cumhuriyetçi özgürlük ile liberal özgürlüğün Locke ve Constant gibi düşünürce geliştirilen versiyonun örtüştüğü gösterilecektir.

Neo-Roma Cumhuriyetçiliği ve İki Negatif Özgürlük: Müdahalesizlik ve Tahakkümsüzlük Olarak Özgürlük

Pettit, Skinner ve Viroli gibi cumhuriyetçiler, aralarındaki farklara rağmen özgürlük konusunda ortak bir vizyona sahiptirler.¹ Bu vizyonun iki önemli boyutu bulunmaktadır. İlk olarak, Berlin'in tanımladığı şekliyle negatif ve pozitif özgürlükten farklı, "cumhuriyetçi" olarak adlandırılan ayrı bir özgürlük türünün olduğunu savunurlar. İkinci olarak, cumhuriyetçi özgürlük ile liberal özgürlük arasında bir karşıtlığın olduğu varsayımından hareket ederler. Bu iki iddia birbiriyle ilişkilidir. Cumhuriyetçi özgürlüğün, pozitif özgürlükten bazı unsurlar barındırır da esasen negatif özgürlüğe daha yakın olduğunu savunan bu düşünürler, müdahalesizlik olarak özgürlük yanında tahakküm ya da bağımlılık yokluğu olarak tanımlanabilecek ikinci bir negatif özgürlük türü olduğunu öne sürerler (Pettit, 1998a; Skinner, 2002: 262). Cumhuriyetçi teorisyenler de özgürlüğü bir şeyin yokluğu ile tanımlar. Ancak burada yokluğu arzulanan, müdahale değil; bağımlılık ve tahakkümdür. Tahakkümsüzlük ya da bağımlılık yokluğunu, başka bireylerin ve kurumların iradesine bağlı olmak zorunda olmayan bireyin durumu olarak tanımlarlar (Viroli, 2002: 35).

Neo-Roma cumhuriyetçiliğinde özgürlük, özgür yurttaş (liber) ile köle (servus) karşıtlığı üzerinden tanımlanır (Kartal, 2013: 349). Kuramının merkezine "tahakkümsüzlük olarak özgürlük" kavramını yerleştiren Pettit'ye (1998a: 44) göre tahakküm, efendi ile köle ilişkisinde olduğu gibi, bir tarafın diğerinin tercihine keyfi şekilde müdahale etme gücüne sahip olmasıdır. Tahakküm ilişkisinin üç özelliği vardır: Bir kişi, müdahale kapasitesine sahip, bunu keyfi temelde ve başkasının yapmak durumunda olduğu seçimlerde kullanıyorsa, başkası üzerinde tahakküm kurma gücüne sahiptir; yani başkası üzerinde tahakküm kurar ya da ona boyun eğdirir (Pettit, 1998a: 81). Köle, müdahaleye uğradığı için değil; başkasının keyfi iradesine bağımlı olduğu için köledir. Kölelik ilişkisini tanımlayan, bir bağımlılık ilişkisinin varlığıdır. Bu bağımlılık/tahakküm ilişkisinin temel özelliği ise keyfi olmasıdır (Skinner, 2018a: 59). Bu durumda özgürlük, başka birinin keyfi iradesine bağımlı olmama halidir (Pettit, 1998a: 55).

Tahakkümün, başkasının keyfi iradesine bağımlı olma hali olarak tanımlanması, tahakküm ile müdahale kavramları arasında ayırım yapmaya olanak sağlar. Buna göre her tahakküm müdahale içermeyebileceği gibi, her müdahale de tahakküm kurmak anlamına gelmez. Tahakküm, herhangi bir fiili müdahale olmaksızın da gerçekleşebilir. Özgürlük, başkalarının iyi niyetine bağlı olunduğunda da kısıtlanır. Çünkü başkalarının hayatımıza karışma gücü o kadar

¹ Skinner ve Viroli, cumhuriyetçilik ile liberalizm arasında kuvvetler ayrılığı, sınırlı hükümet, sınırlı katılım ve yasaya dayalı yönetim gibi belirli konularda örtüşmeler olduğunu kabul etmelerine rağmen özgürlük konusunda liberalizm ve cumhuriyetçiliği karşı karşıya getirirler (Skinner, 1993: 301; Viroli, 2002: 6).

büyük olabilir ki, bunu kullanmamayı seçseler bile, kendimizi onların olası eylemlerini tahmin etmek, planlarımızı onlara göre değiştirmek ve onların gözüne girmek zorunda bulabiliriz. Öte yandan, her müdahale eylemi ya da tehdidi tahakküm içermek zorunda değildir (Moen, 2023: 328). Nitekim, cumhuriyetçilere göre adil yasalar, başkalarının keyfi iradesini kontrol ederek, bizi özgür kılma işlevine sahipse, davranışlarımız üzerindeki etkileri ve getirdikleri yasaklar, özgürlüğümüzde bir azalma anlamına gelmez (Larmore, 2003: 99). Bu ayrımın daha iyi anlaşılabilmesi için, cumhuriyetçi yazında tahakküm ve müdahale farkının anlaşılmasına dönük çeşitli somut örneklerle bakmak gerekir.

Pettit, *Özgürlüğün Kısa Tarihi – Ve Dersleri* makalesinin başında, Henrik Ibsen’in ünlü oyunu *Bir Bebek Evi: Nora*’dan ilhamla ortaya attığı bir sorudan hareket eder. 19. yüzyıl Norveç’inde geçen oyun, varlıklı bir bankacı olan Torvald’la eşi Nora’yı konu alır. Oyunun geçtiği dönemde kadınlar, çok çeşitli konularda kocalarının iradelerine tabidir ve herhangi bir görüş ayrılığı noktasında kocasının iradesine boyun eğmek zorundadır. Ancak, Nora bu konuda oldukça “şanslı”dır. Nora’ya derin bir sevgi duyan Torvald, yapmak istedikleri söz konusu olduğunda, eşine neredeyse tam yetki verir. Bundan dolayı Nora, dilediği insanlarla ilişki kurabilir, ilgisini çeken etkinliklere katılabilir ve makul sınırlar içerisinde harcama yapabilir. Torvald, Nora’nın makaron yemesinden hoşlanmaz ama buna bile kısıtlama getirmez. Çünkü Nora dilerse makaronları eteğinin altında saklayabilir. Bu makalede sorulan soru, Nora’nın Torvald’la ilişkisinde özgürlüğe sahip olarak görülüp görülemeyeceğidir (Pettit, 2023: 41-42).²

Cumhuriyetçilere göre Nora örneği, cumhuriyetçi özgürlük ile liberal özgürlük olarak kodlanan müdahalesizlik olarak özgürlük arasındaki ayrımı sarıh bir biçimde göstermektedir. Müdahalesizlik olarak özgürlük savunucularına göre önemli olan, bireylerin eylemlerine aktif bir müdahalenin olmamasıdır. Bu örnekte Nora, aktif bir müdahale ile karşılaşmadığı için özgürdür. Berlin’in bakış açısından, gücü merkezileştirmiş ama bunu kullanmayan bir yönetimle özgürlük arasında zorunlu bir karşıtlık yoktur. Adaletsizliği ve en katı eşitsizlikleri teşvik eden bir despotun, halka geniş bir özgürlük alanı bırakabileceği savunulur. Bu

² Pettit, bu oyunda Torvald ve Nora arasındaki ilişkiyi müdahale içermeyen tahakküm örneği olarak sunar. Ancak oyunun son kısmında Torvald, Nora’nın Torvald’ın yaşadığı sağlık sorunlarından dolayı almış olduğu borç meselesi bir mektupla ortaya çıkınca, Nora’yı çocuklarına bakmaktan men eder. Nora’nın yaptıklarına göz yumduğunu ifade eder. Gerçekten de müdahale kapasitesi varken, müdahale etmediğini ifade eder. Ancak oyunun sonunda Nora, Torvald’ı terk eder ve gerçek aşkın ancak tam bir özgürlük ve paylaşımın mümkün olduğu mesajını verir. Oyun, tam bir özgürlük için sadece müdahale ve bağımlılığın değil, ekonomik özgürlüğün ve cinsiyet eşitliğinin de gerekli olduğu mesajını verir. Torvald, Nora’ya “kocalık hakkı” ve ekonomik gücünden dolayı istediğini yapabileceğini varsayar. Oyunun ana temasının Pettit’in iddia ettiğinden farklı olarak pozitif özgürlüğe vurgu yaptığı da söylenebilir (Ibsen, 2024).

değerlendirmeye göre “bir demokrasinin, gerçekte vatandaşları başka bir toplum biçiminde sahip olabilecekleri pek çok özgürlükten mahrum bırakabilmesi gibi, liberal eğilimli bir despotun da tebaasına büyük ölçüde özgürlük tanınması pekâlâ mümkündür” (Berlin, 2007: 68). Bu alıntıdan anlaşılacağı üzere negatif özgürlük için demokrasi, yasa ya da adalet zorunlu koşul olmayabilir. Nitekim, iyi niyetli bir despotun yönetimi altında özgürlük mümkün olabilirken, demokratik bir yönetimde bireylerin özgürlüklerini kısıtlanabilir. Bu bağlamda Torvald, Nora’ya geniş bir özgürlük imkânı sağlayan liberal bir despot gibi görülebilir. Gücü kendisinde merkezileştirmiş olsa bile, bunu Nora’ya karşı kullanmadığı için aktif müdahale söz konusu değildir.

Cumhuriyetçiler ise özgürlüğün yalnızca fiilî müdahale ya da müdahale tehdidiyle değil, aynı zamanda başkalarının iyi niyetine bağlı olarak yaşadığımızı bilmemizle de kısıtlandığında ısrar ederler (Skinner, 2002: 247). Özgürlük, “yalnızca bir başkasının lütfu ve iyi niyetiyle değil, haklarımızı ve özgürlüklerimizi elimizden almaya yeltenen keyfi bir iktidar sahibi olan herkesten bağımsız bir biçimde” elde tutulduğunda vardır (Skinner, 2018b: 210). Torvald’ın her daim Nora’nın özgürlüğünü kısıtlama potansiyeli ve kapasitesi olduğundan, Nora özgür değildir. Torvald ve Nora ilişkisi iyi niyet ve insaf ekseninde şekilleniyor olabilir. Ancak insaf ve iyi niyet, özgürlükten farklı kavramlardır. Başka birinin insafından dolayı müdahaleye uğramayan birisi özgür sayılamaz. Nora, Torvald’ın keyfi müdahale tehdidi altındadır ve bu nedenle özgür değildir. Bir kişinin diğerleri üzerinde kullanılmamış bir müdahale gücüne sahip olması da özgürlüğün önünde engeldir. Tahakkümsüzlük olarak özgürlük, birisinin diğeri üzerinde keyfi müdahalede bulunma kapasitesinin yokluğu anlamına gelir (Pettit, 1998a: 50-56). Nora müdahaleye maruz kalmaz; ancak tahakküm altındadır. Torvald, Nora’nın seçimleri üzerinde keyfi bir müdahale kapasitesine sahip olduğundan dolayı Nora üzerinde tahakküm kurar. Viroli (2002: 36), bu durumu, efendisi uzakta ya da nazik ve aptal olduğu için istediklerini yapabilen kölelerin durumuna benzetir. Bu tür durumlarda köle müdahaleye maruz kalmasa da efendisinin keyfi iradesine tabidir ve efendisi isterse onları sert şekilde cezalandırabilir. Torvald ve Nora ilişkisi, müdahale içermeyen tahakkümün tipik bir örneği olarak gösterilir.

Tahakküm İçermeyen Müdahale Olarak Yasa

Bireylere yönelik keyfi müdahale tehdidi nasıl ortadan kaldırılabilir? Keyfi müdahale tehdidiyle baş etmek için müdahale gerekli midir? Bu sorulara verilen yanıtlar, cumhuriyetçi özgürlük anlayışı ile müdahalesizlik olarak özgürlük anlayışı arasındaki ikinci ayrım noktasını oluşturur. Her türlü müdahaleyi özgürlüğe tehdit olarak değerlendiren negatif özgürlük taraftarlarından farklı olarak cumhuriyetçiler, tahakkümü engelleyen müdahalenin özgürlükle uzlaştığını savunurlar. Özgürlükle uzlaşan müdahale ise yasadır. Özgürlüğü müdahale yokluğu olarak anlayanlar, yasaları özgürlüğe yönelik bir kısıtlama olarak kavrarken; cumhuriyetçilik, yasaları özgürlüğün zorunlu temeli olarak algılar (Bobbio ve Viroli, 2024: 16). Dolayısıyla, bireylerin birbirleri üzerindeki

keyfi müdahale kapasitelerinin yasayla denetim altına alınması gerektiğini savunurlar (Tunçel, 2010: 270). Bireylerin özgürlüğünün koşulu olarak yasa, hiçbir özgürlük kaybına neden olmayan bir müdahale biçimi olarak kavranır.

Neo-Roma cumhuriyetçiliğinde, özgürlük ve yasa arasındaki ilişki tartışılırken, Hobbes ve Machiavelli arasında bir karşıtlık kurularak, liberalizm ve Hobbes arasında; cumhuriyetçilik ile Machiavelli arasında bir süreklilik olduğunu iddia edilir (Skinner, 2017; 2018b). Liberal özgürlük, müdahalesizlik olarak özgürlükle eşlendiği ölçüde Hobbes ve liberalizm ilişkisi kurmak kolaylaşır. Çünkü Hobbes, *Leviathan*'da özgürlüğü “engelleme olmaması” biçiminde çözümler. Ancak bir birey ya da cismin hareketinin önündeki engel, onun kendi yapısından da kaynaklanıyor olabilir. Yatalak bir hastanın yürüyememesi ya da hareketsiz duran bir kayanın hareket edememesi örneklerinde olduğu gibi, “hareket önündeki engel, şeyin kendi yapısında ise, özgürlükten yoksun olduğunu değil, hareket yeteneğinin olmadığını” söyleyen Hobbes (2010: 162-163), özgür insanı, “gücü ve zekâsıyla yapmaya muktedir olduğu şeylerde, istediği şeyi yapması engellenmemiş olan birisi” olarak tanımlar. O hâlde özgürlük, bireyin yapmaya muktedir olduğu bir şeyi yapmasının dışsal bir güç tarafından engellenmemesidir.

Hobbes için yasa, insanların yapmaya muktedir olduğu şeylerin dışsal bir güç tarafından engellenmesi anlamına geldiğinden, özgürlüğü kısıtlar. Bundan dolayı, devletli bir toplumda özgürlük ancak yasanın izin verdiği ya da sessiz kaldığı alanlarda mümkündür. Doğal yasa ile toplum yasası aynı bütünün parçaları olmasına rağmen, “doğal haklar, yani insanın doğal özgürlüğü toplum yasalarıyla sınırlandırılabilir: Gerçekte, yasa koymanın amacı bu sınırlamadan başka bir şey değildir” (Hobbes, 2010: 202). Egemenin iradesine uygun olarak hareket etmeyi kabul etmek, doğal özgürlüğün önemli bir kısmından vazgeçmek konusunda anlaşmaya varmak anlamına gelir (Skinner, 2018b: 168). “Lucca şehrinin surlarında, bugün hâlâ, büyük harflerle LIBERTAS kelimesi yazılıdır; ancak hiç kimse, bundan, herhangi bir insanın Kostantinopolis'te olduğundan daha fazla bir özgürlüğe sahip olduğu sonucunu çıkaramaz” diyen Hobbes (2010: 167), cumhuriyet ile monarşi arasında özgürlük olanağı ya da kaybı bakımından bir fark olmadığını savunur. Hobbes'a göre, mutlak bir monarşide yaşayan Kostantinopolis'teki uyruklar, Lucca'da yaşayan uyruklar kadar özgürdür. Ya da Kostantinopolis'tekiler ne kadar özgür değillerse, Lucca'da yaşayanlar da o kadar özgür değildir.

Cumhuriyetçiler, Hobbes'un özgürlük ve yasa hakkındaki akıl yürütmesinin cumhuriyetçi özgürlük teorisine bilinçli bir tepki olarak geliştiğini savunur (Pettit, 1998a: 63; Skinner, 2018b: 209). Bu tepki, cumhuriyetçilerin özgürlüğün ancak yasaya dayalı özgür bir devlette mümkün olabileceği yönündeki iddiasına karşıt olarak, yasanın da özgürlük kaybı anlamına geldiği görüşüne dayanır. Hobbes'un yasa ile özgürlük kaybı arasında kurduğu ilişkinin benzerinin Berlin tarafından da kurulduğu söylenebilir. Hobbes ve Berlin'in

temsil ettiği gelenekte yasa, özgürlük kaybına neden olan müdahaledir. Ancak bu, yasanın gereksiz olduğu anlamına gelmez. Müdahalesizlik olarak özgürlüğü savunanlara göre yasa, daha büyük bir özgürlük kaybına neden olmamak için katlanılması gerekli kötülüktür. Bu değerlendirmeye göre liberaller, yasanın özgürlük kaybı anlamına geldiği konusunda Hobbes ile uzlaşırlar. Ancak bu özgürlük kaybı, daha büyük bir özgürlük kaybını engellediği için gereklidir. Oysa cumhuriyetçiler, yönetimin yasalı ya da yasasız olmasının tahakkümsüzlük olarak özgürlük açısından önemli farklar yarattığını savunur.

Cumhuriyetçilere göre yasalar ve yasaların uygulayıcısı olarak devlet, bireyin özgürlüğünden feragat ederek varılan bir uzlaşma değil, özgürlüğün gerekli koşuludur. Cumhuriyetçi öğretiyeye göre yasalar, yurttaşların yaşadığı özgürlüğü yaratır ve herhangi bir biçimde bu özgürlüğü çığnemez. Neo-Roma cumhuriyetçileri, yasa-özgürlük tartışması bağlamında cumhuriyeti, özgürlüğe ve halka dayalı bir yönetim biçimi olarak tanımlayan Machiavelli'nin perspektifini ön plana çıkararak, yasanın müdahale içerdiğini kabul eder; ancak bu müdahalenin, özgürlük kaybı anlamına gelmediğini savunurlar. Yasalar, keyfi olmamak kaydıyla tahakküme dönüşmez ve cumhuriyetçi özgürlüğü tehdit etmezler. Bu gelenekte tahakkümün karşısı, doğal özgürlük değil; herkes için geçerli olan ve keyfi olmayan yasalara bağlılıktır. Hukukun, herkes için geçerli olan ve keyfi olmayan bir irade olarak anlaşılması halinde, insanları, diğer bireylerin keyfi iradelerine karşı koruduğu ve özgür kıldığı varsayılır (Bobbio ve Viroli, 2024: 50). Yasa, yöneten ve yönetilenler açısından eşit ölçüde sınırlayıcı olduğu için keyfi müdahaleleri engeller. Bundan dolayı yasa, özü itibarıyla müdahaleci olmasına rağmen, bu müdahale keyfi değildir ve keyfiyeti önleyerek bireysel özgürlüğün teminatı olur (Skinner, 1983: 13). Diğer bir ifadeyle yasa, tahakküm içermeyen müdahaledir.

Cumhuriyetçiler, özgürlük ile yasa arasında kurmuş oldukları ilişkiden dolayı, doğal özgürlük yerine sivil-siyasal özgürlüğe vurgu yaparlar. Özgürlük, tahakküm yokluğu olarak tanımlandığı ölçüde, devletsiz ve yasasız toplumların özgür olamayacağı varsayılır. Bu nedenle cumhuriyetçiler, sözleşmecî düşünürlerin bireylerin doğa durumunda özgür oldukları varsayımını doğru kabul etmezler. Özgürlük, ancak başkasının keyfi müdahale olanağını ortadan kaldıran yasalı bir devlette mümkündür. Cumhuriyetçiler için özgürlük, bağımsız olarak yasa yapacak bağımsız bir devlet gerektirir. Bağımsız ve yasalı devlet olmadan, özgürlük olanaksız görülür.

Ortak İyi Olarak Yasa

Yasanın tek işlevinin keyfi müdahaleyi engellemesi olmadığını savunan Neo-Roma cumhuriyetçileri, Atina ve neo-Atina cumhuriyetçilerinden farklı olarak, yasanın ortak iyi anlamına geldiğini de iddia ederler. Machiavelli'ye yapılan göndermelerin önemli bir nedeni de budur. Machiavelli (2021: 38), her cumhuriyette halk ve zenginlerden oluşan iki hizbin olduğunu ve özgürlükten yana yapılan bütün yasaların bu hiziplerin çatışmalarından ortaya çıktığını

savunur. Bu gruplardan birisinin tüm kontrolü ele geçirmesi hâlinde, cumhuriyet kolaylıkla yozlaşır. Bundan dolayı, yasamaya bağlı kanunların toplumsal güçler arasında bir denge içerecek biçimde yapılması gerekir. Tüm gruplar yönetime dâhil olmaya devam edecek, her grup diğerini gözetim altında tuttuğu için mutlak iktidar engellenecektir (Skinner, 2017: 107). Bu noktada Machiavelli, cumhuriyeti, ortak iyiye adanmış ve öz-çıkarından bağımsız hareket eden insan topluluğu olarak tanımlayan klasik cumhuriyetçi görüşten ayrılır (Tunçel, 2013: 321). Öz-çıkarımı takip eden toplumsal sınıflar arasındaki çatışma ve yasama dengesinin, cumhuriyete dinamizm kazandırdığı gibi tahakkümü de engellediği varsayılır.

Eğer bir cumhuriyette çatışma devam edecekse ortak iyi nasıl tanımlanacaktır? Ya da ortak iyi yoksa cumhuriyetten söz edilebilir mi? Sadece klasik cumhuriyetçiler değil, Romalı cumhuriyetçiler de *res publica* tanımlarında ortak iyi kavramına gönderme yaparlar. Cicero (2014: 137), *res publica*'yı, çoğunluğun yasa birliği ve ortak yarar üzerinde anlaştığı halk topluluğu olarak tanımlar. Halk, yasa ve ortak iyi, bu cumhuriyet tanımının merkezi noktasıdır. Machiavelli'nin zenginler ve halk arasındaki çatışmayı tanıması, ortak iyiden vazgeçtiği anlamına gelmez. Machiavelli ve Neo-Roma cumhuriyetçilerinin yaptıkları ortak iyi tanımını değiştirmektir. Bu yaklaşımda yasa, özgürlüğün koruyucusu olarak ortak iyidir. Yasa, ortak iyi olarak tanımlandığında, bireylerin kendi öz-çıkarlarını takip etmesinin yolu da açılır (Tunçel, 2013: 322). Diğer bir ifadeyle, Neo-Roma cumhuriyetçileri ortak iyi kavramına vurgu yapsa da ortak iyiyi içeriklendirmez ve bireylerin kendi iyilerini takip etmelerine olanak sağlar. Bu gelenekte ortak iyi, ne herkesin iyisi ne de tikel çıkarları aşan bir iyidir. Ortak iyi, kişisel bağımlılıktan kurtulmuş bir şekilde yaşamak isteyen yurttaşların, tahakküm karşısında yer alan iyisidir (Bobbio ve Viroli, 2024: 62).

Yasanın ortak iyiyi yansıtmaması ya da onunla özdeş olduğunun söylenebilmesi için, yasa yapım sürecinin demokratik meşruiyetle uyumlu olması gerekir (Öztürk, 2016: 220). Neo-Romalı cumhuriyetçiler, klasik cumhuriyetçilerden farklı olarak siyasal katılım ve eyleme amaçsal bir değer atfetmezler. Bu nedenle, doğrudan demokrasi yerine temsili demokrasiyi savunurlar. Demokratik meşruiyet de yasa yapım sürecine halkın doğrudan katılımı yerine, demokratik seçimlerle belirlenmiş parlamentoya dayandırılır. Bu geleneğin doğrudan demokrasiye ve katılıma ilişkin kısıtlayıcı ve araçsal yaklaşımı, önemli ölçüde insan doğasına ilişkin Machiavellici bakıştan kaynaklanır. *Prens ve Söylevler*'de siyasal öneriler açısından ciddi farklar olsa da insan doğasına ilişkin bakışta bir süreklilik söz konusudur: İnsan, doğası gereği bencil, çıkarıcı ve kötüdür (Machiavelli, 2017; 2021). Bu yüzden yasa yapıcının, insanların kötü olduklarını ve özgür hareket alanı bulduklarında ruhlarındaki kötülüğe göre davranacaklarını varsayması gerekir. İnsanların diğerleri üzerinde tahakküm kurmasına engel olan yasadır. Çünkü "zorunluluk insanları iyi yapar" (Machiavelli, 2021: 36). Yasaların cebri gücü sayesinde, insanlar kişisel çıkar yerine toplumsal çıkarı öncelemeye zorlanmalıdır (Skinner, 2007: 105). Bir

yönetimin ayakta kalabilmesi için, insanların doğaları gereği iyi oldukları varsayımına yaslanılamaz.

Bu düşünürlerin insan doğasına ilişkin bu pejoratif değerlendirmeleri, çoğunluğun tiranlığı kaygısı taşımalarına neden olur. Pettit (1998a: 28), doğrudan demokrasinin aşırı bir keyfilik biçimi olan çoğunluğun tiranlığına yol açabileceğini savunur. Doğrudan demokrasinin keyfiliğe yol açabileceği ve özgürlüklere zarar verebileceği gerekçesiyle, katılımdan çok yasa ve kuralların sürekliliğine vurgu yapılır (Viroli, 2002: 66). Bu bağlamda cumhuriyetçiler için yasa, yurttaş katılımdan ve öz-yönetimden daha değerli hale gelir. Bu, liberalizmle ortaklaştıkları önemli noktalardan birisidir. Liberalizmde demokrasinin sınırını belirleyen, bireysel hak ve özgürlüklerin korunmasıdır. Bireysel hakları güvence altına alan anayasal devlet, demokratik katılımdan daha önemlidir. Demokratlar, herhangi bir kararın meşruluğunun koşulu olarak halk katılımını görürken; liberaller, doğal hakların korunmasını merkeze alır. Doğal hakların korunması için halk katılımı sınırlandırılabilir. Liberalizm ile demokrasi arasındaki temel gerilim noktası da burasıdır.

Doğrudan demokrasiye ilişkin çoğunluğun tiranlığı kaygısı neden yasa yapımı için geçerli olmasın? Halkın büyük bir çoğunluğunun, belirli bir grubun çıkarını gözeten, hukuk idesine uygun olmayan ve adaletle uzlaşmayacak yasa yapmasına ya da bu türden bir yasayı desteklemesine nasıl engel olunacaktır? Buna engel olmak için yasa yapımında salt erdemli yurttaşların katılımı istenebilir veya siyasal tartışma sonucu oluşmuş haklar yerine doğal haklara vurgu yapılabilir. Birinci durumda aristokratik cumhuriyetçilik³, ikinci durumda ise doğal haklara vurgu yapan liberal pozisyon benimsenmiş olur. Bilindiği gibi cumhuriyetçiler, hakların kökenini doğada değil, siyasal toplumda ararlar. Neo-Romalı cumhuriyetçiler hem bu iki pozisyondan kurtulmak hem de çoğunluğun tiranlığına engel olmak için kuvvetler ayrılığı, karma yönetim, sınırlı katılım ve sınırlı iktidar kavramlarını öne çıkarır.⁴ Machiavelli'nin cumhuriyetlerin ayakta kalması için önerdiği model tam olarak budur. Bu düşünürlerle göre, erken İtalyan

³ Montesquieu (2021: 10-11), yönetimleri, cumhuriyet, monarşi ve istibdat şeklinde sınıflandırır. Cumhuriyet, bir bütün olarak halkın ya da halkın yalnızca bir bölümünün egemen güce sahip olduğu yönetim şeklidir. Egemen güç halkın bütününde ise cumhuriyet demokratik, halkın bir kısmında ise aristokratik olur. Bundan dolayı, demokrasi ve aristokrasi, cumhuriyetten farklı yönetimler değil, cumhuriyetin alt türleri olarak sınıflandırılır.

⁴ Bilindiği gibi çoğunluğun tiranlığı kavramı Alexsis de Tocquevelli ile özdeşleşmiştir. Tocquevelli demokrasiyi, koşulların eşitliği ve çoğunluk yönetimi ile ilişkilendirerek, modern demokrasilerdeki temel tehlikenin çoğunluğun tiranlığı olduğunu savunur. Ancak Tocquevelli'ye göre, sınırlı hükümet, iki kamaralı yasama ve yargı bağımsızlığı çoğunluğun tiranlığını engellemek için yeterli değildir. O, bu tehlikeyi savuşturmak için özyönetim önerir. Özyönetime dayalı siyasal katılımı, âdem-i merkeziyetçiliğin güçlendirilmesi ve yurttaşların ahlaki gelişimi açısından zorunlu görür. Demokratik cumhuriyetler despotizmi önemsiz kılar (Tocquevelli, 2016: 264; Yetiş, 2013: 254-255).

cumhuriyet teorisyenlerinin hepsi, ortak iyiliği en iyi şekilde destekleyen yönetim biçiminin; monarşi, aristokrasi ve demokrasinin bir kombinasyonu olan karma yönetim olduğunu savunuyorlardı. Bu anlayışın en iyi örneği ise Venedik Cumhuriyeti'ydi. Bu düşünürler, karma yönetimi, cumhuriyetin kurumsal yaşamında farklı sosyal gruplara yeterli bir yer verdiği ve güçler arasında doğru dengeyi sağladığı gerekçesiyle savundular (Viroli, 2002: 5). Bundan dolayı neo-Romalı cumhuriyetçiler de kuvvetler ayrılığı, denge ve denetleme mekanizmalarına katılımdan daha fazla vurgu yaparlar.

Ancak kuvvetler ayrılığı, denge ve denetleme mekanizmalarının varlığı ya da yasalar özgürlüğün korunmasına tek başına olanak sağlamazlar. Tarihsel örnekler, karma yönetim ya da kuvvetler ayrılığının bulunduğu yönetimlerin bir süre sonra otokrasilere dönüşebileceğini göstermektedir. Bundan dolayı, özgürlüklerin korunması için yurttaşlarda belirli siyasal erdemlerin bulunması zorunludur. Erdemli yurttaşların yokluğunda, politik kurumların işlememesi, yozlaşması ve yok olması kaçınılmazdır (Keyman ve Turnaoğlu, 2008: 45). Bu nedenle cumhuriyetçiler, siyasal katılım ve sivil erdemin araçsal önemine vurgu yaparlar (Patten, 1996: 28). Bir cumhuriyette özgürlüğün korunması için yurttaşların, hukuka kendiliğinden saygı duymak, kamusal yaşama katılmak ve aşırı güç yoğunlaşmalarına karşı uyanık kalmak gibi zihin alışkanlıklarına sahip olması gerekir (Pettit, 1998b: 87-89). Ancak, cumhuriyetçilerin insan doğasına ilişkin olumsuz değerlendirmeleri ile yurttaşlık erdemlerinin gerekliliği arasında bir gerilim vardır. İnsan, doğası gereği bencil ve çıkarıcı olarak kodlandığı için bu değerlerin insanda kendiliğinden bulunduğu söylenemez. Üstelik modern toplumdaki tüketimci yaşam tarzı, bu erdemlerin gelişimini zorlaştırmaktadır. Ancak, sivil erdem, tahakkümün olmadığı bir toplumun güvence altına alınması için de vazgeçilmezdir (Larmore, 2003: 103). İnsanlar doğaları gereği iyi ve ahlaki varlıklar olmadıkları için, siyasal erdemlerin dışsal bir güç tarafından verilmesi ve desteklenmesi gerekir. Yurttaşlar, siyasal erdemlerin önemli bir kısmını eğitim yolu ile edinirler. İyi eğitim ise iyi yasalarda bulunur (Machiavelli, 2021: 39). Eğitime ek olarak, yurttaşlarda ödev duygusunu geliştirmek ve siyasal erdemleri kazandırmak için Machiavelli gibi dinin rolüne vurgu yapılır. Dinin, yasanın erişemediği yerlere erişebilmesi onu siyasal erdemin aktarımında etkili kılar. Bobbio ve Viroli'ye (2024: 74) göre, “davranışların içsel motivasyonuna dokunabilecek başka bir güç olmadığı sürece dinin etkisini kabul etmek zorundayız.” Bundan dolayı, neo-Romalı cumhuriyetçiler, devlete sadece tahakkümü engellemek gibi negatif bir görev atfetmezler. Devletin, yurttaşlara özgürlüğün korunması için gerekli karakter ve yurttaşlık erdemlerini kazandırmak gibi pozitif bir ödevi de vardır.

Neo-Roma Cumhuriyetçilerinin Liberal Özgürlük Okumasının Eleştirisi

Cumhuriyetçilerin özgürlük, yasa ve siyasal erdemler üzerine değerlendirmelerinden hareketle liberalizme yönelik iddiaları şu şekilde

özetlenebilir: İlk olarak, cumhuriyetçiler, Hobbes-Berlin çizgisinde savunulan müdahalesizlik olarak tanımlanan negatif özgürlük anlayışını, tüm liberalleri kapsayacak şekilde genişletirler ya da liberalizmi yalnızca bu özgürlük anlayışına indirgerler. Pettit (1998a: 29), “Ben liberalleri müdahalesizlik olarak özgürlüğü savunan kişiler kabul ediyorum,” demektedir. Bu durumda, tahakkümsüzlük olarak özgürlüğü savunanlar cumhuriyetçi; müdahalesizlik olarak özgürlüğü savunanlar ise liberal olarak kabul edilir. İkinci olarak, özgürlük-yasa ilişkisinde, yasanın özgürlüğü kısıtladığını ancak daha büyük özgürlük kayıplarına engel olduğunu savunanlar liberal; yasanın özgürlüğün koşulu olduğunu savunanlar ise cumhuriyetçi olarak kabul edilir. Üçüncü olarak, siyasal katılım gibi erdemlere araçsal bir değer atfedenler cumhuriyetçi; siyasal erdemlere vurgu yapmayanlar ise liberal olarak görülür.

Öncelikle, cumhuriyetçilerin liberal özgürlüğü sadece müdahalesizlikle eşitlemeleri, oldukça daraltılmış ve yoksullaştırılmış bir liberalizm yorumuna dayandıklarını gösterir (Larmore, 2003: 107). Çünkü tarihsel süreç içerisinde özgürlüğün nasıl tanımlanması gerektiği sorusuna birbirinden farklı yanıtlar veren liberalizmler ortaya çıkmıştır. Üstelik klasik liberaller olarak anılan düşünürler arasında bile özgürlüğün tanımı ve yasa-özgürlük ilişkisi konusunda önemli görüş ayrılıkları mevcuttur. Bu yönüyle liberalizm, tek bir pozisyona indirgenmesi mümkün olmayan bir ideolojidir (Berktaş, 2008: 49). 19. yüzyılın ortalarından itibaren, toplumsal bir sorun olarak ele alınan yoksulluk tartışmalarına paralel biçimde ortaya çıkan ve sosyal liberalizm olarak adlandırılan akım hem müdahalesizlik olarak özgürlükten hem de Neo-Romalı cumhuriyetçilerin savundukları negatif özgürlük anlayışından farklı pozitif özgürlük tanımı geliştirmiştir. Sosyal liberaller, devletin bireylere müdahale etmemesine dayanan negatif özgürlük anlayışından, bireylerin özgürlüklerini koruyup geliştirmelerine ve potansiyellerini gerçekleştirmelerine olanak sağlayacak müdahaleci bir devlete dayalı pozitif özgürlük anlayışına yönelmişlerdir (Berktaş, 2008: 81). Sosyal liberaller, özgürlüğü “kısıtlama ya da müdahale yokluğu” değil, “yapmaya değer bir şeyi yapma ve zevk alma ve bunu da başkalarıyla ortaklaşa yapma ve zevk alma gibi pozitif bir güç ve kapasite” olarak tanımlar (Green, 1991: 21). Doğrudan demokrasinin çağdaş devletlerin büyüklüğü sebebiyle uygulanabilir olmadığına dair temsili demokrasi yanlısı tezleri kabul etmekle birlikte, halkın yasa yapım sürecine doğrudan katılımının ortak çıkara olumlu etkilerine vurgu yapar ve yerel yönetimlerin güçlendirilmesiyle katılımın artırılması gerektiğini savunurlar (Green, 1986: 141). Ne var ki, Neo-Roma cumhuriyetçileri, liberalizmin 19. yüzyılda yeni İngiliz liberalizmi, Fransız ya da İtalyan sosyal liberalizmi veya “liberal sosyalizmi” sayesinde değişime uğradığı gerçeğini de dikkate almazlar (Audier, 2006: 127). Ayrıca, klasik liberaller arasındaki fikir ayrılıklarını da ihmal ederek tüm liberal düşünürleri tek bir pozisyona yerleştirirler. Yasa ve özgürlük arasında ilişki kuran liberallerin görüşleri ya çarpıtılarak müdahalesizlik eksenine yerleştirilir ya da doğrudan cumhuriyetçi gelenek içine dahil edilir. Locke ve Constant bu duruma örnek gösterilebilir.

Locke'un *Hükümet Üzerine Birinci İnceleme* adlı eseri, Robert Filmer'in "bütün hükümetler mutlak monarşidir" tezini çürütmeye adanmıştır. Filmer'in mutlak monarşiyi meşrulaştırmak için ortaya attığı "paternal hak" (kocalık ve babalık hakkı) ve "tanrısal hak" gibi iddiaları çürütmeye çalışan bu kitap, köleliği "insanlığın en kötü ve en alçaltıcı durumu" olarak tanımlayarak başlar (Locke, 2016: 1). Locke'un siyasal kuramının temel sorunsalı; yaşam, özgürlük ve sahiplenmeden oluşan mülkiyetin, bireylerin ve yönetimlerin keyfi müdahalelerinden nasıl korunacağıdır. Locke için özgürlük, müdahaleden ve kısıtlamalardan değil, başkasının iradesine bağımlı olmaktan kurtulmak anlamına gelir (Dawson, 2022: 60). Bireyi, başkalarının keyfi iradesine bağımlı olmaktan kurtaracak olan ise anayasal devlettir. Devletin anayasal ve sınırlı olmaması halinde özgürlüğe zarar vereceğini savunan Locke, devlet, yasa ve özgürlük konusunda Hobbesçu çizgiyi takip etmez. Locke, Hobbes'tan farklı olarak, Lucca'dakiler ile Konstantinopolis'tekilerin özgürlüklerinin farklı olacağını savunur. Dolayısıyla, özgürlük söz konusu olduğunda, esas belirleyici unsur devletin anayasal ve sınırlı olup olmadığıdır. Bu yönüyle Locke ne salt müdahalesizlik anlayışını savunur ne de yasanın özgürlük karşısında bir kısıt olduğuna inanır. Aksine, "yasanın olmadığı yerde özgürlük de yoktur" diyerek, yasa ve özgürlük arasında zorunlu ilişki kurar:

Yasa, doğru kavranışında, özgür ve akıllı bir failin kendine uygun çıkarlarına aykırı sınırlama değildir ve yasa hükmü altında bulunanların genel yararından daha ötesini emretmez... Yasanın amacı özgürlüğü kaldırmak ya da sınırlandırmak değil tam tersine korumak ve genişletmektir. Çünkü yasalara sahip olabilmek yeteneğine sahip yaratılmış varlıkların söz konusu olduğu bütün durumlarda, yasa olmayan yerde özgürlük de yoktur. Çünkü yasanın olmadığı yerde var olmayan hürriyet başkalarından gelecek sınırlama ve şiddetten özgür olmaktır. Ancak özgürlük bize söylendiği gibi, her insanın dilediğini yapabilme hürriyeti değildir: (Çünkü diğer her bir İnsanın gönlünün istediğinin baskısı altında olduğu sürece kim özgür olabilir ki?) Ama Özgürlük, Kişiliğini, Eylemlerini, Sahiplenmelerini ve bütün Mülkiyetini, hükmü altında olduğu yasaların izin verdiği sınırlar içerisinde dilediği gibi tasarruf etme ve düzenleme ve bunu yaparken başkasının keyfi iradesine tabi olmama ama özgürce kendi prensipleri peşinde gitme hürriyetidir (Locke, 2018: 66-67).

Bu pasajda, özgürlüğün yasayla çelişmediği ve bireyin başkasının keyfi iradesine bağlı olmaması biçiminde tanımlandığı görülmektedir. Locke'un, özgürlüğün oluşumunda hukukun oynadığı role ve keyfi müdahalenin engellenmesine yaptığı vurgu, cumhuriyetçilerin "tahakkümsüzlük olarak özgürlük" kuramının merkezi noktasıdır (Larmore, 2003: 108). Bu durumda, cumhuriyetçilerin, liberal düşünce içerisinde tahakküm yokluğu olarak özgürlüğü savunanların da olduğunu ve cumhuriyetçi özgürlük ile liberalizmin bir versiyonu arasında bir uzlaşma bulunduğunu kabul etmeleri gerekir. Ancak cumhuriyetçiler, bunu kabul etmek yerine, Locke'un bu fikirlerini cumhuriyetçilikle ilişkilendirerek okumayı tercih ederler. Pettit (1998a: 65), bu

pasajı Locke'un cumhuriyetçi düşünürlerden etkilendiğinin bir işareti olarak okur. Bu okuma yalnızca Pettit'ye özgü değildir. Viroli'ye (2002: 51) göre hukukun herkesi aynı ölçüde bağladığı için vatandaşı diğerlerinin keyfi iradesinden koruduğu fikri, cumhuriyetçi teorisyenlerin kitaplarından liberalizmin kurucularının yazılarına geçmiştir. Ünlü tarihçi Skinner, özgürlüğün tarihi üzerine yaptığı çalışmalarda mutlak monarşi taraftarları ile cumhuriyetçilik taraftarları arasındaki karşıtlıktan hareketle, mutlakiyet karşıtlarını cumhuriyetçi olarak tanımlar (Skinner, 2018: 27–38; 2002: 248). Bu eğilim, kaçınılmaz olarak, monarkın yetkilerinin yasa ile sınırlandırılması ve gücünü parlamento ile paylaşması gerektiğini savunan anayasal monarşi taraftarlarını da cumhuriyetçi kampa yerleştirmelerine neden olur.⁵ Bu, Hobbes ile liberal gelenek arasında kurdukları sürekliliğin yarattığı bir yanılısamadır.

Diğer taraftan Locke, cumhuriyetçilerden farklı olarak, siyasal toplum öncesi doğa durumunu yetkin bir eşitlik ve özgürlük durumu olarak tanımlar. Hatırlanacağı üzere cumhuriyetçiler için özgürlük ancak siyasal toplumda mümkündür. Bu durumda Locke ile cumhuriyetçiler arasında özgürlük konusunda bir fark olduğu söylenebilir. Ancak, Locke'un kuramında doğa durumundan siyasal topluma geçilmesinin temel nedeni, yaşam, özgürlük ve sahiplenmeden oluşan mülkiyetin potansiyel tehdit ve diğerlerinin keyfi müdahalelerine açık olmasıdır. Doğa durumunda bireyleri başkalarının keyfi, müdahalesinden koruyacak yasa, yargıç ve yürütme erkleri olmadığı için özgürlüğün güvencesi yoktur. O halde doğa durumunda özgürlük sürekli tehlike altındadır. Bu tehlikenin bertaraf edilmesi için anayasal sınırlı devlet zorunluluktur. Locke'un kuramında doğa durumu bir özgürlük durumu olarak kodlanmasına rağmen özgürlüğün güvencesi yoktur. Ancak yasaya dayalı bir yönetim altında keyfi müdahaleye ve tahakküme engel olunabilir. Cumhuriyetçilerin de temel iddialarından birisi budur. Bundan dolayı doğa durumunu yetkin bir özgürlük eşitlik durumu olarak nitelemek, zorunlu olarak cumhuriyetçilerden farklılaşmayı gerektirmez.

Filmer ve Hobbes gibi mutlakiyetçi düşünürler ile liberaller arasında çok önemli farklar bulunmaktadır. Hobbes ile liberalizmin bir türü arasında, özgürlüğü müdahalesizlik olarak tanımlama konusunda bir ortaklık vardır. Ancak Hobbes, özgürlüğün varlığı ve kısıtlanması açısından rejimler arasında fark olmadığını savunur. Buna karşın liberaller, bireyi başka bireylerin keyfi müdahalesinden korumak için devleti; devletin keyfi iradesinden korumak için ise yasayı gerekli görürler. Bireyi hem başka bireylerin hem de devletin keyfi müdahalelerinden korumak için anayasacılığın gerekli olduğuna dair vurgu, anayasal monarşi taraftarlarınca da yapılmaktadır. Belki de cumhuriyetçilik ile anayasal monarşi taraftarları arasındaki en önemli ayrım noktası, öz-yönetim ve

⁵ Harrington gibi düşünürler, erdemle donatılmış olması kaydıyla bir monarşinin de res publica adıyla anılabileceğini ve monarşilerin cumhuriyetçi bir karaktere sahip olmasının akla ve tarihe aykırı olmadığını iddia eder (Öztürk, 2016: 41).

siyasal erdem olarak katılıma verdikleri değerdedir. Buna karşın, neo-Roma cumhuriyetçi geleneğinin özgürlüğü siyasal katılım ve eylemden yasaya dayalı yönetime kaydırmaları, bu farkı silikleştirir. Klasik cumhuriyetçiliğin ayırt edici vasfı, yurttaş katılımına, siyasal erdemlere ve ortak iyiye amaçsal bir önem atfetmesindedir. Neo-Roma cumhuriyetçileri ise bu değerleri araçsallaştırarak ve sınırlandırarak hem liberalizm-cumhuriyetçilik hem de cumhuriyet-anayasal monarşi ayrımını bulanıklaştırırlar. Özgürlüğün korunması için hukukun üstünlüğü ve yasal önlemler vurgusu, liberal siyasetin de kurucu öğelerindendir (Kartal, 2013: 362). Neo-Roma cumhuriyetçi yazınında, özgür olmanın öncelikle “toplumu yöneten kurallara karar verebilmek” anlamına geldiği yönündeki klasik cumhuriyetçi görüş, cumhuriyetçi değil, demokratik ya da popülist bir anlayış olarak adlandırılır (Bobbio ve Viroli, 2024: 52; Pettit, 1998a: 27). Neo-Roma cumhuriyetçilerinin doğrudan demokrasiye ilişkin eleştirileri büyük ölçüde liberal bir temele dayanır.

Cumhuriyetçi özgürlük ile liberalizmin belirli versiyonları arasındaki uyumun en çarpıcı örneği Constant’tır. Buna karşın, cumhuriyetçi yazında Constant’ın *Modernlerinki ile Karşılaştırıldığında Antik Çağ’dakilerin Özgürlüğü Üzerine* başlıklı 1819 tarihli söylevi, müdahalesizlik olarak özgürlük anlayışının kurucu eserlerinden biri kabul edilir. Bu yazına göre, “Constant’ın modern özgürlüğü Berlin’in negatif özgürlüğüdür ve antik özgürlüğü - demokratik olarak kendini yöneten bir cemaate ait olma özgürlüğü- Berlin’in pozitif özgürlük kavrayışının en belli başlı çeşitlenmesidir” (Pettit, 1998a: 39). Bu yorum, Constant’ın metinlerinden ziyade, Berlin’in Constant hakkındaki değerlendirmelerinden türetilmiştir. Berlin’e (1969: 162-165) göre, özgürlüğün negatif ve pozitif türü arasındaki çatışmayı kimse Constant kadar açık olarak görmemiş ve negatif özgürlüğün önemini onun kadar takdir etmemiştir. Buna göre Constant, özgürlük için “azami ölçüde bir müdahalesizliği” gerekli görmüştür (Jennings, 2009: 69). Constant’ın antik özgürlüğü pozitif özgürlükle ilişkilendirdiği ve bunu bugün hem uygulanamaz hem de uygulanmaması gereken bir özgürlük türü olarak gördüğü doğru olabilir. Ancak bu, Constant’ın Berlin’in tanımladığı biçimi ile negatif özgürlüğü savunduğu anlamına gelmez (Jennings, 2009: 72). Cumhuriyetçi yazının temel iddialarından biri, negatif özgürlüğün “müdahalesizlik” ve “tahakkümsüzlük” olmak üzere birbiriyle çatışan iki versiyonu olduğudur (Skinner, 2002: 262). Bu durumda, Constant’ın modernlerin özgürlüğüyle kastettiği şeyin, gerçekten negatif özgürlüğün hangi türü olduğu sorusu derinlemesine incelenmeyi hak etmektedir. Constant’ın modern özgürlük hakkındaki düşüncelerine ilişkin en önemli pasajlardan biri şudur:

Beyler, öncelikle kendimize, bugün bir İngiliz’in, bir Fransız’ın ya da Amerika Birleşik Devletleri’nde yaşayan bir kişinin özgürlük kelimesinden ne anladığını soralım. Bu, herkes için yalnızca yasalara tabi olma; bir ya da daha fazla kişinin keyfi iradesiyle tutuklanma, öldürülme ya da herhangi bir şekilde kötü muameleye maruz kalmama hakkıdır. Bu, herkes için

fikrini dile getirme, mesleğini seçme ve onu icra etme, mülkünde tasarrufta bulunma ve hatta onu kötüye kullanma hakkıdır; izin alınmadan ve gerekçelerinin ya da eylemlerinin hesabını vermeden hareket etme hakkıdır. Son olarak, herkesin, gerek memurların tamamının ya da belirli bir kısmının seçilmesi gerekse yetkililerin az ya da çok dikkate almak zorunda olduğu beyanlar, dilekçeler ve talepler yoluyla hükümetin yönetimi üzerinde bir miktar etkiye sahip olma hakkı vardır (Constant, 2024: 25).

Constant'ın bu pasajında, tahakkümsüzlük olarak özgürlük anlayışıyla örtüşebilecek üç nokta vardır: Yalnızca yasalara tabi olma, keyfi müdahaleye maruz kalmama ve siyasal katılımın araç olarak değerli görülmesi. Constant (2024: 25–26), Antiklerin özgürlüğüyle, yaşamını kamusal/siyasal konulara adanmış politik insan ve onun özgürlüğünü anlar. Bu özgürlüğün, Antik toplumlar ve modern toplumlar arasındaki farklardan dolayı uygulanamaz olduğunu savunur. Buna göre, bir ülke ne kadar büyükse, bireye verilen siyasi önem o kadar küçük olur. Antik toplumlar, küçük yüzölçümü ve nüfusa sahip oldukları için doğrudan demokrasi olanaklıydı. Ancak, modern ölçekte bunun uygulanması mümkün değildir. İkinci olarak, antik toplumlardaki kölelik uygulaması, özgür yurttaşlara siyasete vakit ayırma imkânı sağlamaktaydı. Modern toplumlarda köleliğin kaldırılmış olması, özgür insanı tüm boş zamanından mahrum bırakmıştır. Üçüncü olarak, ticaret, insanların hayatlarında savaşların yaptığı gibi eylemsizlik dönemleri için zaman bırakmaz. Bu boş dönemlerde Antik insanlar siyasal kararlara katılmamış ve siyasal eylemlerde bulunmamış olsalardı çürüyüp giderlerdi. Son olarak, ticaret insanlarda bireysel bağımsızlığa karşı güçlü bir sevgi uyandırmaktadır. Tüm bu nedenlerden dolayı, Antik Çağ'ın kolektif güce etkin ve sürekli katılımından oluşan özgürlüğünden artık istifade edilmez (Constant, 2024: 29–31). Antikler, özgürlükten kolektif gücün tüm vatandaşlar arasında paylaşılmasını anlarlardı. Ancak, bu tür bir özgürlük anlayışının bugüne taşınmasının “birden fazla tiranlık türü için feci bahaneler yarattığını” düşünür (Constant, 2024: 33).

Neo-Roma cumhuriyetçileri de Constant'ın antik özgürlük ve klasik cumhuriyetçiliğe yönelik bu eleştirilerini paylaşır. Ancak, öz-yönetim ve doğrudan demokrasinin modern toplumlarda uygulanamaz olduğunu savunmak, cumhuriyetçiler ile Constant arasındaki örtüşmeyi göstermek için yeterli midir? Kuşkusuz bu sorunun yanıtı olumsuzdur. Berlin gibi müdahalesizlik olarak özgürlük taraftarları da pozitif özgürlük olarak adlandırdıkları Antik özgürlüğe karşı çıkarlar. O halde, bunun ötesine geçmek gerekir. Bunun için Constant ile neo-Roma cumhuriyetçiliği arasında, yasa ile özgürlük ve siyasal erdemler konusundaki örtüşmeleri göstermek gerekir. Constant'a (2024: 36) göre, “insanların keyfiliği, en kötü yasaların keyfiliğinden bile daha kötüdür. Ama yasaların bile kendi sınırları olmalıdır.” “Hukukun egemenliği mi, insanların egemenliği mi?” sorusuna verilen “hukukun egemenliği” yanıtı, cumhuriyetçi olmanın en temel göstergelerinden biri olarak kabul edilir (Bobbio ve Virolı, 2024: 49). Constant, bunun da ötesine geçerek, kötü yasanın bile insanların

keyfilğine tercih edilmesi gerektiğini savunur. O hâlde, modern özgürlük, yasaya dayalı yönetimin sağladığı özgürlüktür. Bu bağlamda Constant, bireye dönük her türden müdahaleyi bir özgürlük kaybı olarak değerlendirmemek konusunda neo-Romalı cumhuriyetçilerle hem fikirdir. Constant (2003: 383), hakları güvence altına almak için yapılan müdahalelerin özgürlük kaybına neden olmadığını savunur. Bu bakımdan yasa, keyfilik ve tahakküm içermeyen bir müdahale biçimi olarak görülür.

Modernlerin özgürlüğünün bireysel özgürlük olduğunu söylemek, siyasal özgürlükten bütünüyle feragat etmek anlamına gelmez. Constant (2024: 39), siyasal özgürlüğün bireysel özgürlüğün teminatı olduğu için vazgeçilmez olduğunu savunur. Aynı zamanda, modern özgürlüğün karşı karşıya bulunduğu en önemli tehlike, “özel bağımsızlığımızın tadını çıkarmaya ve şahsi çıkarımızın peşinde koşmaya dalıp siyasi iktidarda hakkımız olan paydan çok kolay vazgeçmemizdir” (Constant, 2024: 43). Halkın, bireysel mutluluk ve çıkar gerekçesiyle siyasal özgürlükten feragat etmesinin en çok otorite sahiplerini mutlu edeceğini düşünen Constant, halka siyasal meselelerle ilgilenmemeleri gerektiğini salık veren seslere kulak verilmemesi gerektiğini savunur. Constant’ın bu değerlendirmeleri, despotizm ya da otokrasinin bazı türleri ile özgürlüğün uzlaşabileceğini iddia eden Berlin’in tezine karşı bir pozisyonu temsil eder. Halk, bireysel mutluluk ve şahsi çıkar gerekçesiyle siyasal haklarından feragat ettiğinde bireysel özgürlüğünü de yitirme riskiyle karşılaşır.

Modern toplum, birbirine taban tabana zıt iki tehlikeye maruz kalmaktadır: aşırı siyasallaşma ve aşırı özelleşme. Genellikle Constant’ın aşırı siyasallaşmaya yaptığı vurgu ön plana çıkarılarak, negatif özgürlükle ilişkilendirilir. Oysa Constant, aşırı bireycileşmenin ve kişisel zevklerin cezbediciliğinin etkisiyle siyasetten uzaklaşmanın, özgürlük yitimi ile sonuçlanacağı kaygısını da güçlü biçimde taşımaktadır (Miller, 1991: 7). Çok fazla ve çok az yurttaşlık ruhu hem özgürlük hem de toplumsal düzen için eşit derecede yıkıcıdır. Constant’ın tezi, modern Avrupa’da siyasi katılım ve bireysel hakların birbirine bağlı ve aslında ayrılmaz olduğudur. Vatandaşların kamusal tartışmaya, seçim siyasetine ve temsilcilerinin politikalarının kontrolüne katılımı bir özgürlük biçimidir. Vatandaşların polis tacizinden ve zorla uygulanan politikalardan korunması ise özgürlüğün başka bir biçimidir. Analitik olarak farklı olsalar da bu iki özgürlük gerçekte birbirini güçlendirir. Tıpkı medeni özgürlüğün siyasi özgürlüğü varsayması gibi, siyasi haklar da kişisel bağımsızlık garantisi olmadan anlamsızdır (Holmes, 1984: 20). Constant, siyasal hakları ve buna bağlı olarak siyasal katılımı, bireysel özgürlüğün korunmasına olanak sağlayan araçlar olarak görür. Cumhuriyetçiler de siyasal katılıma araçsal bir değer yüklerler. Viroli (1992: 286), “özgürlüğümüzün zarar görmeyeceğinden emin olsaydım, siyasal yaşam yerine özel ve toplumsal yaşamı seçmekte tereddüt etmezdim” der. O hâlde siyasal katılımın, bireysel özgürlüğün korunması için araçsal bir değeri olduğu konusunda da bir uzlaşma söz konusudur. Üstelik Constant, buradan bir adım ileri giderek, mutluluğun insan türünün tek amacı olup olmadığını sorgular.

Bilgimizi genişletme ve yeteneklerimizi geliştirme arzusunun önemini vurguladıktan sonra, “kendini geliştirmenin Tanrı’nın bize verdiği en güçlü ve en etkili aracı siyasal özgürlüktür” demektedir (Constant, 2024: 40).

Constant, cumhuriyetçilerle gibi bireysel özgürlüklerin korunması için yurttaşların belirli siyasal erdemlere sahip olması gerektiğini düşünür. Söylevin sonlarına doğru siyasal ve bireysel özgürlükleri karşı karşıya getirmek yerine onları uzlaştırmak gerektiğini iddia eder. Benzer bir biçimde, yasaya sadece keyfi müdahaleyi engellemek gibi negatif bir işlev de yüklemes. Yasa ve kurumların, insan türünün yazgısı olan özgürlüğü gerçekleştirmek için “mümkün olan en yüksek sayıda yurttaşı ahlaki konuma yükseltmesi” gibi pozitif görevi olduğunu da savunur:

Yasa koyucunun işi, yalnızca halka barış ve huzur getirmekle tamamlanmaz. İnsanlar hallerinden memnun olduğunda bile yapılacak hâlâ çok şey vardır. Kurumlar vatandaşların ahlaki eğitimi de gerçekleştirmelidir. Yurttaşların bireysel haklarına saygı göstermek, bağımsızlıklarını garanti etmek ve onların işlerine musallat olmaktan kaçınmak suretiyle, kurumlar ayrıca nüfuzlarını kamu işleri üzerinde yoğunlaştırmalı, halkı kararları ve oylarıyla siyasi yetkinin kullanılmasına katkıda bulunmaya çağırmalı, görüşlerini ifade ederek kontrol ve denetim haklarını garanti altına almalı ve böylece onları bu yüce vazifelerinde uygulama yoluyla eğitmeli, onlara bu işleri yerine getirmeleri için hem istek vermeli hem de beceri kazandırmalıdır (Constant, 2024: 44-45).

Bu pasaj, tek başına okunduğunda pozitif özgürlüğü desteklediği izlenimi verir; zira, yurttaşların siyasal katılım ve erdem için kapasitelerinin artırılması konusunda yasa koyucuya pozitif ödevler yükler. Bununla birlikte Constant, bireysel ve sivil özgürlüklerin korunması için yurttaşlık erdemleri ve siyasal katılımın araçsal bir değeri olduğunu savunur. Bundan dolayı, Constant’ın metinlerinde, tıpkı Neo-Romalı cumhuriyetçilerde olduğu gibi pozitif özgürlüğün bazı unsurları bulunsan bile, nihai noktada negatif özgürlük savunulur. Ancak bu negatif özgürlük, Neo-Romalı cumhuriyetçiler ve Berlin’in iddia ettiği gibi müdahalesizlik olarak özgürlük değildir. Hem Locke hem de Constant, özgürlük ile yasaya dayalı yönetim altında yaşamak arasında zorunlu bir ilişki olduğunu savunurlar. Elbette siyasal katılımın önemi ve yurttaşlık erdemleri konusunda Locke ile Constant arasında önemli farklılıklar söz konusudur. Constant, siyasal katılım ve yurttaş erdemlerine Locke’tan daha fazla vurgu yapar. Ancak her iki düşünür de cumhuriyetçilerin iddia ettiğinin aksine, yasanın özgürlük kaybı anlamına geldiğini savunan Hobbes-Berlin çizgisinden ayrılırlar. Berlin ile cumhuriyetçiler arasındaki ortak nokta, Constant’ın özgürlük anlayışının yanlış ve çarpık bir yorumunu sunmalarıdır.

Sonuç

Neo-Roma cumhuriyetçileri olarak adlandırılan düşünürlerin, özgürlük tartışmasının siyasal teorisinin gündemine yeniden gelmesinde çok büyük etkileri olduğu kabul edilmelidir. Negatif özgürlüğün tek bir türü olduğuna ilişkin

Berlinci varsayıma dönük eleştirileri de çok önemlidir. Ancak bu düşünürler, eleştirdikleri Berlin’le benzer bir biçimde, liberalizmin sınırlı ve dar bir yorumundan hareket ederek liberalizm içerisindeki farklı eğilimleri göz ardı ederler. Cumhuriyetçi özgürlük olarak adlandırdıkları özgürlük türünün liberal özgürlükten farklı olduğunu göstermek için tek boyutlu ve yanıltıcı bir liberalizm okuması yaparlar. Bundan dolayı, savundukları cumhuriyetçilikle liberalizm arasındaki örtüşmeleri önemli ölçüde ihmal eder ve liberal cumhuriyetçilik ya da cumhuriyetçi liberalizmin olabileceğini görmezden gelirler.

Liberal ve cumhuriyetçi özgürlük arasındaki esas çatışma noktası, öz yönetim, siyasal eylem ve katılıma verilen değerde düğümlenebilirdi. Neo-Atinalı cumhuriyetçiler, özgürlüğü öz yönetimle eşitleyerek, ortak yaşama ilişkin kararların tartışıldığı, alındığı ve hayata geçirildiği siyasal alanı, erdemlerin uygulandığı ve insani iyyinin elde edildiği birincil alan olarak görürler (Larmore, 2003: 101). Ancak, Neo-Romalı cumhuriyetçiler, tıpkı liberaller gibi siyasal katılıma araçsal bir değer atfederek, onu bireysel özgürlük karşısında ikincilleştirir. Bu bakımdan, siyasal eylem ve katılım kendinde bir değer olmak yerine, bireysel özgürlüğü koruduğu ölçüde değerli hâle gelir. Siyasal katılım, özgürlük olmaktan çıkınca geriye kuvvetler ayrılığı, yasaya dayalı yönetim ve denge-denetleme mekanizmaları kalır ki bunlar, liberalizmin de kurucu unsurlarıdır. Bu makalede gösterildiği üzere, Locke ve Constant gibi düşünürler de kuvvetler ayrılığı, yasaya dayalı yönetim ve denge-denetleme mekanizmalarını özgürlük için gerekli görürler. Karma yönetim, yasalar ve kuvvetler ayrılığı özgürlüğün kendisi değil, onu koruyan araçlardır. Cumhuriyetçiler özgürlüğü, başkasının keyfi iradesine bağımlı olmama olarak tanımlar ki, bu tanımlı Locke ve Constant da paylaşır.

Cumhuriyetçilik ve liberalizm arasındaki ikinci fark ortak iyiye verilen önemde açığa çıkar. Klasik cumhuriyetçilik öz-çıkardan bağımsız hareket eden ve ortak iyiyi hedefleyen yurttaş yönetimini merkeze alır. Neo-Romalı cumhuriyetçiler ise, ortak iyiyi sadece yasa ile ilişkilendirerek bireysel öz-çıkardan korunmasının yolunu açarlar. Bu bakımdan, bireysel öz-çıkardan bağımsız ortak iyi söz konusu değildir. Bu da kaçınılmaz olarak liberalizmle ortaklaşmalarına neden olur. Neo-Roma cumhuriyetçileri, ortak iyi ve siyasal erdeme yaptıkları vurgularla liberallerden farklılaştıklarını savunurlar. Oysa Constant gibi liberaller de siyasal erdemlere vurgu yapar.

Neo-Romalı cumhuriyetçiler, Locke söz konusu olduğunda, bu fikirlerin cumhuriyetçiliğin etkisiyle oluştuğunu savunur. Constant’ın fikirleri söz konusu olduğunda ise açık biçimde hatalı ve yüzeysel yorum yaparlar. Berlin gibi, Constant’ı müdahalesizlik olarak özgürlüğün tipik temsilcisi olarak konumlandırırlar. Oysa Constant, bireysel özgürlüğe değer vermesine karşın, onun özgürlük anlayışı müdahalesizlik olarak özgürlük değildir. Özgürlüğü, keyfi yönetimin yokluğu, başkasının keyfi iradesine bağımlı olmama ve yasaya dayalı yönetim altında yaşama olarak tarif eden Constant, tahakkümsüzlük olarak

özgürlük fikrine daha yakındır. Bireysel özgürlüklerin korunması için siyasal katılıma araçsal değer atfedilmesi ve siyasal erdemin gerekliliği konusunda da Constant ile Neo-Romalı cumhuriyetçiler arasında örtüşme söz konusudur. Constant'ın siyasal kuramında devlete, salt tahakkümü engellemek gibi negatif bir görevler verilmez. O, bireysel özgürlüğün korunması için gerekli olan siyasal erdemlerin devlet tarafından verilmesi gerektiğini savunarak devlete pozitif ödevler de yükler. Üstelik, kamu yararı nedeniyle bireylere yapılan müdahalenin haklı olduğunu da savunur. Bundan dolayı, Constant ile Neo-Romalı cumhuriyetçilerin fikirleri birbiriyle önemli ölçüde uyur. Hatta Constant ile cumhuriyetçi fikirler arasındaki uyum, Locke ile cumhuriyetçilik arasındaki uyumdan daha belirgindir.

Neo-Roma cumhuriyetçilerinin tahakkümsüzlük olarak özgürlük anlayışları ile Hobbes-Berlin çizgisini benimseyen düşünürlerin savundukları müdahalesizlik olarak özgürlük anlayışları arasında belirgin farklıklar söz konusudur. Müdahalesizlik olarak özgürlüğü savunanlar, yasaya dayalı yönetimi özgürlük kaybı olarak gördükleri gibi otokrasi ile özgürlük arasında zorunlu bir çelişki olmadıklarını savunur. Oysa neo-Roma cumhuriyetçileri, müdahale içermeyen tahakküm olabileceği gibi tahakküm içermeyen müdahalenin de olduğunu göstererek bu anlayıştan farklılaşırlar. Bu farka rağmen tahakkümsüzlük olarak özgürlük ile müdahalesizlik olarak özgürlük karşıtlığının cumhuriyetçi ve liberal özgürlük karşıtlığına tekabül ettiği tezi açık biçimde yanlıştır. Görüldüğü gibi liberal düşünce içerisinde özgürlüğü, tahakkümsüzlük olarak özgürlüğe tekabül edecek biçimde tanımlayan Locke ve Constant gibi isimler söz konusudur. Bundan dolayı cumhuriyetçilik ve liberalizm karşıtlığı kadar, iki akım arasındaki örtüşmelere ve uyum noktalarına yoğunlaşan çalışmalara ihtiyaç vardır. Özellikle federalistler üzerinden liberalizm cumhuriyetçilik uyumunu konu alan çalışmalara ihtiyaç vardır.

Kaynakça

- Audier, S. (2006). *Cumhuriyet Kuramları*. (Çev. İ. Yerguz). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arendt, H. (2014). *Geçmişle Gelecek Arasında*. (Çev. B. S. Şener ve O. E. Kara). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Berlin, I. (1969). *Four Essays on Liberty*. Oxford: Oxford University Press.
- Berlin, I. (2007). "İki Özgürlük Kavramı". (Çev. M. Erdoğan). *Liberal Düşünce Dergisi*, 12(45), 59-72.
- Berktaş, F. (2008). "Liberalizm: Tek Pozisyona İndirgenmesi Olanaksız Bir İdeoloji". H. B. Örs (Ed.), *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler* içinde (ss. 47-114). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bobbio, N. ve Viroli, M. (2024). *Cumhuriyet Düşüncesi*. (Çev. M. Yetiş). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cicero (2014). *Devlet Üzerine*. (Çev. C. Çevik). İstanbul: İthaki.

- Constant, B. (2003). *Principles of Politics Applicable to All Representative Governments*. (Çev. D. O'Keeffe). Indianapolis: Liberty Fund.
- Constant, B. (2024). *Modernlerinki ile Karşılaştırıldığında Antik Çağ'dakilerin Özgürlüğü Üzerine*. (Çev. B. Akkökler Karatekeli). Çanakkale: Akademim Yayınları.
- Dawson, H. (2022). "Liberty Before Licence in Locke". H. Dawson ve A. de Dijn (Ed.), *Rethinking Liberty Before Liberalism* içinde (ss. 60-76). New York: Cambridge University Press.
- Green, T. H. (1986). "Siyasal Boyun Eğme Yükünün İlkeleri Üstüne Dersler". M. Tunçay (Ed.), *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi-3* içinde (ss. 133-167). Ankara: Teori Yayınları.
- Green, T. H. (1991). *Liberal Legislation and Freedom of Contract*. D. Miller (Ed.). Liberty, Oxford: Oxford University Press.
- Held, D. (2025). *Demokrasi Modelleri*. (Çev. A. K. Çifçi). Ankara: Felix Kitap.
- Hobbes, T. (2010). *Leviathan*. (Çev. S. Lim). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Holmes, S. (1984). *Benjamin Constant and Making of Modern Liberalism*. London: Yale University Press.
- Jennings, J. (2009). "Constant's Idea of Modern Liberty". H. Rosenblatt (Ed.), *The Cambridge Companion to Constant* içinde (ss. 69-91). New York: Cambridge University Press.
- Ibsen, H. (2024). *Bir Bebek Evi (Nora)*. (Çev. J. Karabekir ve F. Eralp). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Kartal, F. (2013). "Philip Pettit'nin Cumhuriyetçi Özgürlük Anlayışı". A. Öztürk (Ed.), *Res Publica: Platon'dan Skinner'a Antik ve Modern Düşünce* içinde (ss. 339-365). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Keyman, F. Ve Turnaoğlu, B. (2008). Neo-Roma ve Neo-Atina Cumhuriyetçiliği: Cumhuriyetçilik, Demokratikleşme ve Türkiye, *Doğu Batı*, 11(47), ss. 37-64.
- Larmore, C. (2003). "Liberal and Republican Conceptions of Freedom". *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 6(1), 96-119.
- Locke, J. (2016). *Hükümet Üzerine Birinci İnceleme*. (Çev. F. Bakırcı). Ankara: İmaj Yayınevi.
- Locke, J. (2018). *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*. (Çev. F. Bakırcı). Ankara: Eksi Kitaplar.
- Machiavelli, N. (2017). *Hükümdar*. (Çev. N. Adabağ). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Machiaevlli, N. (2021). *Titus Livius'un İlk On Kitabı Üzerine Söylevler*. (Çev. A. Tolga). İstanbul: Say Yayınları.
- Maynor, J. W. (2003). *Republicanism in the Modern World*, Cambridge: Polity Press.

- Miller, D. (1991). Introduction, D. Miller (Ed.). Liberty, Oxford: Oxford University Press
- Moen, L. J. K. (2023). Republican Freedom and Liberal Neutrality, *Journal of Ethics and Social Philosophy*, 26(2), 325-348.
- Montesquieu. (2021). *Kanunların Ruhu Üzerine*. (Çev. Berna Günen). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Patten, A. (1996). "The Republican Critique of Liberalism". *British Journal of Political Science*, 26(1), 25-44.
- Pettit, P. (1998a). *Cumhuriyetçilik: Bir Özgürlük ve Yönetim Teorisi*. (Çev. A. Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Pettit, P. (1998b). "Reworking Sandel's Republicanism". *Journal of Philosophy*, 95(2), 73-96.
- Pettit, P. (2023). *Özgürlüğün Kısa Tarihi - Ve Dersleri*. (Çev. S. E. Türközü). S. Saç (Ed.), *Cumhuriyetler ve Cumhuriyetçilik* içinde (ss. 41-65). Ankara: Nika Yayınevi.
- Skinner, Q. (1983). Machiavelli on the Maintenance of Liberty, *Politics*, 18(2), s. 3-15.
- Skinner, Q. (1993). The Republican Ideal of Political Liberty, Bock, G. vd. (Ed.), *Machiavelli and Republicanism*, Cambridge: Cambridge University Press, 293-309.
- Skinner, Q. (2002). "A Third Concept of Liberty". *Proceedings of the British Academy*, 117, 237-268.
- Skinner, Q. (2017). *Machiavelli*. (Çev. N. Örgü). Ankara: Dost Kitabevi.
- Skinner, Q. (2018a). *Liberalizmden Önce Özgürlük*. (Çev. K. Özdi). İstanbul: Isık Yayınları.
- Skinner, Q. (2018b). *Hobbes ve Cumhuriyetçi Özgürlük*. (Çev. E. A. Zeybekoğlu). Ankara: Dost Kitabevi.
- Tocquevelli, A. (2016). *Amerika'da Demokrasi*. (Çev. S. Sertdemir Özdemir). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tunçel, A. (2010). *Bir Siyaset Felsefesi: Cumhuriyetçi Özgürlük*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Öztürk, A. (2016). *Cumhuriyetçilik ve Liberalizm*. İstanbul: Doruk Yayımcılık.
- Viroli, M. (1992). *From Politics to Reason of State*. New York: Cambridge University Press.
- Viroli, M. (2002). *Republicanism*. (Çev. A. Shugaar). New York: Hill and Wang
- Yetiş, M. (2013). Tocquevelli ve Çoğunluk Tiranlığı. A. Öztürk (Ed.), *Res Publica: Platon'dan Skinner'a Antik ve Modern Düşünce* içinde (ss. 227-265). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Post-New Public Management in Personnel Management: Rethinking the Roles of Public Employees in The Public Sector

Adnan KARATAŞ*

Abstract: *The New Public Management (NPM) paradigm, which dominated public sector reforms in the late 20th century, emphasized efficiency, market-oriented practices, and managerialism. While NPM introduced valuable concepts such as performance measurement and customer service orientation, its limitations have become increasingly apparent. Critics argue that NPM's focus on efficiency often leads to fragmentation within public organizations, undermining collaboration and diminishing the human aspect of public administration. This has prompted the emergence of post-New Public Management (post-NPM) approaches that seek to address these shortcomings by emphasizing collaboration, trust, and the intrinsic value of public service. This article explores the post-NPM perspective on personnel management within the public sector, focusing on the evolving roles of public employees. It argues that the post-NPM framework shifts the focus from rigid managerial control to empowering employees, fostering innovation, and enhancing public value. By prioritizing horizontal coordination and inter-organizational collaboration, post-NPM recognizes the importance of a more integrated approach to governance that leverages the expertise of public employees. This transformation not only enhances employee engagement but also improves service delivery outcomes for citizens. In conclusion, this article highlights the implications of adopting a post-NPM approach for future research and practice in personnel management. It underscores the need for a paradigm shift that values public employees as essential contributors to effective governance and service delivery, ultimately leading to a more responsive and accountable public sector.*

Keywords: *New Public Management, Post-New Public Management, Personnel Management, Public Employees*

* Asst. Prof. Dr., Atatürk University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Public Administration, Mail: adnan.karatas@atauni.edu.tr,

ORCID: 0000-0003-2399-8013

Makale Geliş Tarihi: 05.04.2025

Makale Kabul Tarihi: 12.09.2025

Personel Yönetiminde Post-Yeni Kamu İşletmeciliği: Kamu Sektöründe Kamu Çalışanlarının Rollerinin Yeniden Düşünülmesi

Öz: 20. yüzyılın sonlarında kamu sektörü reformlarına hâkim olan Yeni Kamu İşletmeciliği (YKİ) paradigması, verimliliği, piyasa odaklı uygulamaları ve yöneticiliği vurgulamaktadır. YKİ, performans ölçümü ve müşteri hizmetleri yönelimi gibi önemli kavramları ortaya koyarken, sınırlamaları giderek daha belirgin hale gelmiştir. Bu yaklaşımı eleştirenler, YKİ'nin verimliliğe odaklanmasının genellikle kamu kuruluşları içinde parçalanmaya yol açtığını, işbirliğini zayıflattığını ve kamu yönetiminin insani yönünü azalttığını savunmaktadır. Bu, işbirliğini, güveni ve kamu hizmetinin içsel değerini vurgulayarak bu eksiklikleri gidermeyi amaçlayan Post-Yeni Kamu İşletmeciliği (post-YKİ) yaklaşımlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu çalışmada, kamu sektöründeki personel yönetimine ilişkin post-YKİ bakış açısını, kamu çalışanlarının değişen rollerine odaklanarak incelenmektedir. Post-YKİ çerçevesinin, odağı katı yönetsel kontrolden çalışanları güçlendirmeye, inovasyonu teşvik etmeye ve kamu değerini artırmaya kaydırıldığını savunmaktadır. Yatay koordinasyon ve kurumlar arası işbirliğine öncelik vererek, post-YKİ kamu çalışanlarının uzmanlığından yararlanan daha bütünleşik bir yönetim yaklaşımının önemini kabul etmektedir. Bu dönüşüm yalnızca çalışan katılımını artırmakla kalmaz, aynı zamanda vatandaşlar için hizmet sunumu sonuçlarını da iyileştirmektedir. Sonuç olarak, bu çalışma personel yönetiminde gelecekteki araştırma ve uygulamalar için post-YKİ yaklaşımlarının benimsemenin etkilerini vurgulamaktadır. Kamu çalışanlarını etkili yönetim ve hizmet sunumuna temel katkıda bulunanlar olarak değerlendiren ve nihayetinde daha duyarlı ve hesap verebilir bir kamu sektörüne yol açan bir paradigma değişimine olan ihtiyacın altını çizmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yeni Kamu İşletmeciliği, Post-Yeni Kamu İşletmeciliği, Personel Yönetimi, Kamu Çalışanları

Introduction

The New Public Management (NPM) movement, which gained prominence in the 1980s and 1990s, introduced private sector practices into the public sector, emphasizing efficiency, performance measurement, and market-based solutions. While NPM brought significant changes to public administration, its overemphasis on managerialism and economic rationality has been criticized for neglecting the human and social dimensions of public service. In response, post-New Public Management (post-NPM) approaches have emerged, advocating for a more balanced and holistic view of public sector management.

These shifts in public sector management did not occur in isolation. The rise of New Public Management in the 1980s and 1990s coincided with broader macro-transformational forces such as over-liberalism, globalization, and the global spread of neoliberal economic thought. As governments across the world embraced free-market ideologies, public administration was reconceptualized to mirror private sector models, prioritizing efficiency, deregulation, and individual accountability. However, the consequences of these ideologies—such as growing inequality, erosion of public trust, and weakening of democratic accountability—have prompted a reevaluation of their foundational assumptions. In this context, post-NPM emerges not merely as a managerial alternative, but as a response to

the socio-political dislocations produced by decades of market-driven governance reforms.

The transition from NPM to a post-NPM paradigm represents a significant evolution in the field of public administration, particularly in the realm of personnel management. This shift is not merely a change in terminology but reflects deeper ideological transformations regarding the roles and responsibilities of public employees within governmental structures (Reiter ve Klenk, 2019: 12-13). The post-NPM approach seeks to address the limitations and criticisms that have emerged against NPM, which has been characterized by its emphasis on efficiency, market-driven principles, and a customer-oriented perspective. Critics argue that NPM often prioritizes economic rationality over democratic values, leading to a depersonalization of public service and an erosion of accountability mechanisms (Karataş, 2019: 1799).

In this context, the post-NPM paradigm emerges as an umbrella concept that integrates various reform proposals and principles, aiming to reconcile the contradictions inherent in public sector management (Christensen ve Laegreid, 2008: 8; Christensen, 2012: 1; Klenk ve Reiter, 2019: 4). It emphasizes the importance of coordination, responsiveness, and democratic accountability while fostering a more collaborative environment among public employees. This new perspective challenges the hierarchical and bureaucratic structures that have traditionally dominated public administration, advocating instead for a more decentralized and participatory approach to governance (Stroinska, 2020: 6; Boselie, Van Harten ve Veld, 2021: 492). By focusing on the human element within public organizations, post-NPM recognizes that effective personnel management is crucial for enhancing service delivery and achieving organizational goals. Moreover, the roles of public employees are redefined under this new paradigm. Rather than being viewed solely as implementers of policy dictated from above, public employees are increasingly seen as active participants in the governance process (Cavalcante, 2018: 891-892; Karataş, 2019: 1803). Their expertise and insights are valued in decision-making processes, fostering a culture of innovation and adaptability within public organizations. This shift not only enhances employee morale but also contributes to improved service outcomes for citizens (Christensen, 2012: 4). As such, understanding the implications of post-NPM for personnel management is vital for both scholars and practitioners seeking to navigate the complexities of modern public administration.

This article aims to critically examine the post-NPM approach to personnel management in the public sector, exploring its theoretical foundations, practical implications, and the evolving roles of public employees. This article examines the post-NPM perspective on personnel management, with a particular focus on how it redefines the roles of public employees. By analyzing the shift from NPM to the post-NPM era, the article underscores the importance of trust, collaboration, and employee empowerment in the creation of public value. By

analyzing existing literature and case studies, this study aims to explore how the paradigm shift has affected public sector performance and accountability. Additionally, it investigates how the post-NPM era can inform future reforms in personnel management practices, ultimately contributing to the development of a more effective and responsive public management framework.

Literature Review

The literature on public administration has undergone significant evolution over the past few decades, particularly with the rise and subsequent critique of NPM. This section provides a detailed review of the theoretical foundations, critiques, and emerging paradigms that have shaped the discourse on personnel management in the public sector.

The Origins and Principles of New Public Management

NPM emerged in the 1980s as a response to the perceived inefficiencies of traditional bureaucratic models of public administration. Influenced by neoliberal economic theories and private sector management practices, NPM sought to introduce market mechanisms, competition, and performance-based accountability into the public sector (Hood, 1991: 9).

NPM represents a transformative approach to public administration, characterized by several key principles aimed at enhancing efficiency, accountability, and service delivery. One of the foundational principles of NPM is decentralization, which involves shifting decision-making authority from central governments to local agencies and managers. This change is intended to improve responsiveness and efficiency in public services (Pollitt ve Bouckaert, 2004: 105). By empowering local entities, NPM seeks to create a more adaptive governance structure that can better address the specific needs of communities.

Another critical principle is performance measurement, which emphasizes the importance of quantifiable outcomes and results (Ömürgönülşen, 2002: 110). This is typically operationalized through the use of Key Performance Indicators (KPIs) (Xavier, Siddiquee ve Mohamed, 2021: 155) and other metrics designed to assess the effectiveness of public services (Hood, 1995: 108). The focus on measurable results aligns with the broader aim of ensuring that public resources are utilized effectively and that governmental accountability is maintained (Heinrich, 2002: 714).

Marketization is also a significant aspect of NPM, advocating for the introduction of competition within public services through mechanisms such as outsourcing, privatization, and public-private partnerships (PPPs) (Hansen, Lindholst ve Greve, 2019: 318; Casady ve diğ., 2020: 163-164). This principle aims to drive efficiency and foster innovation by leveraging market dynamics (D. Osborne ve Gaebler, 1992: 352). By creating competitive environments, NPM encourages public agencies to improve their service offerings and reduce costs (Lapiente ve Van de Walle, 2020: 462).

Furthermore, managerialism plays a vital role in NPM by promoting the adoption of private sector management techniques within public administration (Dunleavy ve Hood, 1994: 10; Pollitt, 2016: 430-432). This includes practices such as strategic planning, performance-based pay, and customer-oriented service delivery (Dunleavy ve Hood, 1994: 12-13). The integration of these techniques aims to enhance the overall effectiveness of public organizations by instilling a results-driven culture.

NPM gained significant traction in various countries, including the United Kingdom, New Zealand, and Australia (Christensen ve Laegreid, 2007a: 1). It was perceived as a means to modernize public administration while simultaneously reducing the size of government. Despite its successes in improving efficiency and accountability, NPM has faced considerable criticism (Dunleavy ve diğ., 2006: 467). Critics argue that its narrow focus on economic rationality often overlooks the human and social dimensions essential to effective public service delivery (Mongkol, 2011: 36-40). This critique highlights the need for a balanced approach that considers both efficiency and the broader implications of governance on society.

In summary, New Public Management represents a paradigm shift in public administration characterized by decentralization, performance measurement, marketization, and managerialism. While it has contributed to significant improvements in efficiency and accountability within public sectors, ongoing debates regarding its limitations underscore the complexity of managing public services in an increasingly dynamic environment.

Critiques and Limitations of NPM

Despite its initial popularity, NPM has faced extensive critique from scholars and practitioners, particularly concerning its implications for personnel management and the roles of public employees (Melo, De Waele ve Polzer, 2022: 1034). One significant criticism is the erosion of Public Service Motivation (PSM). NPM's emphasis on performance metrics and market-based incentives has been argued to undermine the intrinsic motivation of public employees. Research by Perry and Wise (1990: 368) indicates that public employees are often driven by a desire to serve the public good rather than by financial rewards or performance targets. Consequently, NPM's focus on extrinsic motivation risks alienating employees and diminishing their commitment to public service (Siltala, 2013: 481).

Another limitation of NPM is the fragmentation and siloization of public organizations (Christensen, 2012: 2, 5). The decentralization and marketization of services have led to a disjointed structure within public administration, creating silos that obstruct collaboration and coordination (Christensen ve Laegreid, 2007b: 25; 2008: 9). This fragmentation poses challenges, particularly in addressing complex, cross-cutting issues such as climate change and social inequality, which require a unified approach.

NPM has also been criticized for promoting short-termism (Massey, 2019: 16). Its focus on measurable outcomes and immediate results encourages a "tick-box" culture that prioritizes compliance over innovation and long-term planning (McMullin, 2023: 11). This short-term perspective can hinder public organizations' capacity to tackle systemic challenges and achieve sustainable outcomes (Dunleavy ve diğ., 2006: 483).

Furthermore, critics argue that NPM neglects the importance of trust and relationships in public administration (Van de Walle, 2016: 310). Its mechanistic approach has been accused of undermining trust between public employees, managers, and citizens—elements essential for effective governance and service delivery (Pollitt ve Bouckaert, 2004: 339; O'Flynn, 2007: 358). The decline in trust can lead to diminished cooperation among stakeholders, ultimately affecting service quality (Lapiente ve Van de Walle, 2020: 462).

Lastly, the inequities and exclusion exacerbated by NPM's market-oriented reforms have raised concerns (Hall, 2023: 67). Critics argue that such reforms often marginalize vulnerable groups by limiting their access to essential public services (Stoker, 2006: 45). The privatization of services can create a two-tier system where only those who can afford to pay receive high-quality services, further entrenching social inequalities.

In summary, while NPM has introduced innovative approaches to public administration, it has also been subject to significant critique regarding its impact on employee motivation, organizational coherence, long-term planning, trust in governance, and social equity. These critiques highlight the need for a more nuanced understanding of public management that balances efficiency with the fundamental values of public service.

The Emergence of Post-NPM

The transition from NPM to post-NPM can be viewed as a response to the limitations identified in NPM practices. Critics argue that NPM's focus on efficiency often led to a neglect of broader social goals and citizen engagement, resulting in disjointed services and reduced public trust (Stroinska, 2020: 12; Boselie ve diğ., 2021: 491). Post-NPM aims to rectify these issues by fostering a culture of accountability and responsiveness among public employees, thereby enhancing service delivery and public trust.

In response to the limitations of New Public Management (NPM), a new paradigm known as post-NPM has emerged (Karataş, 2019: 1797). This shift represents a departure from the rigid, market-oriented principles of NPM towards a more holistic and human-centered approach to public administration (Jun, 2009: 162). Post-NPM emphasizes the need for collaboration and integration across various sectors to effectively address complex societal challenges (Christensen ve Laegreid, 2022: 45).

One of the key features of post-NPM is networked governance (Christensen, 2012: 4), which underscores the importance of partnerships among public, private, and non-profit sectors (Funck ve Karlsson, 2024: 2689). This collaborative approach recognizes that no single organization or sector possesses the capacity to tackle these multifaceted challenges independently (Stoker, 2006: 49-50). By fostering inter-organizational cooperation, post-NPM aims to enhance the effectiveness of public service delivery.

Another significant aspect of post-NPM is the reintegration of services. In contrast to the fragmentation that characterized NPM, post-NPM seeks to improve coordination and coherence within public services (Christensen ve Laegreid, 2011c: 132). This reintegration is often facilitated through the establishment of cross-sectoral networks and collaborative platforms that enable various stakeholders to work together more effectively.

Public value creation is also central to the post-NPM framework. This concept shifts the focus from merely delivering services to actively creating value for society (Moore, 1995: 21). Under this paradigm, public employees are encouraged to engage in co-creation with citizens and other stakeholders, allowing them to identify and address societal needs collaboratively. This participatory approach enhances the relevance and impact of public services.

Furthermore, post-NPM places a strong emphasis on trust and collaboration within and across organizations. Building trust is essential for fostering effective governance and service delivery, as it cultivates a culture of openness, mutual respect, and shared accountability (Pollitt ve Bouckaert, 2004: 377). By prioritizing relationships among stakeholders, post-NPM aims to enhance cooperation and improve overall performance in public administration.

Lastly, employee empowerment is a critical feature of post-NPM. Recognizing the importance of empowering public employees to take initiative and innovate, this paradigm encourages their active involvement in decision-making processes (Denhardt ve Denhardt, 2015a: 666). Empowered employees are more likely to contribute creatively and adaptively to the challenges faced by public organizations.

In summary, post-NPM represents a significant evolution in public administration theory and practice (Karataş, 2019: 1799). By emphasizing networked governance, reintegration of services, public value creation, trust-building, and employee empowerment, this new paradigm seeks to address the shortcomings of NPM while fostering a more inclusive and effective approach to governance. As such, post-NPM provides a promising framework for navigating the complexities of contemporary public administration in an increasingly interconnected world.

Theoretical Foundations of Post-NPM

The theoretical foundations of post-NPM are rooted in several frameworks that emphasize collaboration, trust, and the human aspect of public administration. These frameworks provide an intellectual basis for understanding the transition from NPM to post-NPM, highlighting the need for a more integrated and participatory approach to governance.

One of the most influential frameworks underpinning post-NPM is Public Value Theory, developed by Mark Moore in 1995. This theory posits that public organizations should prioritize creating value for society rather than merely delivering services or achieving efficiency (Moore, 1995: 210). Moore argues for a shift from a managerial focus centered on outputs and outcomes to a broader perspective that encompasses societal well-being and public trust. This aligns with post-NPM's emphasis on collaboration, innovation, and citizen engagement (Stoker, 2006: 54).

Another critical framework is Network Governance Theory, which underscores the importance of collaboration and partnerships in addressing complex societal challenges. Unlike the hierarchical structures characteristic of traditional bureaucracy and the market-oriented mechanisms of NPM, network governance emphasizes horizontal relationships and shared decision-making (Rhodes, 1997: 14). This approach is particularly relevant to post-NPM's focus on networked governance and the reintegration of fragmented public services, promoting a more cohesive public administration (Christensen ve Laegreid, 2011a: 50).

Collaborative Governance Theory further enhances our understanding of post-NPM by emphasizing trust, dialogue, and shared decision-making as essential components for achieving public outcomes. This framework illustrates how post-NPM fosters collaboration among public employees, managers, and citizens, highlighting its relevance to employee empowerment and participatory decision-making processes (Ansell ve Gash, 2008: 544-545; Christensen ve Laegreid, 2022: 46).

Additionally, Institutional Theory provides insights into how public organizations adapt to changing environments and institutional pressures. It helps explain the transition from NPM to post-NPM as a response to the limitations of previous reforms. This theory highlights the significance of norms, values, and cultural factors in shaping public administration practices (Powell ve DiMaggio, 1991: 267; Christensen ve Laegreid, 2011c: 138; 2011a: 128).

The theoretical underpinnings of the post-New Public Management (post-NPM) paradigm are inherently multidimensional, reflecting an epistemological and practical departure from the technocratic and efficiency-driven logic of traditional NPM models. At its core, post-NPM represents a paradigm shift toward more collaborative, participatory, and trust-based models of public

governance. This shift is undergirded by a synthesis of several complementary theoretical frameworks, notably Public Value Theory (Moore, 1995), Network Governance Theory (Rhodes, 1996), Collaborative Governance Theory (Ansell ve Gash, 2008), and Institutional Theory (Powell ve DiMaggio, 1991). Together, these frameworks provide a robust and integrative lens through which contemporary governance challenges can be examined—emphasizing not only performance and accountability but also legitimacy, inclusiveness, and adaptive capacity. Importantly, post-NPM addresses the normative and practical limitations of NPM by re-centering democratic values, citizen engagement, and the co-production of public services as central pillars of effective administration. This evolving paradigm acknowledges the complexity of the policy environment and promotes governance arrangements that are less hierarchical and more networked, thereby fostering inter-organizational cooperation, civic participation, and institutional learning. A comparative overview highlighting the principal distinctions between NPM and post-NPM models is presented in Table 1, underscoring the transition from managerialism to a more holistic and value-oriented conception of public service.

Table 1. Comparative Overview of NPM vs. Post-NPM

Criteria/Dimension	New Public Management (NPM)	Post-New Public Management (Post-NPM)
Core Philosophy	Market-oriented, efficiency-driven	Collaboration- and trust-based
Organizational Structure	Hierarchical, siloed	Networked, integrated
Employee Role	Policy implementer, performance-focused	Co-creator of public value
Leadership Style	Managerialist, top-down	Ethical, adaptive, inclusive
Service Delivery Focus	Outputs and KPIs	Outcomes and public value
Citizen Role	Customer	Partner/Stakeholder
Accountability	Performance contracts, targets	Shared accountability, transparency

Source: Author.

Implications for Personnel Management and the Roles of Public Employees

The transition from NPM to post-NPM carries significant implications for personnel management within the public sector. This shift is reflected in the

evolving roles and expectations of public employees, fundamentally altering how they engage with their work and the public they serve.

In the post-NPM era, public employees are increasingly viewed as co-creators of public value rather than mere implementers of policies. This transformation necessitates a departure from traditional top-down, hierarchical management styles towards more participatory and inclusive approaches (Torfing ve Triantafillou, 2013: 12). By recognizing employees as active contributors to policy development and service delivery, post-NPM fosters a culture that values collaboration and innovation (Torfing ve Triantafillou, 2016: 25).

Another critical aspect of post-NPM is the heightened emphasis on soft skills. In addition to technical expertise, skills such as communication, collaboration, and emotional intelligence are deemed essential for building trust and facilitating cooperation in networked governance (Pollitt ve Bouckaert, 2004: 213; Sorensen ve Torfing, 2007: 243). As public administration becomes increasingly complex, the ability to navigate interpersonal dynamics and foster collaborative relationships is vital for effective service delivery.

The complexity and uncertainty inherent in contemporary public administration also underscore the necessity for continuous learning and development among public employees. Engaging in ongoing professional development enables employees to cultivate adaptive capacities and stay informed about emerging trends and technologies relevant to their roles (S. P. Osborne, 2006: 381). This commitment to lifelong learning is essential for maintaining a responsive and capable public workforce.

Moreover, post-NPM acknowledges the significance of work-life balance and employee well-being in sustaining motivation and productivity. Addressing issues such as burnout, stress, and job insecurity is crucial for fostering a healthy work environment that empowers employees to perform at their best (Denhardt ve Denhardt, 2015b: 3). By prioritizing employee well-being, post-NPM aims to create a more supportive organizational culture that enhances overall performance.

Finally, the emergence of post-NPM calls for a new model of ethical leadership (Christensen, 2012: 1-2). Leaders within this framework are expected to be ethical, inclusive, and adaptive, possessing the ability to navigate complexity while building trust among employees (O'Flynn, 2007: 362). Such leadership is essential for inspiring public employees to contribute meaningfully to the public good and fostering an environment where collaboration thrives.

In summary, the transition from NPM to post-NPM represents a profound shift in personnel management within the public sector. By redefining the roles of public employees as co-creators of value, emphasizing soft skills, promoting continuous learning, prioritizing employee well-being, and advocating for ethical

leadership, post-NPM seeks to enhance the effectiveness and responsiveness of public administration in addressing contemporary societal challenges.

Practical Implications and Challenges of Post-NPM

The transition from NPM to post-NPM has significant practical implications for public administration, particularly concerning personnel management and the evolving roles of public employees. In the post-NPM era, public employees are increasingly recognized as active co-creators of public value rather than mere implementers of policies. This shift necessitates a movement away from traditional top-down, hierarchical management styles towards more participatory and inclusive approaches (Torfing ve Triantafillou, 2013: 12).

One of the central implications of post-NPM is the need for building a collaborative organizational culture. This culture emphasizes trust, openness, and mutual respect among employees, which are essential for fostering innovation and adaptability within public organizations (Pollitt ve Bouckaert, 2004: 120). A collaborative environment encourages employees to share ideas and work together towards common goals, enhancing overall organizational effectiveness.

Moreover, the complexity and uncertainty inherent in contemporary public administration necessitate continuous learning and development for public employees. Engaging in ongoing professional development is crucial for developing adaptive capacities and staying informed about emerging trends and technologies relevant to their roles (S. P. Osborne, 2006: 381). This commitment to lifelong learning equips public employees with the skills necessary to navigate the challenges of an evolving administrative landscape.

The emergence of post-NPM also highlights the importance of ethical leadership. Leaders in this new paradigm are expected to be ethical, inclusive, and adaptive, capable of navigating complexity while building trust among employees (O'Flynn, 2007: 360). Such leadership is vital for inspiring public employees to contribute meaningfully to the public good and fostering an environment where collaboration thrives.

However, despite its potential benefits, the implementation of post-NPM practices faces several challenges. One significant obstacle is resistance to change, as transitioning from NPM to post-NPM requires a cultural shift that may be met with reluctance from employees and managers who are accustomed to traditional practices (Christensen ve Laegreid, 2011a: 359). Additionally, public organizations must balance competing values such as efficiency and equity, transparency and flexibility, as well as accountability and innovation (S. P. Osborne, 2006: 382).

Resource constraints also pose a challenge; implementing post-NPM practices like networked governance and employee empowerment may require substantial resources in terms of time, funding, and expertise (Pollitt ve

Bouckaert, 2004: 8; Funck, 2025: 349). Addressing these challenges is crucial for realizing the full potential of post-NPM.

In conclusion, the emergence of post-NPM signifies a significant shift in both the theory and practice of public administration. By emphasizing collaboration, trust, and the human aspect of public service, post-NPM offers a more holistic approach to addressing the limitations of NPM (Klenk ve Reiter, 2019: 4). However, successfully implementing post-NPM practices necessitates overcoming various challenges that can impede progress in transforming public administration into a more effective and responsive system.

Personnel Management in The Post-NPM Era

The transition from NPM to post-NPM has profound implications for personnel management in the public sector. Post-NPM emphasizes a more holistic, human-centered approach that prioritizes collaboration, trust, and employee empowerment. This section explores the key dimensions of personnel management in the post-NPM era, including the redefinition of public employee roles, the importance of soft skills, continuous learning, work-life balance, and ethical leadership. It also examines the challenges and opportunities associated with implementing post-NPM practices in personnel management.

Redefining the Roles of Public Employees

In the post-NPM era, the roles of public employees are being fundamentally redefined to reflect principles of collaboration, innovation, and public value creation. This shift marks a departure from traditional bureaucratic and NPM models, which typically viewed employees as either rule-followers or performance-driven implementers. NPM emphasized market-driven principles, treating citizens as "customers" and public servants as "managers." (Denhardt ve Denhardt, 2015b: 45) Its focus was primarily on efficiency, performance metrics, and competition, often adopting private sector management practices to enhance public service delivery (Zafra-Gomez, Rodriguez Bolivar ve Munoz, 2013: 714-715). In contrast, post-NPM shifts towards a collaborative governance model that values integration and horizontal coordination among public organizations. It acknowledges the limitations of NPM's fragmentation and seeks to restore coherence and cooperation within the public sector (Christensen, 2012: 3-4).

One of the key transformations in post-NPM is the transition from viewing public employees merely as implementers of policies to recognizing them as active co-creators of public value. This change requires a significant shift from top-down, hierarchical management structures to more participatory and inclusive approaches. Employees are encouraged to contribute their expertise, creativity, and insights to decision-making processes, fostering a sense of ownership and commitment to organizational goals (Denhardt ve Denhardt, 2015b: 157; Torfing ve Triantafillou, 2016: 8). In the NPM framework, public employees were primarily positioned as managers responsible for achieving

specific performance targets. Their roles were often narrowly defined by strict performance evaluations and short-term contracts, which could lead to a focus on immediate results rather than long-term objectives (Zafra-Gomez ve diğ., 2013: 711). In the post-NPM context, however, the roles of public employees expand to include responsibilities as facilitators and collaborators within broader governance networks. They are expected to engage with multiple stakeholders, fostering relationships that enhance service delivery and community engagement (Christensen, 2012: 2).

Post-NPM also emphasizes the importance of collaboration and networked governance, requiring public employees to work across organizational boundaries and engage with diverse stakeholders (Melo ve diğ., 2022: 1033). This collaborative approach enables employees to address complex, cross-cutting issues that cannot be effectively resolved within traditional silos (Stoker, 2006: 47; Christensen ve Laegreid, 2011b: 415). Furthermore, public employees in the post-NPM era are expected to align their work with the broader goal of creating public value. This involves engaging with citizens to understand their needs and co-designing solutions that enhance societal well-being (Moore, 1995: 29). The emphasis on public value orientation shifts the focus from narrow performance targets toward broader societal outcomes.

In summary, the transition from NPM to post-NPM signifies a profound redefinition of the roles of public employees. By repositioning them as co-creators of value and emphasizing collaboration across networks, post-NPM fosters a more integrated approach to public administration that prioritizes citizen engagement and societal well-being over mere efficiency metrics. This paradigm shift reflects a deeper understanding of the complexities inherent in modern governance and the necessity for public organizations to adapt accordingly.

The Importance of Soft Skills, Continuous Learning and Professional Development

In the post-NPM era, there is a pronounced emphasis on soft skills, which are crucial for building trust, fostering collaboration, and effectively navigating the complexities of contemporary public administration. These skills are increasingly recognized as essential components for public employees to succeed in their roles and contribute positively to organizational goals.

One of the most critical soft skills in this context is communication and emotional intelligence. Effective communication, coupled with emotional intelligence, is vital for establishing trust and promoting collaboration among public employees (Goleman, 1995: 106). Public employees must possess the ability to communicate clearly, listen actively, and empathize with diverse stakeholders, including colleagues, managers, and citizens. This skill set enables them to engage meaningfully with others and address the needs of various constituents effectively.

Furthermore, the collaborative nature of post-NPM necessitates that, public employees develop conflict resolution and negotiation skills. These competencies are essential for managing disagreements, building consensus, and ensuring that diverse perspectives are considered in decision-making processes (Ansell ve Gash, 2008: 547). As public organizations increasingly rely on collaborative governance models, the ability to navigate conflicts constructively becomes paramount.

Another important aspect of soft skills in post-NPM is the need for adaptability and resilience. The complexities and uncertainties inherent in contemporary public administration require public employees to be flexible and able to respond to change effectively (S. P. Osborne, 2006: 380). This includes learning from failures and maintaining focus on long-term goals despite challenges that may arise.

In addition to emphasizing soft skills, post-NPM recognizes the significance of continuous learning and professional development as vital for enabling public employees to adapt to changing environments and emerging challenges. The rapid pace of technological, social, and economic change necessitates that public employees engage in lifelong learning (OECD, 2019: 28). This commitment can take various forms, including formal training programs, informal learning opportunities, and self-directed initiatives aimed at enhancing their skill sets.

Leadership development is also a key component of post-NPM personnel management. Public organizations must invest in cultivating leaders who can navigate complexity, build trust among team members, and inspire employees to contribute to the public good (O'Flynn, 2007: 354). Effective leadership is crucial for fostering an environment where collaboration thrives and where employees feel valued and empowered.

Moreover, post-NPM emphasizes the importance of knowledge sharing and collaboration in fostering innovation and adaptability within public organizations (Torfing ve Triantafillou, 2013: 12). Creating platforms for employees to share best practices, learn from one another, and collaborate on cross-cutting initiatives enhances organizational effectiveness and responsiveness.

In the context of the post-New Public Management (post-NPM) paradigm, the strategic emphasis on human capital development represents a critical evolution in public sector reform. Central to this shift is the recognition of soft skills—such as effective communication, emotional intelligence, conflict resolution, adaptability, and resilience—as foundational competencies for public sector professionals. These skills are increasingly vital as public employees confront the multifaceted and often ambiguous demands of modern governance, which require nuanced judgment, stakeholder collaboration, and adaptive problem-solving. Moreover, the post-NPM approach places strong emphasis on

continuous professional development and leadership cultivation. These dimensions are not merely auxiliary but are viewed as strategic imperatives in preparing public organizations to respond proactively to emergent policy challenges, institutional uncertainties, and evolving citizen expectations. By embedding these priorities into human resource management and organizational learning systems, post-NPM seeks to foster a more agile, citizen-oriented, and democratically legitimate public administration.

Table 2 presents a summary of the key soft skills and developmental priorities considered essential for public employees operating within the post-NPM framework, highlighting their role in enhancing institutional responsiveness and public service quality.

Table 2. Key Soft Skills for Public Employees in the Post-NPM Era

Skill Category	Description	Relevance in Post-NPM
Communication	Clear and empathetic interaction	Builds trust with stakeholders
Emotional Intelligence	Awareness and regulation of emotions	Facilitates collaboration
Conflict Resolution	Mediation and consensus-building abilities	Critical in cross-agency and citizen engagement
Adaptability	Ability to manage change and uncertainty	Key in dynamic governance environments
Negotiation	Ability to find common ground	Important for inter-organizational cooperation
Leadership	Inspiring, ethical guidance	Builds morale and drives innovation

Source: Author.

Work-Life Balance and Employee Well-Being

In the post-NPM era, there is a strong recognition of the importance of work-life balance and employee well-being in maintaining motivation, productivity, and job satisfaction. This focus is essential for fostering a healthy work environment that supports public employees in their roles.

One critical aspect of this focus is addressing burnout and stress. The demanding nature of public service can lead to significant levels of burnout and stress, particularly in high-pressure environments. To mitigate these issues, post-NPM emphasizes the need for public organizations to implement supportive policies that include flexible work arrangements, mental health resources, and

stress management programs (Han ve diğ., 2025: 3). Such initiatives are crucial for creating a sustainable work environment where employees can thrive.

Moreover, promoting work-life balance has become a key priority in the post-NPM framework. Public organizations are encouraged to cultivate a culture that values employees' personal lives and supports their ability to balance work and family responsibilities (Denhardt ve Denhardt, 2015b: 3). By prioritizing work-life balance, organizations can enhance employee satisfaction and retention while reducing turnover rates.

Additionally, post-NPM highlights the significance of employee engagement and motivation in achieving organizational goals. Engaged employees are more likely to be productive and committed to their work. This involves recognizing employees' contributions, providing opportunities for growth, and fostering a sense of purpose and meaning in their roles (Kişi, 2024: 122-123). When employees feel valued and see their work as meaningful, they are more likely to be motivated and perform at higher levels.

The contemporary landscape further underscores the necessity for organizations to adopt comprehensive strategies that prioritize employee well-being. For instance, recent studies have shown that negative work experiences can significantly impact employee engagement and productivity, with losses estimated at about \$8.8 trillion globally—approximately 9% of the global GDP (Gallup, 2023). Furthermore, research indicates that one in four employees experiences burnout due to toxic workplace environments (McKinsey Health Institute, 2022). These findings highlight the urgent need for public organizations to proactively address employee well-being through tailored interventions that respond to the unique challenges faced by diverse work arrangements.

In summary, post-NPM recognizes that prioritizing work-life balance and employee well-being is essential for enhancing motivation, productivity, and job satisfaction among public employees. By addressing burnout and stress through supportive policies, promoting a culture that values work-life balance, and fostering employee engagement, public organizations can create an environment conducive to high performance and overall organizational success.

Leadership

Post-NPM calls for a new type of leadership that is ethical, inclusive, and adaptive. Ethical leadership plays a crucial role in building trust, fostering collaboration, and ensuring that public organizations operate with integrity and accountability.

Ethical leaders prioritize the public good over personal or organizational interests, making decisions that are transparent, fair, and aligned with the values of public service (Brown ve Trevino, 2006: 601). This approach is essential for maintaining the integrity of public institutions and influencing employees' recognition and deliberation of ethical issues in their work. Research indicates

that ethical leadership significantly impacts organizational culture, as leaders set the tone for ethical behavior throughout the organization.

Inclusive leadership is another critical component of post-NPM. Inclusive leaders value diversity and create an environment where all employees feel respected and empowered to contribute (Randel ve diğ., 2018: 193). This involves actively addressing biases, promoting equity, and ensuring that diverse perspectives are considered in decision-making processes. By fostering an inclusive culture, leaders can enhance employee engagement and harness the collective strengths of their teams.

Adaptive leadership is characterized by the ability to navigate complexity, uncertainty, and change (Dunn, 2020: 33). In the context of post-NPM, adaptive leaders foster a culture of innovation and resilience within public organizations. This adaptability enables organizations to respond effectively to emerging challenges while maintaining focus on their core mission of serving the public interest.

In summary, post-NPM emphasizes the need for ethical leadership that encompasses ethical decision-making, inclusivity, and adaptability. By prioritizing these attributes, public organizations can build trust among stakeholders, enhance collaboration within teams, and effectively navigate the complexities of modern governance. Ethical leadership not only contributes to the integrity of public institutions but also ensures that they remain accountable to the communities they serve.

Case Studies

The post-NPM approach has been implemented in various countries and contexts, each offering unique insights into its principles and practices. This section presents detailed case studies that illustrate how post-NPM has reshaped personnel management and redefined the roles of public employees. These case studies highlight the challenges, successes, and lessons learned from post-NPM reforms.

The United Kingdom

The United Kingdom has emerged as a pioneer in implementing post-NPM reforms, particularly within the health and education sectors (Hall ve Gunter, 2016: 22). These reforms emphasize collaboration and employee empowerment, which have contributed to improved service delivery and heightened public satisfaction (Pollitt ve Bouckaert, 2004: 148). By focusing on public value creation, the UK has shifted its approach to prioritize outcomes that resonate with citizens, such as trust, equity, and social impact.

Key initiatives under the post-NPM framework include the development of public value frameworks designed to guide decision-making and resource allocation (Dan, Laegreid ve Spacek, 2024: 2533). This approach empowers

public employees to take initiative and innovate within their roles, thereby fostering a culture of creativity and responsiveness to community needs. A notable example of this transformation can be observed during the National Health Service (NHS) reforms, where public employees transitioned from being mere policy implementers to co-creators of public value (Ferlie, 2017: 618). They collaborated closely with patients and communities to design services that effectively addressed local requirements.

Despite these advancements, challenges persist. Resource constraints stemming from fiscal austerity pose significant hurdles, alongside the need for a cultural shift within organizations to prioritize public value over narrow performance metrics. The emphasis on traditional performance indicators can detract from the broader goals of service improvement and citizen engagement. Nevertheless, the UK's commitment to post-NPM principles has led to tangible improvements in service delivery and greater citizen satisfaction (Dalingwater, 2014: 56). Achieving sustained progress will require ongoing commitment from leadership and continued investment in capacity-building initiatives (Stoker, 2006: 43; Benington ve Moore, 2011: 34).

In summary, the UK's experience with post-NPM reforms illustrates a significant evolution in public administration practices (Christensen ve Laegreid, 2011c: 143). By prioritizing public value and fostering collaboration among stakeholders, these reforms not only enhance service delivery but also contribute to a more engaged and satisfied citizenry. However, addressing existing challenges will be crucial for maintaining momentum in this transformative journey.

Australia

Australia has been at the forefront of adopting post-NPM principles, particularly through its "Whole of Government" (WoG) approach (Christensen ve Laegreid, 2007c: 1059). This innovative framework emphasizes cross-agency collaboration to effectively address complex and interconnected issues such as climate change, social inequality, and public health.

The WoG approach is characterized by several key components. First, Integrated Service Delivery enables agencies to collaborate in providing seamless services to citizens, thereby reducing duplication and improving efficiency. Second, Collaborative Leadership encourages public employees to adopt a collaborative mindset, facilitating problem-solving across traditional boundaries. Third, Holistic Performance Metrics assess success not solely based on individual agency performance but also on the collective impact on societal outcomes (Christensen ve Laegreid, 2007c: 1059-1060).

In this evolving landscape, public employees in Australia have transitioned from being rule-bound bureaucrats to facilitators and co-creators of public value. A prominent example of this shift can be seen in the implementation of the

National Disability Insurance Scheme (NDIS), where public employees collaborated across multiple agencies to tailor services to the specific needs of individuals with disabilities. This collaborative effort necessitated adaptive leadership, emotional intelligence, and a profound understanding of public service values (Alford ve O'Flynn, 2012: 34).

The WoG approach has yielded significant improvements in service delivery and greater citizen satisfaction. However, its long-term success hinges on sustained commitment from leadership and ongoing investment in capacity-building for public employees (Grindle ve Hilderbrand, 1995: 459). As Australia continues to navigate the complexities of public administration under the post-NPM framework, the emphasis on collaboration and integrated service delivery remains crucial for addressing pressing societal challenges while enhancing public value.

Sweden

Scandinavian countries have embraced post-NPM principles to effectively address the limitations associated with traditional NPM frameworks. A notable focus of these reforms is on employee well-being and work-life balance, which has led to increased levels of employee satisfaction and productivity (Torfing ve Triantafillou, 2016: 24).

In Sweden, the adoption of post-NPM principles is exemplified through an emphasis on collaborative governance. This model fosters partnerships among government entities, civil society, and the private sector to tackle complex societal challenges. Key elements of this approach include networked governance that encourages public employees to collaborate across organizational boundaries, the establishment of public-private partnerships that leverage private sector expertise to enhance public service delivery, and the active participation of citizens in the design and implementation of public policies. In this context, public employees in Sweden have transitioned into roles as facilitators and mediators, connecting government with various stakeholders. For instance, during sustainable urban development projects, they collaborated with local communities, businesses, and non-governmental organizations (NGOs) to ensure that diverse needs were met (Laegreid ve Rykkja, 2020: 355; Christensen, Laegreid ve Rykkja, 2024: 60).

Despite these advancements, challenges remain. One significant issue is addressing power imbalances to ensure that marginalized groups have a voice in decision-making processes. Additionally, maintaining accountability in complex multi-stakeholder environments poses another challenge. Nevertheless, Sweden's collaborative governance model has led to innovative solutions for complex issues and increased citizen engagement. Ongoing efforts are necessary to address power disparities and uphold accountability within this framework (Sorensen ve Torfing, 2007: 240; Pierre, 2011: 50).

In conclusion, Scandinavian countries exemplify how post-NPM principles can be effectively implemented to enhance public administration practices. Through a focus on collaborative governance and employee empowerment, these nations have made strides in improving service delivery and fostering citizen engagement while navigating the inherent challenges of such transformative reforms.

New Zealand

New Zealand has been at the forefront of public sector reforms, transitioning from NPM to post-NPM principles (Duncan ve Chapman, 2012: 154). These reforms emphasize collaboration, public value creation, and employee empowerment. Central to New Zealand's post-NPM initiatives is the focus on building trust and collaboration across public sector organizations (Christensen ve Laegreid, 2007a: 10). The introduction of networked governance and participatory decision-making has significantly enhanced employee motivation and innovation (Christensen ve Laegreid, 2011c: 137).

Key initiatives within this framework include leadership development programs aimed at equipping public employees with adaptive leadership skills. These programs foster cross-agency collaboration, encouraging employees to work beyond traditional boundaries to address complex issues effectively. Additionally, the implementation of holistic performance evaluations moves beyond narrow metrics to consider qualitative outcomes such as citizen satisfaction and social impact (Norman, 2003: 228).

Public employees in New Zealand have increasingly taken on the role of co-creators of public value. A notable example of this shift occurred during the response to the Christchurch earthquake, where various agencies coordinated support for affected communities. This collaborative effort showcased flexibility, empathy, and a strong commitment to public service values. However, challenges remain, particularly in sustaining momentum for reforms amidst political and economic changes, as well as balancing efficiency with equitable service delivery. Despite these hurdles, recent reforms have led to improved service delivery and increased public trust in government. Continued investment in capacity-building and leadership development is crucial for maintaining these advancements (Norman, 2003: 47).

In summary, New Zealand's transition from NPM to post-NPM principles illustrates a significant evolution in public administration practices. The emphasis on collaboration and public value creation not only enhances service delivery but also fosters a more engaged and empowered workforce capable of addressing complex societal challenges.

Collectively, these case studies illustrate the global diffusion of post-NPM ideas while underscoring the importance of contextual sensitivity in administrative reform. Table 3 provides a comparative summary of key reform

initiatives across the four countries, highlighting their contributions to the development of a more responsive, accountable, and citizen-centered public sector.

Table 3. Summary of Case Study Reforms by Country

Country	Reform Model	Key Innovations	Challenges	Outcomes
UK	Public Value Frameworks	Employee empowerment, NHS innovation	Fiscal austerity, cultural inertia	Improved service delivery and satisfaction
Australia	Whole-of-Government (WoG)	Cross-agency collaboration (e.g., NDIS)	Role ambiguity, coordination complexity	Seamless services, higher citizen trust
Sweden	Collaborative Governance	PPPs, stakeholder engagement in urban projects	Power imbalances, accountability in networks	High satisfaction, innovative urban solutions
New Zealand	Networked Governance	Leadership development, earthquake response model	Change fatigue, equity-efficiency balance	High public trust, resilient service delivery

Source: Author.

Challenges and Opportunities in The Post-NPM Era

The transition from NPM to post-NPM represents a significant shift in public sector governance and personnel management. While post-NPM offers a promising framework for addressing the limitations of NPM, it also presents a unique set of challenges and opportunities. This section explores these challenges and opportunities in detail, drawing on academic literature and real-world examples to provide a nuanced understanding of the post-NPM landscape. Despite its potential benefits, the implementation of post-NPM practices faces challenges, such as resistance to change, the need for new skills, and the complexity of balancing competing values (S. P. Osborne, 2006: 382).

The transition from NPM to post-NPM represents a significant shift in public administration, characterized by the challenge of reconciling the efficiency-driven ethos of NPM with the equity-focused principles inherent in post-NPM. NPM emerged in the 1980s and 1990s as a response to perceived

inefficiencies within traditional bureaucratic models, advocating for the application of private sector management techniques to enhance efficiency and performance metrics. However, this focus on cost-cutting and performance often came at the expense of equity, fairness, and social justice, leading to criticisms regarding the fragmentation of services and the risk of privatization in essential public services.

In contrast, post-NPM emphasizes values such as fairness, inclusivity, and public value creation. It seeks to address the shortcomings of NPM by promoting collaborative governance, citizen engagement, and sustainable development goals (Laffin, 2019: 57). This approach aims to restore coherence and coordination within public sector organizations that had been undermined by NPM's emphasis on specialization and market-driven reforms. As noted by Benington and Moore (2011: 34), the implementation of post-NPM principles in contexts like the National Health Service (NHS) in the United Kingdom has been complicated by fiscal constraints, which limit the capacity to invest in equity-focused initiatives despite a growing demand for patient-centered care.

The challenges associated with achieving a balance between efficiency and equity become particularly pronounced during periods of fiscal austerity. Resource limitations hinder the ability of governments to fully realize the goals of post-NPM, which include enhancing service delivery through integrated approaches that prioritize public interest over mere efficiency (Gupta ve Lamsal, 2023: 139). In this regard, post-NPM reforms are increasingly recognized for their inter-organizational orientation, focusing on improving horizontal coordination among governmental entities and fostering partnerships with various stakeholders.

Moreover, post-NPM is marked by a shift towards a more holistic management style (Christensen ve Laegreid, 2022: 44) that integrates ethical norms and procedural focus within public administration (Christensen ve Fan, 2018: 393, 401). The emphasis on collaborative efforts reflects a broader understanding that effective policy development requires navigating complex interdependencies across organizational and jurisdictional boundaries. This evolution underscores the necessity for public managers to adapt to changing political priorities while addressing the friction that arises from implementing new organizational principles.

While post-NPM presents an opportunity to rectify some of the inefficiencies associated with NPM by prioritizing equity and inclusivity, it also faces significant challenges due to fiscal constraints and entrenched bureaucratic interests (Pollitt ve Bouckaert, 2004: 153-158). The ongoing discourse surrounding these reform movements highlights the need for innovative governance strategies that can effectively balance competing demands for efficiency and equity in public service delivery.

Post-NPM emphasizes collaboration and holistic governance, which often increases the complexity of public sector management. The transition from siloed, hierarchical structures to networked, cross-agency collaboration requires significant coordination and communication efforts. This complexity can lead to fragmentation, where the lack of clear accountability and decision-making authority undermines effectiveness. For instance, in Australia, the "Whole of Government" approach has faced challenges in coordinating efforts across multiple agencies (Hunt, 2005: 10). While this approach has improved service delivery in some areas, it has also resulted in confusion over roles and responsibilities, particularly in complex policy areas such as climate change (Christensen ve Laegreid, 2007b: 32).

Moreover, post-NPM relies heavily on the intrinsic motivation of public employees, emphasizing values such as altruism and civic duty. However, sustaining this motivation in a rapidly changing and often stressful environment poses significant challenges. Factors such as bureaucratic inertia, lack of recognition, and limited career advancement opportunities can erode employee morale and commitment. In New Zealand, for example, public sector reforms have aimed to empower employees and align organizational goals with public service values; however, surveys indicate that many employees feel overworked and undervalued (Norman, 2003: 47).

Addressing resistance to change is another critical aspect of the transition from NPM to post-NPM, which necessitates a cultural shift within public sector organizations. Resistance is common among employees and managers accustomed to the competitive ethos of NPM. Overcoming this resistance requires strong leadership, effective communication, and a clear vision for the future. In Sweden, for instance, the shift to collaborative governance has encountered skepticism from some public employees regarding the benefits of cross-agency collaboration, necessitating extensive training and capacity-building efforts to foster a culture of trust and cooperation (Sorensen ve Torfing, 2007: 246).

Additionally, ensuring accountability in networked governance presents its own challenges. Post-NPM emphasizes collaboration among multiple stakeholders to address complex societal issues; however, this approach complicates accountability as traditional hierarchical structures give way to fluid networks. Innovative mechanisms focused on transparency and trust are essential in these environments. In Estonia, for example, e-governance initiatives have thrived on partnerships between government, the private sector, and civil society. While these collaborations have enhanced service delivery, they have also raised concerns about accountability related to data privacy and cybersecurity (Kalvet, 2012: 152).

In summary, while post-NPM offers a framework for enhancing collaboration and improving public service delivery, it introduces complexities

that challenge effective management. Addressing issues related to fragmentation, employee motivation, resistance to change, and accountability is crucial for realizing the potential benefits of post-NPM reforms in public administration.

Post-NPM presents various opportunities for enhancing public administration, particularly in fostering innovation and creativity. By empowering public employees to take initiative and experiment with new approaches, post-NPM encourages a culture of collaboration and public value creation. For example, the NHS Innovation Accelerator program in the United Kingdom has allowed public employees to pilot new technologies and service delivery models, resulting in significant improvements in patient care and operational efficiency. This illustrates how post-NPM can effectively drive innovation (Melo ve diğ., 2022: 1045-1046).

Additionally, post-NPM emphasizes citizen-centric governance, which enhances citizen engagement and trust by prioritizing the needs and preferences of the public over narrow performance metrics. In Sweden, collaborative governance initiatives have actively involved citizens in the design and implementation of urban development projects, leading to improved public services and strengthened trust between government and citizens (Pierre, 2009: 591).

Furthermore, the post-NPM framework necessitates the development of adaptive leadership capabilities among public employees. This equips them to navigate uncertainty and respond effectively to emerging challenges, thereby fostering a more resilient and agile public sector workforce (Jun, 2009: 163). In New Zealand, leadership development programs have successfully prepared public employees to lead cross-agency initiatives and manage complex policy challenges, enhancing the sector's capacity to respond to crises (Lodge ve Gill, 2011: 143) such as the Christchurch earthquake.

Digital transformation also plays a crucial role in enabling post-NPM principles, offering opportunities to enhance efficiency, transparency, and citizen engagement (Dunleavy ve diğ., 2006: 476). By leveraging digital technologies, public sector organizations can streamline processes and improve data-driven decision-making. Estonia's e-governance initiatives exemplify this transformation by making public services more accessible and user-friendly, demonstrating the potential of digital tools to support post-NPM goals (Kalvet, 2012: 152).

Lastly, post-NPM provides a framework for promoting equity and social justice by addressing the disparities left by NPM. By emphasizing fairness and inclusivity in public service delivery, post-NPM initiatives can help reduce inequalities. The "Closing the Gap" initiative in Australia aims to address inequalities faced by Indigenous communities, reflecting the potential of post-NPM to promote equity and social justice (Alford ve O'Flynn, 2012: 285). In summary, the post-NPM era offers significant opportunities for innovation,

citizen engagement, adaptive leadership development, digital transformation, and social equity. These elements collectively contribute to a more effective and responsive public sector capable of addressing complex societal challenges.

Conclusion

Personnel management in the post-NPM era represents a significant shift from the managerialism of NPM to a more holistic, human-centered approach. By redefining the roles of public employees, emphasizing soft skills, promoting continuous learning, and prioritizing work-life balance and ethical leadership, post-NPM offers a framework for enhancing public value and addressing the limitations of previous reforms. However, the implementation of post-NPM practices faces several challenges that must be addressed to realize its full potential.

The post-New Public Management approach represents a significant evolution in public sector management, emphasizing collaboration, integration, and responsiveness. As public employees assume new roles as network managers and citizen advocates, HRM practices must evolve accordingly to support this transformation. By embracing these changes, public sector organizations can enhance their effectiveness in serving citizens while rebuilding trust in governmental institutions.

The post-NPM approach to personnel management represents a significant shift from the managerialism of NPM, emphasizing the human and social dimensions of public administration. By redefining the roles of public employees and fostering a culture of trust and collaboration, post-NPM has the potential to enhance public value and address the limitations of previous reforms. Future research should explore the practical implications of post-NPM practices and their impact on employee performance and public service delivery.

The evolution from NPM to post-NPM reflects a broader understanding of the complexities involved in public administration. By recognizing the need for collaboration, integration, and a more holistic view of public service delivery, post-NPM offers a framework that better addresses the challenges faced by public sector organizations today. This shift not only redefines the roles of public employees but also transforms personnel management practices to foster a more responsive and effective public service.

The challenges and opportunities presented by the post-NPM era underscore the necessity for ongoing research and innovation in public sector management. Key areas for future exploration include the development of metrics for public value, enhancement of employee well-being, strengthening accountability mechanisms, and scaling digital transformation initiatives.

One critical area is developing metrics for public value, which involves creating frameworks to effectively measure the impact of post-NPM initiatives

on public value creation. Establishing clear metrics is essential to evaluate how these initiatives contribute to societal goals and enhance service delivery.

Another important focus is enhancing employee well-being. Investigating strategies to sustain public service motivation and improve employee morale in the post-NPM context is vital, especially given the challenges posed by bureaucratic inertia and changing work environments. Understanding how to maintain a motivated workforce will be crucial for the success of post-NPM reforms.

Strengthening accountability mechanisms is also a significant area for exploration. As post-NPM emphasizes networked governance, innovative approaches must be developed to ensure accountability within these decentralized frameworks. This includes exploring new methods that enhance transparency and trust among stakeholders involved in collaborative governance.

Finally, scaling digital transformation initiatives presents an opportunity to maximize their impact on public service delivery. Identifying best practices for implementing and expanding digital tools can facilitate more efficient processes and improve citizen engagement. As seen in examples like Estonia's e-governance initiatives, leveraging technology can significantly enhance service accessibility and responsiveness.

In summary, addressing these key areas—metrics for public value, employee well-being, accountability mechanisms, and digital transformation—will be essential for advancing public sector management in the post-NPM era. Ongoing research and innovation in these domains will help navigate the complexities of modern governance while enhancing the effectiveness and equity of public services.

Ultimately, the rise of post-NPM must be understood not only as a response to the managerial limitations of NPM but also as part of a broader recalibration of public governance in the face of over-liberalism, global market pressures, and the growing demands for democratic accountability. The challenges associated with inequality, fragmentation, and citizen disengagement—exacerbated by decades of neoliberal policy dominance—have exposed the limits of purely efficiency-driven public management. Post-NPM reflects a counter-movement aimed at rehumanizing governance, re-centering collective values, and reasserting the importance of public trust, equity, and participation in the delivery of public services. In this sense, post-NPM is not only a reform paradigm but also a normative response to the broader political and ethical questions facing modern states in an era of complex interdependence.

References

- Alford, J., O'Flynn, J. (2012). *Rethinking public service delivery: Managing with external providers*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Ansell, C., Gash, A. (2008). "Collaborative governance in theory and practice". *Journal of Public Administration Research and Theory*, 18(4), 543-571.
- Benington, J., Moore, M. (2011). *Public value: Theory and practice*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Boselie, P., Van Harten, J., Veld, M. (2021). "A human resource management review on public management and public administration research: stop right there... before we go any further...". *Public Management Review*, 23(4), 483-500.
- Brown, M. E., Trevino, L. K. (2006). "Ethical leadership: A review and future directions". *The Leadership Quarterly*, 17(6), 595-616.
- Casady, C. B., Eriksson, K., Levitt, R. E., Scott, W. R. (2020). "(Re) defining public-private partnerships (PPPs) in the new public governance (NPG) paradigm: an institutional maturity perspective". *Public Management Review*, 22(2), 161-183.
- Cavalcante, P. (2018). "Innovations in the federal government during the post-new public management era". *Revista de Administração Contemporânea*, 22(6), 885-902.
- Christensen, T. (2012). "Post-NPM and changing public governance". *Meiji Journal of Political Science and Economics*, 1(1), 1-11.
- Christensen, T., Fan, Y. (2018). "Post-New Public Management: A new administrative paradigm for China?". *International Review of Administrative Sciences*, 84(2), 389-404.
- Christensen, T., Laegreid, P. (2007a). "Introduction – Theoretical approach and research questions" In: T. Christensen ve P. Laegreid (Eds.), *Transcending New Public Management The Transformation of Public Sector Reforms* (pp.1-16). London: Routledge.
- Christensen, T., Laegreid, P. (2007b). "NPM and beyond—leadership, culture, and demography". *Stein Rokkan Centre for Social Studies*, 1(1), 1-39.
- Christensen, T., Laegreid, P. (2007c). "The whole of government approach to public sector reform". *Public Administration Review*, 67(6), 1059-1066.
- Christensen, T., Laegreid, P. (2008). "NPM and beyond-structure, culture and demography". *International Review of Administrative Sciences*, 74(1), 7-23.
- Christensen, T., Laegreid, P. (2011a). *The Ashgate research companion to new public management*. Surrey: Ashgate Publishing.
- Christensen, T., Laegreid, P. (2011b). "Complexity and hybrid public administration—theoretical and empirical challenges". *Public Organization Review*, 11(4), 407-423.

- Christensen, T., Laegreid, P. (2011c). "Democracy and administrative policy: Contrasting elements of New Public Management (NPM) and post-NPM". *European Political Science Review*, 3(1), 125-146.
- Christensen, T., Laegreid, P. (2022). "Taking stock: New public management (NPM) and post-NPM reforms-trends and challenges" In. A. Ladner ve F. Sager (Eds.), *Handbook on the politics of public administration* (pp.38-49). Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- Christensen, T., Laegreid, P., Rykkja, L. H. (2024). "Governance Reforms in Scandinavia: Denmark, Norway, and Sweden" In. A. Farazmand (Ed.), *Comparative governance reforms: Assessing the past and exploring the future* (pp.57-74): Springer.
- Dalingwater, L. (2014). "Post-new public management (NPM) and the reconfiguration of health services in England". *Observatoire de la Societe Britannique*(16), 51-64.
- Dan, S., Laegreid, P., Spacek, D. (2024). "NPM reconsidered: Towards the study of enduring forms of NPM". *Public Management Review*, 26(9), 2531-2541.
- Denhardt, J. V., Denhardt, R. B. (2015a). "The new public service revisited". *Public Administration Review*, 75(5), 664-672.
- Denhardt, J. V., Denhardt, R. B. (2015b). *The new public service: Serving, not steering* (4. bs.). New York: Routledge.
- Duncan, G., Chapman, J. (2012). "Better public services?: Public management and the New Zealand model". *Public Policy*, 7(2), 151-166.
- Dunleavy, P., Hood, C. (1994). "From old public administration to new public management". *Public Money & Management*, 14(3), 9-16.
- Dunleavy, P., Margetts, H., Bastow, S., Tinkler, J. (2006). "New public management is dead—long live digital-era governance". *Journal of Public Administration Research and Theory*, 16(3), 467-494.
- Dunn, R. (2020). "Adaptive leadership: Leading through complexity". *International Studies in Educational Administration*, 48(1), 31-38.
- Ferlie, E. (2017). "Exploring 30 years of UK public services management reform—the case of health care". *International Journal of Public Sector Management*, 30(6-7), 615-625.
- Funck, E. K. (2025). "Management control under Post-NPM: Replacing performance evaluation with trust-based management". *Financial Accountability & Management*, 41(2), 346-363.
- Funck, E. K., Karlsson, T. S. (2024). "Governance innovation as social imaginaries: challenges of post-NPM". *Public Management Review*, 26(9), 2680-2699.
- Gallup. (2023). Employee engagement strategies: Fixing the world's \$8.8 trillion problem. Erişim Tarihi 17.12.2024, <https://www.gallup.com/workplace/393497/world-trillion-workplace-problem.aspx>

- Goleman, D. (1995). *Emotional intelligence: Why it can matter more than IQ*. New York: Bantam Books.
- Grindle, M. S., Hilderbrand, M. E. (1995). "Building sustainable capacity in the public sector: What can be done?". *Public Administration and Development*, 15(5), 441-463.
- Gupta, A. K., Lamsal, B. P. (2023). "From traditional to innovative public service: A review of paradigm shifts". *Public Administration Issues*, 17(6), 137-156.
- Hall, D. (2023). "Exclusion and neoliberal public sector management" In. E. J. Done ve H. Knowler (Eds.), *International Perspectives on Exclusionary Pressures in Education: How Inclusion becomes Exclusion* (pp.65-83). Cham: Palgrave Macmillan.
- Hall, D., Gunter, H. M. (2016). "England: Permanent instability in the European educational NPM 'laboratory'" In. H. M. Gunter, E. Grimaldi, D. Hall ve R. Serpieri (Eds.), *New Public Management and the Reform of Education* (pp.21-35). London: Routledge.
- Han, Y., Hwang, K., Kim, E., Robertson, P. J. (2025). "The impact of accountability systems on public employee well-being and the moderating effects of role clarity and job autonomy". *Public Management Review*, 1-27.
- Hansen, M. B., Lindholst, A. C., Greve, C. (2019). "Histories and futures of marketization" In. A. C. Lindholst ve M. B. Hansen (Eds.), *Marketization in Local Government: Diffusion and Evolution in Scandinavia and England* (pp.315-332). Cham: Palgrave Macmillan.
- Heinrich, C. J. (2002). "Outcomes-based performance management in the public sector: Implications for government accountability and effectiveness". *Public Administration Review*, 62(6), 712-725.
- Hood, C. (1991). "A public management for all seasons?". *Public Administration*, 69(1), 3-19.
- Hood, C. (1995). "Contemporary public management: A new global paradigm?". *Public Policy and Administration*, 10(2), 104-117.
- Hunt, S. (2005). *Whole-of-government: Does working together work?* Canberra: Australian National University.
- Jun, J. S. (2009). "The limits of post: New public management and beyond". *Public Administration Review*, 69(1), 161-165.
- Kalvet, T. (2012). "Innovation: A factor explaining e-government success in Estonia". *Electronic Government, an International Journal*, 9(2), 142-157.
- Karataş, A. (2019). "Post-new public management paradigm and its effects on public administration". *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 5(26), 1796-1805.
- Kiş, N. (2024). "Exploring employee engagement in the public sector: Antecedents, consequences and strategies". *Public Administration Issues*(5), 111-129.

- Klenk, T., Reiter, R. (2019). "Post-New Public Management: Reform ideas and their application in the field of social services". *International Review of Administrative Sciences*, 85(1), 3-10.
- Laegreid, P., Rykkja, L. H. (2020). "Nordic administrative collaboration: Scope, predictors and effects on policy design and administrative reform measures". *Politics and Governance*, 8(4), 21-32.
- Laffin, M. (2019). "Explaining reforms: Post-New Public Management myths or political realities? Social housing delivery in England and France". *International Review of Administrative Sciences*, 85(1), 45-61.
- Lapuenta, V., Van de Walle, S. (2020). "The effects of new public management on the quality of public services". *Governance*, 33(3), 461-475.
- Lodge, M., Gill, D. (2011). "Toward a new era of administrative reform? The myth of post-NPM in New Zealand". *Governance*, 24(1), 141-166.
- Massey, A. (2019). "Persistent public management reform: An egreore of liberal authoritarianism?". *Public Money & Management*, 39(1), 9-17.
- McKinsey Health Institute. (2022). Addressing employee burnout: Are you solving the right problem? Erişim Tarihi 17.12.2024, <https://www.mckinsey.com/mhi/our-insights/addressing-employee-burnout-are-you-solving-the-right-problem>
- McMullin, C. (2023). "The persistent constraints of new public management on sustainable co-production between non-profit professionals and service users". *Administrative Sciences*, 13(2), 37.
- Melo, S., De Waele, L., Polzer, T. (2022). "The role of Post-New Public Management in shaping innovation: the case of a public hospital". *International Review of Administrative Sciences*, 88(4), 1032-1049.
- Mongkol, K. (2011). "The critical review of new public management model and its criticisms". *Research Journal of Business Management*, 5(1), 35-43.
- Moore, M. H. (1995). *Creating public value: Strategic management in government*. Cambridge: Harvard University Press.
- Norman, E. J. R. (2003). *Obedient Servants?: Management freedoms and accountabilities in the New Zealand public sector*. New Zealand: Victoria University Press.
- O'Flynn, J. (2007). "From new public management to public value: Paradigmatic change and managerial implications". *Australian Journal of Public Administration*, 66(3), 353-366.
- OECD. (2019). *Skills matter: Additional results from the survey of adult skills*. Paris: OECD Publishing.
- Osborne, D., Gaebler, T. (1992). *Reinventing Government: How the Entrepreneurial Spirit is Transforming Government*. New York: Adison Wesley Public Company.
- Osborne, S. P. (2006). "The New Public Governance?". *Public Management Review*, 8(3), 377-387.

- Ömürgönülşen, U. (2002). "Performance measurement in the public sector: Rising concern, problems in practice and prospects". *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(1), 99-134.
- Perry, J. L., Wise, L. R. (1990). "The motivational bases of public service". *Public Administration Review*, 50(3), 367-373.
- Pierre, J. (2009). "Thematic Review: Reinventing governance, reinventing democracy?". *Policy & Politics*, 37(4), 591-609.
- Pierre, J. (2011). *The politics of urban governance*. New York: Palgrave Macmillan.
- Pollitt, C. (2016). "Managerialism redux?". *Financial Accountability & Management*, 32(4), 429-447.
- Pollitt, C., Bouckaert, G. (2004). *Public management reform: A comparative analysis*. New York: Oxford University Press.
- Powell, W. W., DiMaggio, P. J. (1991). *The new institutionalism in organizational analysis*. Chicago: University of Chicago press.
- Randel, A. E., Galvin, B. M., Shore, L. M., Ehrhart, K. H., Chung, B. G., Dean, M. A., Kedharnath, U. (2018). "Inclusive leadership: Realizing positive outcomes through belongingness and being valued for uniqueness". *Human Resource Management Review*, 28(2), 190-203.
- Reiter, R., Klenk, T. (2019). "The manifold meanings of 'post-New Public Management'—a systematic literature review". *International Review of Administrative Sciences*, 85(1), 11-27.
- Rhodes, R. A. W. (1996). "The new governance: Governing without government". *Political Studies*, 44(4), 652-667.
- Rhodes, R. A. W. (1997). *Understanding governance: Policy networks, governance, reflexivity and accountability*. Philadelphia: Open University Press.
- Siltala, J. (2013). "New public management: the evidence-based worst practice?". *Administration & Society*, 45(4), 468-493.
- Sorensen, E., Torfing, J. (2007). "Theoretical approaches to democratic network governance" In. E. Sorensen ve J. Torfing (Eds.), *Theories of Democratic Network Governance* (pp.233-246). London: Palgrave Macmillan.
- Stoker, G. (2006). "Public value management: A new narrative for networked governance?". *The American Review of Public Administration*, 36(1), 41-57.
- Stroinska, E. (2020). "New public management as a tool for changes in public administration". *Journal of Intercultural Management*, 12(4), 1-28.
- Torfing, J., Triantafyllou, P. (2013). "What's in a name? Grasping new public governance as a political-administrative system". *International Review of Public Administration*, 18(2), 9-25.
- Torfing, J., Triantafyllou, P. (2016). "Enhancing public innovation by transforming public governance?" In. J. Torfing ve P. Triantafyllou (Eds.), *Enhancing public*

innovation by transforming public governance? (pp.1-32). Cambridge: Cambridge University Press.

Van de Walle, S. (2016). "NPM: Restoring the public trust through creating distrust?" In. T. Christensen ve P. Laegreid (Eds.), *The Ashgate Research Companion to New Public Management* (pp.309-320). London: Routledge.

Xavier, J. A., Siddiquee, N. A., Mohamed, M. Z. (2021). "Public management reform in the post-NPM era: lessons from Malaysia's National Blue Ocean Strategy (NBOS)". *Public Money & Management*, 41(2), 152-160.

Zafra-Gomez, J. L., Rodriguez Bolivar, M. P., Munoz, L. A. (2013). "Contrasting new public management (NPM) versus post-NPM through financial performance: A cross-sectional analysis of Spanish local governments". *Administration & Society*, 45(6), 710-747.

Teori ve Pratik Arasında: Liberal Demokrasilerde Halkın Sınırı ve Aidiyet

Cennet USLU*

Öz: Liberal-demokratik normatif siyaset teorisinde ortak siyasî sözleşme ile aynı siyasî birimin üyesi olan bireyler grubunun kimlerden oluşacağı, yani halkın sınırının ve aidiyet bağının neye göre oluşacağı konusunda bir boşluk bulunmaktadır. Teorinin evrenselliği ile pratiğin zorunlu tikelliği bu boşluğu görünür kılmaktadır. Teorideki bu boşluk siyasî milliyetçilik ile doldurulmaya çalışılmıştır. Ne var ki, siyasî millet kimliği bu boşluğu doldurmak için yeterince doygun ve hacimli olmadığından, pratikte “kötü huylu” kardeş olarak görülen etno-kültürel milliyetçilik sık sık yardıma çağırılmıştır. Ortak aidiyet bağı oluşturmada etno-kültürel unsurlara başvurulmuş olması, teori ile karşılık oluşturmalarının yansira sistemin çöküşüne de yol açacak ciddi bir potansiyel tehdit oluşturduğundan, adeta görmezden gelinmiştir. Siyasî ve etno-kültürel milliyetçilik arasında kurulan düalizmi, bir yandan teorideki boşluğu kapatmanın, diğer yandan pratikteki gerçeğin üstünü örtmenin bir yoluna dönüşmüştür. Bu gerçeği görmek, liberal-demokratik teoriyi ve liberal demokratik rejimleri değersiz ve anlamsız kılmaz. Bu durumun farkındalığı sayesinde konuyu daha doğru ele almak ve otoriter yaklaşımlar karşısında liberal demokratik sistem sigortaları üzerine düşünmek için bize fırsat verir.

Anahtar Kelimeler: Liberalizm, Milliyetçilik, Ortak Kimlik, Ortak Aidiyet, Halkın Sınırı

Between Theory and Practice: Demos' Boundary and Belonging in Liberal Democracies

Abstract: In liberal-democratic normative political theory, there is a gap as to who constitutes the group of individuals who become members of the same political unit through a common political contract, in other words, what constitutes the boundary of the people and the bond of belonging. The universality of theory and the necessary particularity of practice make this gap visible. This gap in theory has been attempted to be filled by civic nationalism. However, since civic national identity is not sufficiently saturated and voluminous to bridge this gap, in practice, ethno-cultural nationalism, seen as the bad brother, has often been called to the rescue. The use of ethno-cultural elements

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, cennet.uslu@hbv.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-3481-4104

Makale Geliş Tarihi: 26.12.2024
Makale Kabul Tarihi: 18.08.2025

to create a common bond of belonging has been virtually ignored, not only because it contradicts the theory, but also because it poses a serious potential threat that could lead to the collapse of the system. The dualism of opposition between civic and ethno-cultural nationalism has become a way of bridging the gap in theory on the one hand and covering up the reality in practice on the other. Seeing this fact does not render liberal-democratic theory and liberal democratic regimes worthless and meaningless. Awareness of this situation gives us the opportunity to address the issue more accurately and to reflect on the insurances of the liberal democratic system in the face of authoritarian approaches.

Key Words: *Liberalism, Liberal Democracy, Nationalism, Common Belonging, Demos' Boundary*

Giriş

Bu çalışmada siyaset teorisi ile liberal demokratik rejim pratiği, yani evrensel teori ile tikel pratik arasında halkın sınırlandırılması ve ortak aidiyet konusunda var olan boşluk meselesi ele alınacaktır. Çalışmaya, siyasî birlik için ortak bir aidiyet bağı üzerinden halkın içerdekiler ve dışardakiler olarak sınırlandırılmasının zorunluluğu ortaya konmaya çalışılarak başlanacak, ardından, liberal ve demokratik siyaset teorisinde sınırlandırma için bir ölçütün var olup olmadığı tartışılacaktır. Sınırlama ölçütü olarak görünen üyelerin rızası unsurunun evrensellikten tikelliğe geçişte ne tür sorunlar içerdiği, bu ölçütün tutarlılığı ve ne derece işe yaradığı tartışılacaktır. Nihayetinde, teoride bu konuda bulunan boşluğun milliyetçilik ideolojisi yardımı çağrılarak ‘millet’ kavramı ve kimliği üzerinden giderilmeye girişildiği, ancak bu çabanın da çelişkiler ve tutarsızlıklar ürettiği gösterilmeye çalışılacaktır. Liberal teoride farklı ekoller bulunmakla birlikte liberal demokratik rejimlere normatif referans olarak görülen baskın görüş deontolojik-sözleşmecî gelenektir. Bu gelenek, çalışmada Locke-Kant aksındaki teorik çerçeveyle temsil edilmektedir.

Liberal Demokrasinin Ortak Aidiyet İhtiyacı

Liberal demokrasilerde, halkın sınırlandırılmasına ve üyelerin ortak aidiyete sahip olmaları gerekliliğine dair geniş bir literatür vardır. Bu yöndeki argümanların başında, liberal demokrasilerin rızaya veya gönüllülüğe dayanması gelmektedir. Buna göre, herhangi bir rejime kıyasla demokrasilerin, üyeler arasında ortak bir aidiyet bağına olan ihtiyacı çok daha hayatidir. Despotik rejimlerin aksine, demokrasilerin insanları zora dayalı olmayan motivasyonlarla da sisteme katılmaya teşvik etmesi gerekir. Demokrasiler, vergilerin ödenmesi, savaşma veya seçimlere katılım gibi işlerde belli düzeyde vatandaşların kendiliğinden katılmayı istemesine ihtiyaç duyarlar, aksi halde sistem tehlikeye girer (Taylor, 1997: 39). Ortak kimliğin veya aidiyetin gerekliliği konusundaki argümanlardan bir diğeri yabancılaşma kavramına yaslanır. Buna göre, vatandaşların içinde bulundukları siyasî birliğin kurumlarına yabancılaşmamaları için ortak bir kimlik gereklidir. Başka bir argümana göre ise, vatandaşlar ortak bir kimliği paylaşmadığında demokratik bir sistemin istikrarlı olamayacağı ve hayatta kalamayacağıdır. Diğer bir argüman ise bir siyasî birimde çatışan alt

çıkarların olacağı, bu çatışan çıkarları uzlaştırabilecek bir güvenin sağlanabilmesi için ortak kimliğe ihtiyaç olduğudur. Yine başka bir argüman, bir toplumda sosyal adaleti sağlayabilmek, vatandaşları diğerleri ile dayanışmak için harekete geçirebilmek için ortak kimliğin, ortak bir aidiyet bağının şart olduğudur (Mason, 2000: 118; Abizadeh, 2002).

Bu konuda Charles Taylor şöyle diyor: “[M]odern demokratik sistem, siyasî birimle güçlü bir özdeşleşmeyi ve onun uğruna kendinden vazgeçme istekliliğini içeren, eskiden ‘vatanseverlik’ denen, şeyin sağlıklı bir derecesine ihtiyaç duyar. Bu nedenle bu devletler vatanseverliği telkin etmeye ve önceden var olmayan yerlerde bile güçlü bir ortak kimlik duygusu yaratmaya çalışırlar” (Taylor, 1997: 40). Taylor, ortak siyasî projeye bağlılığı yeterli görmez, ona göre, ayrıca insanlar arasında özel bir bağ duygusuna -bilhassa dağıtımcı adalet politikalarının uygulanabilmesi için-, yani vatanseverliğe ihtiyaç vardır. Ortak kimlik halkı mobilize etmek için modern devletlerin ihtiyaç duyduğu bir unsurdur (Taylor, 1996: 119-121). Taylor, liberal demokrasilerin, insanlar siyasî toplumlarının ortak bir girişim olduğuna ikna olurlarsa ve demokrasinin işlemesi için gerekli şekilde katılmalarının gerektiğine inanırlarsa işleyebileceğini söyler. Taylor ayrıca, toplumun bir anlamda homojen bir kültüre ihtiyacı olduğunu belirtir. Halkın belli bir bağlam ve arkaplanda birbirleriyle iş yapabilmesini teşvik edecek bir homojen kültürdür bu. Ancak mesele insanların bu kültüre nasıl dâhil edilecekleri ve devletin rolünün ne olacağıdır (Taylor, 1997: 32-33).

Margaret Canovan liberal demokratik rejimlerin iki güç kaynağına ihtiyaç duyduğunu düşünür. Bunlardan ilki medeni durumla tutarsız derece zor kullanmadan yasayı uygulayabilmek için rızaya dayanmasıdır. İkinci güç kaynağı ise bütün topluma eşit (veya aynı) yasayı uygulayabilmesi için yönetimin-toplumla ve toplumun-yönetimle özdeşleştiği kâfi derece birleşik bir toplumun varlığıdır.(Canovan, 1998: 241-242) Charles Tilly ise demokratikleşme için gerekli koşulları ele alırken güven ağlarının gerekliliğinden bahseder. Tilly’e göre, devletin içindeki alt veya ayrılmış güven ağlarının çözülerek veya entegre edilerek siyasî olarak birbirine bağlı güven ağlarının yaratılması gerekmektedir. Ayrılmış güven ağları demokratik kolektif kimlik önünde engel oluşturur. Bu güven ağları rejimle önemli ölçüde bütünleştiğinde ve üyeleri karşılıklı bağlayıcı istişarede bulunmaya motive ettiğinde demokrasi mümkün olur (Tilly, 2007: 74).

Fukuyama’ya göre ortak siyasî kimliğin, liberal demokratik sistemlerde önemli işlevleri vardır. Milli kimlik olmadığında ülkeler iç savaşa sürüklenebilir, devlet ve güvenlik çökebilir. Bölünmüş küçük ülkelere kıyasla siyasî birliği sağlamış geniş ülkeler dünya siyasetinde daha güçlü ve etkili olabilirler. Milli kimlik, hükümetlerin niteliğini artırdığı için de önemlidir. Milli kimliğin oluşmadığı ülkelerde hükümetler kamu kaynaklarını etnik, dinî, ideolojik, âilevî, kabilesel gruplarına dağıtma eğiliminde olurlar, genel kamusal çıkarı gözetmek için motivasyonları yoktur. Oysa etkili ve iyi işleyen bir yönetim, devlet görevlilerinin dar çıkarlar yerine kamu çıkarını gözetmelerini gerektirir. Milli kimliğin üçüncü işlevi ekonomik gelişmeye yardımcı olmasıdır. Fukuyama Çin,

Japonyo ve Güney Kore gibi güçlü milli kimliğe sahip toplumların, ülkelerinin kalkınmasına odaklanan elitler yarattığını, ve buralarda milli kimliğin kalkınmacı devletin temelini oluşturduğunu düşünmektedir. Milli kimliğin veya aidiyetin dördüncü işlevi geniş bir güven alanını teşvik etmesidir. Güven unsurunun, diğer insanlarla işbirliği yapma yeteneği oluşturarak hem ekonomik mübadele hem de siyasî katılımı kolaylaştıran bir kayganlaştırıcı olduğunu düşünmektedir. Güçlü alt-kimlikler ise bu işlevi zayıflatır. Milli kimlik ekonomik eşitsizliği azaltan güçlü sosyal güvenlik ağlarının sürdürülmesinde önemlidir. Toplumun üyeleri birbirlerine güveniyor ve kendilerini geniş bir ailenin üyeleri olarak görüyorlarsa, zayıf konumdaki üyeleri destekleyen sosyal programlara destek verme olasılıkları daha yüksektir. Fukuyama'ya göre milli kimlik liberal demokrasinin işlemesine, diğer şekillerde katkı yapmakla kalmaz bizzat liberal demokrasiyi mümkün kılar. Öyle ki, liberal demokrasi vatandaşların kendi aralarında ve onlarla devlet arasında bazı önemli ve temel hakları koruma karşılığında bazı haklarından vazgeçtikleri zımni bir sözleşmeye dayanır. Eğer vatandaşlar aynı siyasî birimin parçası olduklarına inanmazlarsa sistem işlemez (Fukuyama, 2018: 132-134).

Jürgen Habermas demokratik bir devlette halkın sınırlanması gerektiğini savunmaktadır. Bunun sebebi, toplumun öz-yönetiminin iyi tanımlanmış ve uygun bir büyüklükte 'öz'ü (self) varsayması, buna karşın mekân ve zaman içinde genişleyen toplum fikrinin -örneğin kozmopolit bir demokrasi- yeterince spesifik olmamasıdır. Habermas, demokratik kendi kaderini tayinin bir siyasî birim içindeki insanların, "kendi siyasî kaderlerini kendi ellerine alan bir vatandaşlar ulusuna dönüşümü ile" gerçekleştirdiğini belirtir (Habermas, 2001: 64).

Kendini demokrasi olarak anlamak isteyen herhangi bir siyasî topluluk, en azından üyelerle üye olmayanlar arasında ayırım yapmak zorundadır. Kolektif kendi kaderini tayin hakkı gibi öz (self) referanslı bir kavram, demokratik olarak birleşmiş ve spesifik/tikel bir siyasî topluluğun üyeleri olan vatandaşlar için mantıklı bir alan çizer. Böyle bir topluluk, anayasal devletin evrenselci ilkelerine dayansa bile, bu ilkeleri kendi tarihi ışığında ve kendine has yaşam biçimi bağlamında yorumlaması anlamında hâlâ bir kolektif kimlik oluşturur. Özel demokratik hayatın vatandaşlarının bu etik-siyasî öz-anlayışları kapsayıcı dünya vatandaşlarından oluşan toplulukta bulunmayacaktır (Habermas, 2001: 107).

Seyla Benhabib, Habermas'ı izleyerek halk egemenliğinin veya demokrasinin kendi kendini yönetecek sınırlı bir *demos* oluşturmak zorunda olduğunu söyler (Benhabib, 2004: 19). Chantal Mouffe'a göre, demokrasinin pratik edilebilmesi için halkın sınırlandırılması gerekir, zira "demokratik mantık, daima 'biz' ile 'onlar', halk'a ait olanlar ve 'dışındakiler' arasında bir sınır çekmeyi gerektirir" (Mouffe, 2015: 16). Carl Schmitt, demokrasideki eşitlik ilkesini halkın sınırına uygularken tözel bir türdeşliğe referans vermektedir. Schmitt, liberalizmin evrenselci bir yaklaşım olması sebebiyle halkın sınırı konusunda 'bizi' diğerlerinden ayıran bir kriter sunmadığını belirtir. Liberalizmde "[h]er yetişkin insan, yalnızca insan olması nedeniyle *eo ipso* (sadece bu gerçekle) diğer bütün insanlarla siyasî açıdan eşit haklara sahip" kabul

edilmektedir (Schmitt, 2014: 27). Schmitt'e göre, liberalizmin sağlayamadığı kriteri demokrasi sağlamaktadır. Schmitt demokrasinin evrensel bir eşitlik değil, tözsel bir türdeşliğe dayalı bir siyasî eşitlik önerdiğini savunmaktadır. Ne var ki, burada bir sorun vardır. Demokrasinin pratik edilebilmesi için halkın sınırlandırılması gerektiği doğrudur, ancak demokrasi teorisinde halkın kimlerden oluşacağına dair bir kriter yoktur. Schmitt, siyasal olanın, tözsel bir türdeşliğe dayalı dost-düşman ayrımı ile mümkün olduğunu söylerken, aslında liberal değil, otoriter bir demokrasi modeli önermektedir. Söz konusu tözsel türdeşliğin ne olduğu konusuna gelince pratikte halkı milletle değiştiren bir sıçrama yapmaktadır. Demokrasideki, siyaseten eşit ve öz-yönetime sahip halkı etno-kültürel millet ile türdeşleştirerek 'biz'e dönüştürmektedir. Schmitt'in iddia ettiğinin aksine demokrasi teorisi halkın tözel bir türdeşlik içermesi gerektiğini, daha da önemlisi, aynı siyasî birliğin üyeleri olarak kendi kendilerini yönetmek iradesi dışında hangi türde bir özdeşlik aranması gerektiğini söylemez.

Isiah Berlin (2013), liberal bir sivil toplumun sırf soyut ilkeler ve ortak kurallara dayanarak hayatta kalamayacağını düşünür. Ortak bir bağlılık ve istikrar isteniyorsa ortak bir milli kültüre ihtiyaç olduğunu düşünür. Berlin, milliyeti evrensel ve köklü bir insan eğiliminin modern ifadesi olarak görmektedir. Berlin için ortak kültürel formlara katılmak, kendi kendini yöneten veya özerk olan topluluklara üyelik, insan gelişiminde hayati bir unsurdur. Berlin, etno-kültürel milliyetçiliğin risklerinin farkındadır ve milliyetçi duyguların patolojisini liberal hoşgörü ve insan onuru değerlerine yabancı olduğu için reddeder (Gray, 2013: 213-215). Ancak, Berlin'de çatışmanın nasıl çözüleceği konusunda tatmin edici bir cevap yoktur.

John Stuart Mill, evrenselci halk tanımını savunmaya layık ahlâkî bir değer olarak görmekle birlikte, mevcut uygarlık durumunda aynı yönetim altında farklı milliyetlerin bulunmasının eşit ve özgür bir siyasî sisteme izin vermeyeceğini düşünür. Mill, demokratik bir rejim için aynı milletten oluşan bir halkın gerekli olduğunu ileri sürer. Yönetimlerin sınırlarının esas olarak milliyetlerin sınırıyla örtüşmesi genel olarak özgür kurumların gerekli koşuludur (Mill, 2009: 347). Böyle olmayan bir ülkede yöneticiler milletleri birbirine karşı kullanarak otoriter bir yönetim kuracaklardır (Mill, 2009: 346). Buna göre farklı milletlerden oluşan bir ülkede özgür kurumlar neredeyse imkânsızdır. Bunun nedeni aralarında ortak duygunun olmayışıdır. Bilhassa ortak bir dil yoksa, demokratik yönetimin işlemesi için gerekli olan ortak kamuoyu ortaya çıkamaz. Aynı ülkede ancak farklı gündemlere, sorunlara, bağlılıklara sahip olacaklardır. Farklı milliyetler birbirlerine karşı güven duymadıkları için hükümetin baskılarına karşı birleşemeyeceklerdir. Hükümet yerine birbirlerine karşı temkinli olacaklar, tehlikeyi diğer milletlerden bekleyeceklerdir. Özgürlükleri koruyacak güçlü bir sivil toplum olamayacaklardır (Mill, 2009: 345). Mill, önerisinin pratikte, kağıt üzerindeki gibi iyi görünmediğinin farkındadır. Avrupa'dan verdiği örneklerde, aynı devlet içinde farklı milliyetlerin bulunduğu, pür bir milletin kendi devleti fikrinin uygulanamaz olduğuna işaret eder. Önerisi, medenî ve kültürlü

milletlerin içlerindeki medenî olmayan veya geri milletleri asimile etmesidir. Bunun geri kalmış milletler için de iyi olduğunu savunur.(Mill, 2009: 348-349) Farklı milliyetlerden oluşan bir toplumun başarılı olması özgürlük ve uyumun sağlanmasına bağlıdır (Mill, 2009: 352-354).

Francis Fukuyama'ya göre, liberal toplumların vatandaşlarına pozitif bir milli kimlik sunamaması hoşnutsuzluk kaynaklarından biridir. Liberal teori toplumun sınırlarını net bir şekilde çizmek ve içerdekilerle dışardakilere neler borçlu olduğunu açıklamakta eksik kalmaktadır. Bunun temel sebebi liberalizmin her insanın eşitliği ve özgürlüğüne yönelik evrenselci iddiasıdır (Fukuyama, 2022: 106). Oysa bir devlet gücü olmadan liberal hakların uygulanması mümkün değildir. Küreselleşme ve ulus-üstü ve uluslararası yapılara rağmen herhangi bir konuda uygulama için devletlere ihtiyaç vardır. Fukuyama'ya göre, liberal evrenselcilik ile milletlere duyulan ihtiyaç arasında zorunlu bir çelişki yoktur. Zira insan hakları evrensel normatif bir değerdir, ancak uygulama gücü değildir. İnsan hakları zorunlu olarak bölgesel olarak sınırlandırılmış bir şekilde uygulanan kıt bir kaynaktır. Liberal devletler vatandaşları ile vatandaş olmayanlara farklı düzeyde haklar vermekte haklıdır. Aksi durum için ne kaynakları ne de yetkileri vardır (Fukuyama, 2022: 107).

Örneklerden görüldüğü üzere liberal demokrasiler için halkın sınırlandırılması ve ortak bir kimliğin-aidiyetin gerekliliği konusunda literatürde genel bir uzlaşma vardır. Ancak bu ortak kimliğin neye dayanacağı konusu tartışmalı ve müphem durumdadır. Bu ihtiyaç siyasî ilkelerle mi, vatandaşların katılımı ile mi yoksa milliyet ile mi sağlanacaktır?

Liberal Demokrasilerde Halkın Sınırı

Liberal demokratik bir rejimin hayatta kalması için üyelerinin birbirleriyle ve devletle aidiyet bağı kurmaları zaruri ise liberalizm ve demokrasi teorisinde bu konuda ne bulabiliriz?

Liberal Teori

Liberalizm deontolojik-sözleşmecî geleneği için sosyal sözleşme teorilerine bakmak gerekir. Hobbes'tan Locke'a, Rousseau'dan Kant'a, Gauthier'dan Rawls'a kadar modern ve çağdaş siyaset teorisinin önemli filozofları, aralarındaki önemli farklara rağmen bir devletin ancak halkın rızası veya onayı ile meşruiyet kazanabileceğini kabul ettiler. Amaçlarının başında, meşruiyetin kaynağı veya asıl sahibinin o devletin otoritesine tâbi olacak halk, vatandaşlar veya bireyler olduğunu ortaya koymaktı. Başka bir deyişle ise iktidar otoritesini, otoritenin kendi üzerlerinde uygulanacağı halka dayandırmaktı.

Liberalizm, bu meşru otorite fikrini bireylerin insan olmaktan kaynaklanan temel hak ve özgürlüklere sahip olduğu yönündeki *a-priori* ve *aksiyomatik* bir ahlâkî temele dayandırır. Sosyal sözleşme fikri bir siyasî birimi, siyaset öncesi bir duruma veya doğal duruma atıf yaparak başlatır. Kurucu sözleşme doğa durumundaki insanların sahip oldukları haklarla gönüllü bir şekilde bir araya

gelmeleriyle ve temel ahlâkî öncüller üzerinden bir siyasî yapı oluşturmaya karar vermeleriyle gerçekleşir. Herbirinin eşit özgürlüğü temelinde oluşan sözleşmeye, karşılıklı olarak uyma rızası ile siyasî toplum kurulmuş olur. Her insan, aynı ahlâkî haklara sahip kabul edildiğinden, bu siyasî topluma katılmanın tek koşulu sözleşmeyi onaylama veya bağlılık yönünde rızalarını göstermeleridir. Sözleşmenin tarafları olarak, sözleşmenin uygulanmasını sağlayacak veya siyasî toplumu yönetecek hükümetlerin belirlenmesi ve eylemlerinin değerlendirilmesinde çoğunluk ilkesi yoluyla kontrol sahibi oldukları kabul edilir. Burada, bireysel hak ve özgürlükler çerçevesinde içeriği belirlenen sözleşmenin yürütülmesinde “yönetimin yönetilenlerin rızasına dayanması” koşulu devreye girer. Bu çerçeve Locke ve Kant’ı izleyen baskın yaklaşımın genel bir özetidir.

Liberalizm meşru bir siyasî yönetimin ilke ve normlarının ortaya konulmasına (örneğin bireysel özgürlüklerin korunması, hükümetin seçimle belirlenmesi vb) ve bu ilke ve normların nasıl uygulanacağına (örneğin, anayasaların bağlayıcılığı, kuvvetler ayrılığı, kamu görevlilerinin belli süreler için seçilmesi) odaklanmıştır. Liberal teorinin iyi yönetimin kriterleri konusunda pratiğe yön verme bakımından etkisi ve başarısı yüksektir. Peki bu meşru yönetimin üyelerinin kapsamı hangi kriterlere göre belirlenecektir? Bu sorunun teorik geleneksel cevabı, katılmak isteyen herkes olacaktır. Yani, siyasî toplumu kurmaya ve/veya sözleşmeye bağlanmaya rıza gösteren herkes bu siyasî toplumu oluşturacaktır. Burada kurucu bir halk ve kurucu bir sözleşmenin varlığından bahsedebiliriz. Ancak burada temel bir sorun ortaya çıkmaktadır. Eğer halk sözleşmeyle kendi kurumlarını yaratıyorsa, o insanları bu kurumların şekillendirmiş olması teorik olarak mümkün değildir. Yani halkın sınırı olarak devlet üyeliği veya vatandaş olma burada açığa düşmektedir. O halde, halkın sonradan yaratılacak vatandaş kimliğinden önce gelen bir tür birliğe sahip olması mı gerekir? (Galston, 2018: 40). Elbette teoride fiktif bir kurucu sosyal sözleşmeden bahsediliyor. John Rawls, sosyal sözleşmenin kurgusal olduğunu ve ampirik bir karşılığı olmadığını söyle ifade etmektedir: “Elbette, hiçbir toplum gerçek anlamda insanların gönüllü olarak girdiği bir işbirliği planı olamaz; her kişi kendini doğumla belli bir toplumda ve belli bir pozisyonda bulur ve konumunun doğası onun yaşam beklentilerini maddî olarak etkiler” (Rawls, 1999: 13). Siyasi birliği kuran insanlara teoride tekil bireyler olarak atıf yapılırken, pratikte bu insanların bir topluluk veya bir millet olduğu mu varsayılmalıdır?

Aslında sözleşme teorisyenleri halkın meşru sınırı sorununa bir cevap verdiklerini iddia etmiyorlar. Bir devletin meşru olabilmesi için gerekli ilkeleri ortaya koymak için fiktif bir sözleşmeye atıfta bulunuyorlar. Liberal teori sözleşmenin kendisiyle meşgul olmuş ve bu sözleşmeyi yapacak topluluğu ise varsaymıştır. Ancak bu topluluğun kendisine, nasıl oluştuğuna, üyeler ile üye olmayanlar arasında ayrımın nasıl yapılacağına, kriterlerin neler olduğuna dair neredeyse hiçbir şey söylemez. Brian Barry’e göre, Lockcu sözleşme teorisi bu

soruyu ciddiye almaz ve bu meselede bir sonuca ulaşmak için işe yaramaz durumdadır (Barry, 1983: 26-27). Roger Scruton'a göre standart liberal siyaset anlayışı insanları ve milletleri oldukları gibi algılamayı ve liberal satranç tahtasında oturan rasyonel seçiciyi ete kemiğe büründürmeyi reddetmektedir (Scruton, 1990: 79). Scruton evrenselci liberal ilkelerden hareketle teorik olarak sadece bir dünya devletinin meşrulaştırılabileceğini ileri sürer. Scruton'a göre:

Sözleşme teorisyenlerinin evrensellik dışında alacağı tatmin edici bir pozisyon yoktur: Sözleşme herhangi bir kişiye açıksa, herkese açıktır. Bu yüzden, dünya hükümeti dışındaki herhangi bir şey gayri meşrulukla lekelenir. Bu siyasî olmayan bir bağlılıkla yumuşatılan kadar sözleşmecî devlet görüşünün uygulanamayacağını söylemenin bir başka yoludur (Scruton, 1990: 76).

Philip Cole, liberalizmin teorideki insanların ahlâkî eşitliğine bağlı olan evrenselciliği sebebiyle, diğer insanları dışlama konusundaki uygulamaları tutarlı bir şekilde meşrulaştıramayacağını ileri sürmektedir. Cole'a göre liberal teorilerin çoğunluğu millî aidiyet ve siyasî üyelik sorununu ele almaz. Siyasî üyelik meselesi görünürdeki evrenselcilik ile pratikteki tikelcilik arasında çözülemez bir çelişki yaratmaktadır. (Cole, 2009: 2)

Liberal teorinin halkın sınırı konusunda rızayı aşan bir kriter sunmuyor olması liberalizmin felsefî temeliyle tutarlıdır. Dahası liberalizmi iyi bir yönetimin başlıca adresi haline getiren de bu özelliğidir. Liberal teori evrenselci bir yaklaşıma sahiptir. Her bir insan; cinsiyetine, ırkına, etnik grubuna, dinine, statüsüne, yeteneklerine, cemaatine, tâbi olduğu siyasî birime vb. bakılmaksızın eşitler olarak kabul edilir. Bu eşitlik, onları haklar-özgürlükler bakımından dolayısıyla sosyal bir sözleşmeye dâhil olmak, yani siyasî birimin temel meşruiyet referansı olmak bakımından herhangi bir ayrıma tâbi tutmayı engeller. İster Locke'ta olduğu gibi doğal haklara sahip insana, ister Kant'ta olduğu gibi amaçlar krallığı ve rasyonel varlıklar olarak insana atıf yapılsın, liberalizmde, bir topluluğu diğerlerinden ayırt etmek ve ayrı bir siyasî birimin üyeleri olarak tanımlamak için, üyelerin sosyal sözleşmeye gösterecekleri rızaları dışında açık bir kriter yoktur. Liberalizmin kendi teorik mantığı içinde nihaî nokta bir dünya devletine varmak olacaktır. Çağdaş siyaset teorisinde kozmopolit demokrasi olarak adlandırılan yaklaşımlar, bu bakımdan teorik zeminde ilkesel olarak tutarlı gibi görünmektedir. Bu yolun gerçekte uygulanabilir olup olmadığı bir yana, istenir olup olmadığı da tartışılmaya sonuna kadar açıktır. Mevcut durum da ise, liberal demokratik devletlerin anayasaya bağlılık sözü veren her insanı vatandaş olarak siyasî birliğe dâhil etmesinin önünde, liberal teori bakımından bir engel görünmemektedir.

Demokrasi Teorisi

Liberal teori halkın sınırı konusunda bize pratikte uygulanabilecek bir kriter sunmuyorsa demokrasi teorisi desteğe çağrılabilir. Seyla Benhabib, demokrasiyi tikelcilik tarafına yerleştirerek bu meseleyi çözmeye girişir. Ona göre,

liberalizmin evrensel eşitlikçiliği/insan hakları ile halk egemenliğinin/demokrasinin tikelliği arasında bir uzlaşma bulunmaktadır. “‘Biz, halk’, ifadesi belirli bir kültürü, tarihi ve mirası paylaşan, zaman ve mekânla sınırlandırılmış belirli bir insan topluluğuna atıfta bulunur; ama bu halk kendisini, ‘evrensel’ adına hareket ederek demokratik bir yapı olarak kurar” (Benhabib, 2004: 44). Benhabib’in kurduğu denklemdaki sorun demokrasi teorisinin de tıpkı liberalizm gibi siyasî toplumu sınırlandırmak için bir kriter sunmamış olmasıdır. Benhabib’in değerlendirmesi, teoriye de bakılsa pratiğe de bakılsa ikna edici bir görüş değildir. Zira, demokrasi teorisi tikel yapıyı kuracak halkın kim olduğu, onları birleştirenin ne olduğu konusunda bize birşey söylemez. Pratikte tikel liberal demokratik siyasî birimler vardır, ancak bu onlara üye olan insanların demokratik teorik meşruiyete bağlı oluşturulduğu anlamına gelmez. Benhabib halkı ortaklıkları bulunan -ki bunlar millet tanımında kullanılanlara benzer- halihazırda var kabul edilen bir toplum üzerinden tanımlar görmektedir. Buradaki mesele ortak bağları bulunduğu var sayılan toplumun bu ortaklıklarının ne üzerine kurulu olduğu veya ortak kimliklerini neyin oluşturduğudur. Demokrasi kavramı, halkın öz-yönetimi veya halkın yönetme yetkisinin aslî sahibi olması anlamına geliyorsa da söz konusu halkın kimlerden oluşacağı veya halkın nasıl oluşturulacağı konusunda herhangi bir şey söylememektedir. Shmuel Nili, bu durumu şöyle ifade etmektedir:

Demokratik teoride süregelen problemlerden biri *demos*’a kimlerin dâhil olması gerektiğinin belirlenememesidir. Görünüşe göre demokratlar, kendisini demokratik olarak yönetecek halkın kimlerden oluşması gerektiğini belirleyecek kavramsal kaynaklara sahip değiller. Seçtiğimiz herhangi bir grup için, hangi önceki grubun onu demoların parçası olarak tanımladığı ve bu önceki grubun demolara katılma hakkını nasıl elde ettiği veya *demoların* bileşimine nasıl karar verdiği sorusu ortaya çıkıyor (Nili, 2017: 99-100).

Yine de demokratik teoriyi referans alanlar, demokrasinin tanımı veya anlamı üzerinden buna çeşitli cevaplar vermeye çalışırlar. Demokrasiyi prosedürel olarak kavrayanların büyük çoğunluğu bu konuda umutsuzdur. Demokratik açıdan prosedürel yaklaşım bir kararın demokratik olabilmesi için demokratik prosedürlerle alınması gerektiğini söyler. Bu sava halkın belirlenmesi kararları da eklenir. Yani kimlerin halka dâhil olacağı da demokratik usulle belirlenmiş olmalıdır. Çıkarım bunun (sonsuz sayıda demokratik kararın) imkânsız olduğu iddiasıdır. (Lippert-Rasmussen&Bengtson, 2021: 1023)

Meseleye demokrasinin prosedürel tanımından giderek yaklaşanlardan biri olan Frederick Whelan halkın ilk oluşturulmasının demokratik usulle gerçekleştirilmesinin imkânsız olduğunu savunur. Whelan’e göre, sınır problemi demokratik olarak karar verilemeyen kolektif bir karar meselesidir. Karar verebilmek için kimlerin karara katılacağına dair önceden kolektif bir karar vermek gerekir. Bu da imkânsızdır. Zira “grup-karar verme süreci veya öz-yönetim rejimi olarak demokrasi varlığını varsaydığı grubun kendisinin

kurulmasına ilişkin öncelikli meseleyle mantıksal olarak bağlanamaz” (Whelan, 1983: 40).

Prosedürel yaklaşımı benimseyenlerden Joseph Schumpeter, halkın sınırları sorusuna cevaben kimlerin siyasî eşit haklara sahip olacağına *topluluğun* kendisinin karar vermesi gerektiğini savunmaktadır. Zira, ona göre demokrasi fikri halkın nasıl oluşturulacağına ilişkin herhangi bir kategorik kısıt içermez (aktaran Song, 2012: 42). Dolayısıyla, bizler bazı kriterleri onaylamasak bile, insanlar halkın kimlerden oluşacağına serbestçe karar verebilirler. Nasıl ki, Atina demokrasisinde kadınlar ve köleler vatandaşlık dışı bırakılmasına rağmen, Antik Atina yönetimi demokrasi olarak tanımlanıyorsa, modern dönemde de benzer bir dışlayıcılığı seçen yönetimler de zamanında demokrasi olarak kabul edilmiştir. Halkı tanımlamak için cinsiyet, ırk, din gibi dışlayıcı kriterlere başvurulmuştur. (Schumpeter, 2003: 244-245) Schumpeter demokrasinin halkı sınırlama konusunda bir kriter içermediğinde haklıdır. Ancak ‘halkın’ kim olacağına karar verecek kurucu ‘halkın’ nasıl belirleneceği hâlâ açıktır. Ayrıca bir kriter içermemesinden hareketle hiçbir sınırlamanın olamayacağı sonucu da pekâlâ, hatta daha tutarlı olarak çıkarılabilir. Schumpeter bize, en fazla, mevcut bir toplumun vatandaşlık kriterlerini belirlemesinde yetkili olduğunu söyler. Yine de, teorik olarak bu toplumun kendi içinde bazılarını dışarda bırakma konusundaki kararının demokratik meşruiyetinin nereden geldiğini açıklayamaz.

Halkın sınırı konusunda prosedürel yaklaşımı benimseyenlerden bazı yazarlar *etkilenen çıkarlar ilkesi* (Shapiro 1999, Young 2000, Gould 2004, Goodin 2007) ve *zorlama ilkesi* (Lopez-Guerra 2005, Abizadeh 2008) olmak üzere iki farklı kriter ortaya koymaya çalışmışlardır. *Etkilenen çıkarlar ilkesi*, alınacak karardan etkilenen çıkara sahip olanların halkı oluşturması gerektiğini içerirken, *zorlama ilkesi* alınan kararın kendisine zorlanacağı kişilerin halkı oluşturduğunu ileri süren zorlama ilkesidir. Bu iki ilke de, ilk başta halkın nasıl belirleneceğine dair bir şey söylemediği gibi, uygulama bakımından mümkün görünmemektedir. Her kararda etkilenen çıkar sahiplerini belirlemek doğrudan ve dolaylı bütün sonuçları öngörmek ve hesap etmek gibi bir zorluğu taşımaktadır. Böyle bir hesabı yapmak görüldüğünden çok daha zor, hatta imkânsızdır. Zorlama ilkesi ise benzer şekilde kusurlu görünmektedir. Ya her kararın oybirliği ile alınmasını ya da karar bazlı olarak değişen akışkan bir *halk* tanımı yapmayı gerektirir. Akışkan halk tanımı *çıkarlarına* veya *değerlerine* aykırı görülen zorlamaları insanların kabul etmesini beklemek gibi umutsuz bir varsayıma bel bağlamak anlamına gelir.

Sarah Song, sadece demokratik prosedürlere değil, demokrasiyi değerli kılan normatif unsurlara da odaklanmayı önermektedir. Ona göre demokrasinin temelinde veya özünde eşitlik değeri yatmaktadır. Demokrasi, hiçbir insanın diğerinden üstün olmadığı, her bir insanın ahlâken eşit olduğu fikridir. Ona göre, demokrasi eşitlik koşuluna bağlı kolektif karar alma sürecidir. Halkın sınırları konusunda referans alınan etkilenme ve zorlanma koşulları *siyasî eşitlik normatif ilkesinin* gerçekleştirilmesi bakımından ciddi sorunlar yaratır (Song, 2012: 41-

44). Demokrasinin prosedürlerden daha fazlasını ifade ettiği, bir dizi değer ve ilkeden oluştuğu yaklaşımı benimsendiğinde de yine sorun devam eder. Siyasî eşitlik ilkesinin, liberalizmdeki gibi evrenselcilik-tikelcilik çıkmazına takılmaması için teorik olarak mâkul bir sebep gösterilemez.

Liberal demokratik bir rejimi pratiğe geçirmek için siyasî birlik içinde sınırlandırılmış bir topluma ihtiyaç vardır. Bu bakımdan liberal ve demokratik teori özel bir kriter sunmaz. Sözleşmeyi onaylayan insanları ve kendi kendilerini yönetmek isteyen insanları teorik düzeyde diğerlerinden ayırmak için bir gerekçe yoktur. Liberalizm de demokrasi de siyaset teorisi düzeyinde rejimin meşruiyetine dair ölçüler verirler, halkın veya toplumun kimlerden oluşacağına dair bir şey söylemezler. Buna karşın her ikisinin de uygulamaya geçebilmesi için halkın sınırlandırılmasına ihtiyacı vardır. Liberal-demokrasi siyaset teorisinde tarihsel ve raslantısal olarak *de facto* oluşmuş toplumlar *demos* olarak kabul edilmiş görünmektedir. Ancak bu kabulden sonra, mevcut halkların nasıl bir rejime sahip olması gerektiği konusundaki normatif teoriler devreye girebilmektedir.

Bu noktada demokrasi teorisinin halkın sınırı konusunda cevabı olmamasına rağmen, ortak aidiyet konusunda bir önerisi olduğunun not edilmesi gerekir. Demokrasi teorisinde kolektif öz yönetime aktif katılımın vatandaşlar arasında ortak bir siyasi aidiyet bağı oluşturacağı savunulmaktadır. Aristoteles'ten J. J. Rousseau ve Hannah Arendt'e uzanan cumhuriyetçi gelenek ve Jürgen Habermas'ın başını çektiği müzakereci demokrasi teorisi vatandaşların aktif katılımı yoluyla oluşacağı umulan bir bağlılık ve aidiyete bel bağlamaktadır. İkisi arasındaki fark demokratik kararlara ilişkin epistemolojik yaklaşım farkıdır.

Örneğin Habermas, demokratik bir siyasî birliğin, *belli bir aşamadan sonra*, siyaset öncesi ortak kimliğe sahip sözde doğal bir topluluğa ihtiyaç duymadığını düşünür. Ona göre liberal demokrasinin gücü vatandaşların siyasî katılımı yoluyla toplumsal bütünleşmenin boşluklarını kapatabilmesinden gelir. Katılım içeren demokratik sürecin kendisi, çoğulcu ve çeşitlilik içeren bir toplumun, sözde doğal alt katmanını bastırarak bütünlüğünü korumasına hizmet eder. Bunun işe yaramasını sağlayan şey kendi kendini sürekli üreten, halk iradesine dayanan müzakereci irade ve kanaatin var olmasıdır.(Habermas, 2001: 76) Habermas, vatandaşların *aktif katılımı* olmadığı sürece *anayasal bir çerçevenin* toplumsal dayanışmayı üretmeyeceğini düşünmektedir (Habermas, 2001: 63). Ne var ki, her iki demokrasi teorisi de aşağıda tartışılacak olan ve etno-kültürel millet kavrayışından destek almadan pratikte uygulanamayan siyasi milliyetçiliğin zayıflıkları ile yüzyüzedir.

Devlet Üyeliği Üzerinden Gelen Çözüm

Liberal demokrasilerin ciddi bir halkı sınırlandırma ve ortak aidiyet sorunu vardır. Bu sorunu çözme konusunda hem liberalizmin deontolojik-sözleşmeci geleneği, hem de demokrasi teorisi tatmin edici bir kriter veya çözüm sunamamaktadır. Bununla birlikte liberal demokratik bir rejimin kurulabilmesi

ve ayakta kalabilmesi için üyeleri ile diğerleri arasında bir sınırlandırma yapmaya ve kendi üyeleri arasında ortak bir aidiyet bağının kurulmasına ihtiyacı vardır. Liberal-demokratik teori ‘biz’i diğerlerinden ayıracak bir kriter sunmuyorsa ne yapılabilir; ne yapılmıştır? Modern dönem tarihsel pratiği bu soruna devlet merkezli bir çözüm sunmaktadır. Mevcut siyasî iktidarların hâkimiyeti altındaki topraklarda yaşayan insanlar, bu siyasî yapıların modern-ulus devletlere dönüşümü sürecinde, halklar veya milletler olarak anılan toplumlara dönüşmüşlerdir. Bireylerin eşit özgürlüğe ve eşit siyasî yetkiye sahip olduğu fikri doğrultusunda rejimler dönüşmüştür. Aynı devletin vatandaşına dönüşen bu insanlar, aynı halkı oluşturmuş oldular. Devletlerin kaybettiği ve kazandığı topraklara göre bazen bir kısmı dışarda başka bir halkın parçası sayıldılar, bazen yeni katılanlarla tekrar ‘biz halk’ oldular.

Bütün devletler gibi, liberal demokratik devletler de dinamik, karmaşık ve tarihsel bir süreç içinde savaşlar, fetihler, işgaller, ilhaklar, anlaşmalar gibi yollarla ortaya çıkmıştır. Halklar devletlere endeksli olarak tanımlandığına göre, halkların kapsamı da tarihsel süreçlerin ‘keyfiyetine’ göre şekillenmiştir. O halde ‘biz halk’ ile ‘öteki halklar’ arasındaki sınırlandırmanın pratik ölçütü aynı devletin üyesi olmaktır. Liberal demokrasilerde halkın sınırı konusundaki normatif teorideki boşluktan çıkışın, halkı dönemin uygun görülen siyasî birliğinin vatandaşları olarak tanımlamayı kabul eden yaklaşımdan başka bir yolu yok gibi görünmektedir. Bu durum, Habermas, Dahl, Rawls ve Benhabib gibi siyaset teorisyenleri tarafından da kabul edilen halkın sınırının normatif olarak oluşturulamayacağı savının da ampirik kanıtı gibidir (Habermas, 1998: 406; Dahl, 1970: 62; Rawls, 1999: 38-39; Benhabib, 2002: 175, 178).

Liberal demokrasinin pratiğe aktarılabilmesi için zorunlu koşullardan ilki, bir devletin varlığıdır. Liberal demokrasiler için halkı pratikte sınırlandırmak için devlet üyeliği kriteri normatif olmasa da kabul edilebilir mâkûl bir çözümdür. Halkı, hak ve özgürlüklerin sahibi olarak tanımladığımızda, modern devlet, demokrasinin temel koşulu olan hak ve özgürlüklerin güvenceye alınabilmesi için gerekli bir araçtır. Song’un dediğini onaylarsak, her ne kadar devlet tarihsel olarak rastlantısal olsa bile ahlâkî açıdan uygun bir araçtır (Song, 2012: 58). Bu açıdan bakıldığında siyaset teorisi ile siyasetin pratiği arasında bu kadar bir uyarılma olması oldukça kabul edilebilir bir sonuç gibi durmaktadır. Ne var ki, ‘devletin rastlantısal’ olması ‘halk egemenliği’ çağında insanların neden bu rastlantısal devlete bağlılık göstereceklerini açıklayamaz. Devlet üyeliği ile halkın sınırı meselesinin sadece formel veya biçimsel boyutu çözülmüş olur. Üyelerin, ortak bir siyasî birliğe bağlılığının, mevcut düzene uymasının, kişisel çıkarı veya değerlerine aykırı durumlarda bile bağlılıklarını sürdürmesinin, ortak çıkar için kişisel çıkarlarını göz ardı etmesinin, fedakârlıkta bulunmasının, diğer üyelere güven duymasının ve onlarla dayanışmasının motivasyonu neye dayanacaktır? Bu sorular ve cevapları ile meşgul olmak, halkın sınırı meselesiyle doğrudan ilişkili ortak aidiyet bağı veya ortak kimlik konusunu siyasetin hem teorisi hem pratiğinin gündemine taşımaktadır. Halkın formel sınırı olarak

vatandaşlık, bağlılık, sadâkât, aidiyet duygusu veya dayanışma üretmek için yeterli midir?

Halkı devlet üyeliği üzerinden tanımlayarak sınırlandırma sorununa çözüm bulunmuş gibi gözükmesine rağmen, sorun hem bilişsel hem duygusal düzeyde ortak aidiyet meselesi olarak devam etmektedir. Anayasa etrafında aynı siyasî projeye bağlılığın siyasî birliğin aktüel üyeleri arasında bir aidiyet yaratması beklenmektedir. Bu aidiyet formülü kısmen ve koşullara bağlı olarak, sınırlı düzeyde işe yaramaktadır. Liberal demokrasinin evrensel ilkeleri monarşiler, diktatörlükler, kolonyal yönetimler gibi il-liberal ve otokratik yönetimlere karşı mücadele eden sosyal-siyasal hareketlere meşruiyet sağlama ve varılacak alternatif bir hedef gösterme bakımından işlevsel bir yere sahip olmuştur. Bu ilkeler, önce liberalleşen rejimleri demokratikleştirmek, genel ve eşit oy ilkesini savunmak bakımından da önemli bir referans noktası olmuştur. Liberal demokratik evrensel ilkeler, tikel toplumlarda rejimlerin dönüşümü sürecinde ideolojik birleştirici bir manivela işlevi görmüştür.

Ne var ki, liberal demokrasilerin hem kuruluş aşamasında hem de stabil hâle geldiklerinde, liberal demokratik evrensel ilkeler hiçbir zaman tek başlarına yeterli bir yapıstırıcı olamadılar. Neredeyse her zaman milliyetçilik çeşitli şekillerde modern devletlerin ideolojik yapıstırıcısı olmuştur. Önce liberal fikirler, ardından demokratik fikirler yaygınlık kazandıkça rejimin nasıl olması gerektiğine/meşruiyetine ilişkin bu argümanlar, istisnasız, millet kavramıyla buluşmuştur. Hatta bazı yazarlara göre önce milliyetçilik sahne almıştır.¹

Liberal demokrasi şeklinde hayat bulan liberal devlet teorisinin liberalizm ve demokrasinin birlikteliğine dayandığı açıktır. Liberalizm ve demokrasi arasındaki ilişki siyaset teorisi literatüründe sıklıkla ele alınan konulardan biridir. Ancak, çok fazla dikkat edilmeyen mesele liberalizm ve milliyetçilik ilişkisidir. Liberal demokrasi pratiği liberalizm ve demokrasi dışında, milliyetçilikle de ilişki içinde gelişmiştir. Canovan'ın belirttiği gibi: “Yakın zamana kadar ana akım siyaset teorisyenlerinin çoğu milliyetçiliği görmezden geldi. Bununla birlikte, kendi teorilerini oluştururken, yönetim biçimine sınırlar, dayanışma ve kolektif güç sağlamak için zımnen ona güvendiler” (Canovan, 2001: 203). Halkın, devlet üyeliği ile tanımlandığı modern dönemdeki devlet formunun ulus-devlet olduğu göz önüne alındığında bu ilişki kaçınılmaz görünmektedir. Ulus-devlet modern siyasî birliğin temel formudur. Her ulus-devlet liberal demokrasi değildir, ancak her liberal demokrasinin bir tür ulus-devlet olduğu söylenebilir. Liberal demokrasiler ulus-devletin spesifik bir versiyonudur.

¹ Liah Greenfeld milliyetçiliğin ortaya çıkışına ilişkin milliyetçiliği sanayileşme gibi temel nesnel yapıların üst yapısal bir ürünü olarak gören Ernest Gellner'in öncülüğünü yaptığı baskın geleneğe meydan okuyan bir teze sahiptir. Buna göre eşitlikçi ve esnek tabakalaşma sistemini savunan milliyetçilik sanayileşme ve kapitalizmden önce ortaya çıktı ve bunları mümkün kıldı. Eşitlikçi toplumsal düzen ve siyasî otoritenin kolektivizasyonu milliyetçilik tarafından elde edildi.(Greenfeld, 2006)

Milliyetçilik, liberalizm ve demokrasiyi birleştiren adeta bir fon ideolojidir. Liberal demokrasiler, pratikte vatandaşlardan oluşan halk ile ortak bir kimliğe sahip milletin birleştirilmesi yoluyla halkın sınırı ve ortak aidiyet meselesine çözüm bulmuş gibi görünüyorlar. Halk kavramı, halihazırda yaşayan insanların kendi aralarında eşitlerin karşılıklı ilişkisini, insanlar ile devlet arasında meşruiyet ilişkisini kurabilir. Millet ise halk (halihazırda yaşayanlar) ile geçmiş ve gelecek nesilleri birbirine bağlayan, onlara ‘diğerlerini’ dışarda bırakarak ‘biz’i sınırlayan bir ölçü olarak ortak aidiyet bağı veya kimlik sağlayan bir unsur hâline gelir. Böylece, hem aranan ‘kurucu halk’ bulunmuş olur, hem de ülkedaşlar ve gelecek nesiller için fedakârlık yapmak, karşılıklı güven ve dayanışma üretmek için güçlü bir motivasyon ve yapıştırıcı elde edilmiş olur.

Millet bir nesil ile diğeri arasındaki yarığa bir köprü sağlarken, halk devletin kontrolü ve biçimlendirmesine katılan bireyler arasındaki yarığa köprü sağlamaktadır (Yack, 2001: 520-521). Bu noktada geleneksel rejimlerdeki ‘hükümdarın iki bedeni’ metaforunu hatırlamak, halk ve millet ilişkisini anlamak bakımından fayda sağlayabilir. Geleneksel rejimlerde siyasî otoritenin kuruluşu hükümdarın biri kişisel-ölümlü ve diğeri kutsal-ebedi iki bedeni anlayışı ile gerçekleştirilir. Hükümdarın kişisel-ölümlü bedeni geçicidir, değişebilir ve sınırlı zaman ve mekânda hükmeder. Hükümdarın kutsal-ebedi bedeni ise aslî egemenlik kaynağı olan Tanrı’dan kaynaklanan ve onunla bağlantılı, önce ve sonrası kapsayan daimî bir egemendir. Liberal demokratik ulus-devletlerde ilahî temelli siyasî otoriteden, seküler temelli siyasî otoriteye geçişte halk hükümdarın kişisel-ölümlü bedeni, millet ise hükümdarın kutsal-ebedi bedeni yerine geçer. Böylece halk ve millet hem birbirinden ayrılmadan, özdeşleştirilir hem de iki ayrı işlev için iki ayrı beden olarak var olurlar. Bir topluluk olarak millet, geçmişte belli bir noktada başlayarak belirsiz bir geleceğe doğru uzanan bir ‘beden’ olarak tahayyül edilir. Milli toplulukta insanları birbirine bağlayan şey bir nesilden diğere modifiye edilerek aktarılan ortak bir miras imajıdır. Buna karşın halk, meşruiyetini kendisinden alan aynı devletin üyeleri olarak, belli sınırlar içinde bulunan bütün bireylerden oluşan bir topluluk imajı verir.

Millet Kimliğinde İkilik

Liberal demokrasiler ulus-devletler formunda pratik edilirken halk-millet özdeşleşmesini benimsediler. Burada ortaya çıkan sorun liberalizm ile milliyetçilik arasındaki potansiyel gerilimin nasıl giderileceğiydi. Liberal demokrasinin çoğulculuk ilkesi ile milli kimliğe atıf yapmak zorunda olan ulus-devletlerdeki milliyetçilik ilkesi doğal bir gerilim içinde görünmektedir. Milliyetçilik benzerliğe atıf yaparken, çoğulculuk farklılığa atıf yapar. Liberal demokrasilerin ulus-devlet formu içinde temel meselelerinden birisi birliğin, çoğulculuğu koruyarak nasıl sağlanabileceğidir. Sonuç bu gerilimin giderilmesinden çok, örtbas edilmesi olmuştur. Bu örtbas etme işine, Michael Bilig’in *Banal Nationalism* (1995) eserinde bahsettiği gibi Batılı yerleşik ulus-devletlerde gündelik ve sıradan hâle gelmiş milletliğin sürekli dalgalanan

sembollerine karşı aşinalıktan kaynaklanan körleşmenin de katkısı olmuş olmalıdır.

Açık Özne: Siyasî Millet

Bu gerilimi örtbas etmede kullanılan fikri araç ise milliyetçiliği *iyi milliyetçilik* ve *kötü milliyetçilik* olarak ayıran iki millet tanımı olmuştur. Hans Kohn'un Avrupa'nın Batısı ve Doğusunda milliyetçiliğin farkına işaret eden, *siyasî millet* ve *etno-kültürel* millet tarifleri üzerinden tanımlanan iki milliyetçilik kavramlaştırması literatüre büyük ölçüde hâkim oldu. (Kohn, 1944) Siyasî millet² (*civic nation*) tanımı anayasal çerçevede ortak siyasî projeye bağlılık taşıyanları, aynı milletin üyesi olarak tanımlamak, vatandaşlık bağıını temel almak üzerinden yapılır. Hemen anlaşılacağı üzere siyasî milliyetçilik liberal teorinin sosyal sözleşme fikrine dayanmaktadır. Daha önce işaret edildiği üzere, sosyal sözleşmecî aidiyet otoriter ve monarşik yönetimlere karşı mücadele edilirken başvurulan ve kısmen işe yarayan bir yapıstırıcı olmuştur. Kohn ve onu izleyenler tarih sahnesinde ilk ortaya çıkan milliyetçiliği siyasî millet tanımına bağlı 'iyi milliyetçilik' olarak görmektedir. Günümüzde de liberal demokrasilerin ortak bir siyasî aidiyete ihtiyacı olduğunu savunan yazarlar arasında, çözüm olarak yine siyasî milliyetçilik önerilmekte, anayasal vatandaşlık veya anayasal vatanseverlik gibi kavramlar ile aynı fikir tekrarlanmaktadır.

Siyasî millet tanımının en meşhur müelliflerinden biri Emmanuel Joseph Sieyes'tir. Sieyes 1789 Fransız Devrimi esnasında milleti (nation) şöyle tanımlar: "ortak bir yasa altında yaşayan, aynı meclis tarafından temsil edilen vb. ortaklardan oluşan bir yapı"dır (Sieyes, 1899). Milleti siyasî tanımı anayasa ile şekillendirilen ortak siyasî ilkelere bağlılık, vatandaşlık bağı ile kurulan hukuki bir ilişki ve rızaya dayalı bir meşruiyet çerçevesinde düşünülmüştür. Siyasî bir ülkü etrafında oluşan bir vatanseverlik duygusuyla desteklenmektedir. Bu haliyle sosyal sözleşme teorilerinden esinlenilmiştir.

Siyasî millet tanımında referans verilen başka bir düşünür olan Ernest Renan millet ile etnisiteyi özdeşleştiren ve bu anlamıyla her etnisitenin öz-yönetim hakkını savunan etno-kültürel milliyetçiliğe karşı çıkmaktadır. Milleti, soy birliği ile tanımlamanın büyük bir hata ve yıkım olacağını savunmaktadır. Mevcut milletlerin tarihsel olarak farklı etnik grupların birliğinden oluştuğunu örneklendirerek etnografik ilkenin geçersiz olduğunu göstermeye çalışmaktadır. Ayrıca bir milleti oluşturmak için ırk dışında dil, din, maddi çıkar, coğrafya veya askeri zorunlulukların yeterli olmadığını savunmaktadır (Renan, 1990: 8, 13, 12-19). Renan'a göre; "[b]ir millet bir ruhtur, manevi bir ilkedir. Gerçekte bu ruh ve manevi ilkeyi oluşturan iki şey vardır. Biri geçmişte yatar, diğeri şimdide. Biri hatıraların zengin bir mirasının paylaşılmasıdır, diğeri şimdideki rıza, birlikte yaşama arzusu, alınan bölünmemiş bir tarihi mirasın değerini sürdürme

² *Civic nation* kavramı Türkçe'ye zaman zaman *şivil millet* olarak çevrilmektedir. Türkçede kavramı *siyasî millet* ifadesinin daha iyi karşıladığı düşünülmektedir.

iradesidir” (Renan, 1990: 19). Renan milletin bir ayağını ‘günlük plebisit’ olarak görürken, diğer ayağını geçmişin şanlı mirasının, pişmanlıkların ve acıların paylaşılmasında görmektedir (Renan, 1990: 19).

Liberal düşünürlerden Lord Acton milleti siyasî temelde tanımlayanlar arasında görülmektedir. “Aynı devlet altında birkaç milletin birlikte yaşaması özgürlüğün en iyi güvencesi olduğu kadar bir testtir de. Aynı zamanda medeniyetin başlıca araçlarından biridir, ki bu haliyle doğal ve ilahi düzendir ve modern liberalizmin ideali olan milli birlikten daha büyük bir ilerleme durumuna işaret etmektedir”(Acton, 1907: 290). Acton’a göre, yeni (modern) özgürlük anlayışı aynı devlette farklı milletlerin varlığına izin vermektedir. Artık millet fiziki veya coğrafi birliğin bir yaratımı değil, devletin eylemlerinin tarihi sonucu ile gelişmektedir. Millet sırf fiziki ve materyal kaynakların bir sonucu değil, ahlâkî ve siyasî bir varlıktır (Acton, 1907: 291-292). “İsviçreliler etnolojik olarak ya Fransız, ya İtalyan ya da Almandır; lakin İsviçre’nin pür siyasî milliyeti dışında hiçbir milliyet (*etnisite diye okumak gerek*) onlar üzerinde en ufak bir iddiaya sahip değildir” (Acton, 1907: 294-295).

Amerika Birleşik Devletleri genellikle siyasî millet tanımının tipik örneği olarak gösterilir. John Schaar, Abraham Lincoln’e referansla Amerikan ortak kimliğini sözleşmeli vatanseverlik olarak tanımlar. “Bu konudaki en büyük otoritelerden olan Abraham Lincoln, Amerika’ya özgü bir yurt severlik olduğunu düşünüyordu. Çeşitli ırklardan ve kültürlerden oluşan renkli bir topluluk olan Amerikalılar birbirlerine kan veya dinle, gelenek veya toprakla, duvarlar veya şehir gelenekleri ile değil, siyasî bir fikirle bağlıydılar. Biz, bir antlaşmayla, bir dizi ilkeye bağlılıkla ve dünya çapında belli taahhütleri geliştirme ve yükseltme konusunda kendi aramızda karşılıklı söz vermeyle biçimlenmiş bir milletiz. Bu ilkeler ve taahhütler Amerikan kimliğinin özü, siyasî bünyenin ruhudur” (aktaran Schaar, 1981: 291)

Andrew Mason, bir devletin vatandaşlarının tarih, din, etnik köken, anadil, kültür veya iyi kavramı gibi bir neden olmadan siyasî birliğe aidiyet duygusuna sahip olabileceğini belirtir. İnsanlar bu tür bir nedene ihtiyaç duymadan devletin başlıca kurum ve uygulamalarıyla bir özdeşlik kurabilirler ve kendilerini evlerinde hissedebilirler. Yönetimlerinden memnun olmasalar, rahatsızlık veya kızgınlık duysalar bile bazı temel veya merkezi uygulamalarıyla özdeşleşmeyi sürdürebilirler. Bu birliktelik *ait olmadan* kaynaklanan bir duygu değil, *bir yönetim biçimine ait olmaktan* kaynaklanan bir duygudur (Mason, 2000: 127).

Genellikle liberal milliyetçi olarak anılan Giuseppe Mazzini’den de bahsetmek gerekir. Mazzini’nin, liberal veya demokratik milliyetçi olarak anılmasının temel gerekçelerinden biri, milli siyasetin halk iradesi ile meşrulaştırılmasını savunmakla birlikte, halk iradesinin insanlık hukuku ile sınırlandırılması gerektiğini düşünmesidir. Mazzini, insanın ailesine veya ülkesine bağlılıkla yapacağı her eylemde referans almak için kendisine şu soruyu sorması gerektiğini ögütler: “Şu anda yaptığım şey tüm insanlar tarafından

yapılıydı, insanlığa faydalı mı olurdu yoksa zararlı mı olurdu? Ve vicdanınız size bunun zararlı olacağını söylüyorsa vazgeçin. Sonuç aileniz veya ülkeniz için o an bir avantaj gibi görünse bile ondan vazgeçin” (Mazzini.1892: 55).

Mazzini, Friedrich Herder gibi milliyetçilerden farklı olarak millete siyasal bir anlam yükledi, milleti yazılı bir anayasaya dayalı olarak yönetilen halk olarak tanımladı. Mazzini’ye göre bir millet insanlığa, kendi vatandaşlarına saygı duyduğu gibi, içerde ve dışarda bulunan yabancılara da saygı duyduğunda tanınmayı ve saygıyı hak ediyordu. Mazzini, milletin belirteçleri olarak dil, toprak, edebiyat ve etnisite gibi unsurları görüyordu, ancak milleti bu belirteçlerin nihaî emelleri ve meşru gerekçesi olarak görmüyordu. Milliyet siyaseti, egemen gücün meşruiyetini yeniden tanımlamayı amaçlamalıydı, yani demokrasiyi referans almalıydı.(Recchia&Urbinati, 2009: 14,15). Mazzini, bireysel haklara kolektif kendi kaderini tayin hakkı üzerinde ahlâkî ve siyasî öncelik vermişti. “En yüksek ahlâkî yasaya aykırıysa veya gelecek ilerlemenin önünü kapatıyorsa salt çoğunluğun iradesinde meşru egemenlik yoktur” (Mazzini, 1892: 97). Alman romantik milliyetçiliğinin aksine, Mazzini’nin milleti aydınlanma karşıtı değildi, milleti zamansız veya tarihin nihaî hedefi olarak görmüyor ve siyaset öncesi bir unsur olarak saflığını savunmuyordu. Millet, insanlığın gelişiminde gerekli ve uluslararası bir kardeşliğe giden yolda bir ara adımdı. Millet kendi başına bir amaç değildi. Ulus-devlet, mevcut koşullar dikkate alındığında demokratik katılım ve vatandaşlık eğitimine izin verebilecek bir yapıydı. Saldırgan milliyetçiliğin duygusal bir eğitimle kontrol altına alınabildiği sürece kozmopolit idealler ve milli duyguların birbirini tamamlayıcı olabileceğine inanıyordu.(Recchia&Urbinati, 2009: 2, 15-16)

Habermas, çağdaş siyasî millet kavramlaştırmasını anayasal vatandaşlık kavramı üzerinden savunmaktadır. Habermas, demokratik kendi kaderini tayinin bir siyasî birim içindeki insanların, “kendi siyasî kaderlerini kendi ellerine alan bir vatandaşlar ulusuna dönüşümü ile” gerçekleştirdiğini belirtir (Habermas, 2001: 64). Habermas demokratik bir siyasî birliğin, *belli bir aşamadan sonra*, siyaset öncesi ortak kimliğe sahip sözde doğal bir topluluğa ihtiyaç duymadığını düşünür. Habermas, vatandaşların aktif katılımı yoluyla anayasal bir çerçevenin toplumsal dayanışmayı üretebileceğini ileri sürmektedir. Habermas’ın yaklaşımı, siyasî birimin halkın sınırını ve aidiyetini oluşturduğu yönündedir. Habermas etno-kültürel milleti aidiyet için referans almayı hatalı bulurken, katılım yoluyla oluşacak siyasî kültürün bütünleştirici rolünü gerekli görmektedir.

Kendi milli tarihlerine sahip ulus-devletler için farklı etnik toplulukların, dil gruplarının, müminlerin vb. bir arada yaşamasını amaçlayan bir siyaset, doğal olarak acılı olduğu kadar istikrarsız bir süreci de beraberinde getirmektedir. Milli kültürle kendinin özdeş olduğunu varsayacaksa eğer, çoğunluk kültürü, kendisini tarihi bir kültürle özdeşleşmeden kurtarmak ve tüm vatandaşlar kendi ülkelerinin siyasî kültürü ile özdeşleşebilecekleri bir genel siyasî kültüre bağlanmak zorundadır. Çoğunluk kültüründen siyasî kültürün ayrılması başarılı olduğu ölçüde, vatandaşların dayanışması daha soyut anayasal

vatanseverlik temelinde daha fazla kayar. Başarısız olursa, o zaman kolektif, birbirlerinden izole olan alt kültürlerle dönüşür. Ama her iki durumda paylaşılan bir topluluk/komünite olarak millet anlayışının önemli ortaklıklarının altını oyan bir etkiye sahiptir (Habermas, 2001: 74).

Geçmişten günümüze uzanan bu siyasî millet literatürü boş veya anlamsız değildir. Bütün bu çaba, biryandan liberal demokrasinin alameti farıkası olan insanın eşit özgürlük sahibi ahlâkî özneler olarak görülmesine temel olan evrenselci ilkeleri korumak, diğer yandan tikel bir siyasî birliğin ihtiyacı olan halkın sınırlandırılabilmesi için elzem olan ortak aidiyet bağının veya ortak siyasî kimliğin tanımlanması için gerekliydi. Liberal demokratik rejimler anayasalarda, yasalarda, ‘resmî’ siyasî söylemlerde sistemle uyumlu olan siyasî milliyetçiliği kabul ettiler.

Gizli Özne: Etno-Kültürel Millet

Liberal demokrasiler için uygun milliyetçiliğin siyasî millete dayanması kabul edilmiş olmasına rağmen etno-kültürel millet her zaman bir şekilde işin içinde olmuştur. Bunun en iyi göstergesi siyasî millet savunucularının bile zaman zaman ortak aidiyet için etno-kültürel unsurlara, adını koymadan, çeşitli şekillerde atıf yapmış olmalarıdır. Etno-kültürel millet, adeta varlığını bildikleri, gölgesini hep siyasî birimin üzerinde hissettikleri ancak kötü etkisinden sistemi koruyabilmek ve/veya kötü şöhretinden uzak durmak için ismini anmaktan kaçındıkları istenmeyen kötü bir kardeş gibi muamele görmüştür. Buna rağmen etno-kültürel millet liberal demokrasilerde bir tür *gizli özne* olarak kendine yer bulmuştur.

Etno-kültürel milletin sık sık siyasî milliyetçiliğin yardımına çağrıldığını görmenin en iyi yolu, siyasî milliyetçiliğin duayenlerine bakmaktır. Ernest Renan’a göre millet “akılları sağlıklı ve kalpleri sıcak büyük bir insan topluluğunun” yarattığı *ahlâkî* bir bilinçtir. Bu bilinç bireylerin kendilerini toplum yararına fedakârlıklara yön verdiğinde kendini kanıtlamış olur. Geçmişten geleceğe uzanan bu fedakârlık hissi büyük ölçekli bir dayanışma ortaya çıkarır.(Renan, 1990:19, 20) Bu ortak ahlâkî bilinç nerde, nasıl, oluşur? Renan, milleti sadece şimdi yaşayan insanlarla ve rasyonel tercihle motive edilen bir çıkar birliği olarak görmez. Ona göre, millet geçmişe, şana, büyük adamlara dönük duygusal bağlılığa ve millete fedakârlık hissiyle bağlılığa vurgu taşımaktadır. Burada, kimlerin kahraman olarak görüleceği, neyin şan, neyin zafer, neyin acı ve felaket olarak görüleceği kısacası geçmiş mirasın sembollerinin nasıl belirleneceği sorusu açıktır. Renan, muhtemelen, milletin içindeki farklı etnik ve dilsel grupların geçmişteki çatışma ve anlaşmazlıklarının yaratacağı sorunlar nedeniyle, milleti en çok unutkanlığın birleştireceğini söylemektedir. Öyle ki, Renan’a göre, tarih çalışmalarının ilerlemesi bu yüzden milliyet ilkesini tehlikeye düşürebilir (Renan, 1990: 11). Bir taraftan geçmişin unutmak gerekirken, bir taraftan bağlılık ve fedakârlık için geçmişten yararlanmak gerektiğini söylemektedir.

Acton, medenî, canlı ve iyi durumda olan ileri milletler ile çürümüş, yozlaşmış ve geri olan milletler arasında bir ayrım yapmaktadır. Acton, gelişmiş milletlerin geri kalmış olanların kaderini yönlendireceği, onlara önderlik edeceği *hâkim millet* fikrinden bahsediyor gibidir. (Acton, 1907: 292, 295) Özgür veya medeni bir siyasî birliğin, kötü durumda olanlara daha iyi durumda olanların rehberlik etmesiyle mümkün olduğunu ileri sürmektedir: “Bunların her biri, sadece devletin gelecekteki amaçlarına uzanacak bir güce/yeteneğe sahip üstün bir ırkın temasıyla özgür bir topluluğun etkin üyelerine dönüştürülebilir” (Acton, 1907: 297). Oysa yine, Acton her milletin (etnisite) kendi devletinin olması gerektiğini savunan milliyetçiliğin, diğer milletleri eşit vatandaşlar olarak göremeyeceğini, aşağı milletleri köleleştireceğini, vatandaşlığı tebaa durumuna indirgeyeceğini, devleti kuran yönetici milletin kendisini diğerleriyle eşit görmeyeceğini söyler. Aksi taktirde kendi varoluş ilkesiyle çelişecek ve milli bir devlet olmayacaktır (Acton, 1907: 297-298). Buna rağmen, siyasî millet tanımı yapan Lord Acton’ın, millet anlayışı, sadece devlete vatandaşlık bağıyla bağlı olanları aşan bir tahayyül içermektedir. Formel bir ortak siyasî kimliği aşan bir halk-millet tanımına sahiptir. Acton, bir milletin karakterinin kendine özgü alışkanlıkları ve fikirlerinin devletin biçimi ve canlılığını etkilediğini söylemektedir. Yani her halkın-milletin kendine has alışkanlıkları ve fikirleri vardır. Ona göre, millet sadece siyasî değil, ahlâkî bir varlıktır (Acton, 1907: 291-292).

Tıpkı Lincoln gibi Amerika kurucu babaları arasında yer alan John Jay, siyasî tanımdan çok daha yoğun bir millet tanımı yapmaktadır: “İlahi takdir, bu ülkeyi aynı atalardan gelen, aynı dili konuşan, aynı dine bağlı, aynı hükümet ilkelerine bağlı, benzer gelenekler ve görgüye sahip birleşik bir halka vermekten memnun oldu” (Jay, 1961: Federalist No.2). Jay’in ifadelerinde görüldüğü gibi siyasî millet tanımı olan “aynı hükümet ilkelerine bağlılık” etno-kültürel milletin unsurları arasında neredeyse kaybolup gitmektedir.

Habermas, anayasal vatanseverlik için gereken vatandaşların siyasî seferberliğini, bir diğeri ile bir araya denk gelmiş/atılmış insanların bir *ön kültürel entegrasyonuna* bağlar. Habermas’a göre, miras alınan köye, aileye, mekâna veya klana bağlılıkların ötesine geçen kolektif kimliğin yeni bir formunu inşa eden millet fikri bu entegrasyonu sağlar. Halkın kültürel sembolizmi halkın özel karakterini “varsayılan soy, dil ve tarih ortaklığında” güvence altına alarak hayali bir birlik üretir. Böylece halkın sembolik inşası modern devleti bir ulus-devlet hâline getirir. Modern devlet sivil dayanışma için “kültürel zemin” sunan milli bilincin varlığını gerektirir. Milli kimlik ile somut insanlar arasındaki ilişkiler soyut bir bağa dönüştürülmüş olur (Habermas, 2001: 64). İnşa edilen bu soyut bağın “varsayılan” olsa bile soy, dil ve tarih ortaklığına dayanması etno-kültürel unsurlar değil midir? Sivil dayanışma için kültürel zemin üzerine inşa edilecek milli bilinç hangi unsurlar üzerine inşa edilecektir? İnsanların ön kültürel entegrasyonunda, entegrasyon için başvurulacak unsurlar neler olacaktır?

Siyasî millete bağlı olduğu kabul edilen liberal demokratik ülkelere baktığımızda da etno-kültürel unsurlar fazla zorlanmadan kendini açık eder. Amerika, Fransa, İngiltere veya Kanada siyasî millet tanımına dayanan ülkeler olarak kabul edilir. Üstelik milliyetçiliğin ilk versiyonu olan siyasî milliyetçiliğin³ köken ülkeleridir. Bununla birlikte, bu ülkelerde ortak milli kimliği şekillendiren dinsel, dilsel, etnik, tarihi ve kültürel unsurlar kurucu bir çoğunluk grubuna aittir. Kanada gibi bir ülkede Protestan, kuzey Avrupalı ve İngilizce konuşan çoğunluktan, Fransızca ve Katoliklikten gelen geleneksel kültürel kodlar üzerinden kendilerini ayrı bir topluluk olarak gören insanların bulunduğu Quebec ilginç bir örnektir. Dışardan bakıldığında yaşam tarzları ve iyi anlayışları neredeyse aynı görünen bu insanların özerklik veya ayrılma istemeleri nasıl açıklanabilir?

Will Kymlica'nın vurguladığı gibi siyasî millet tanımına en çok yaklaşan Amerika bile, ortak kimlik için siyasî ilkeler dışında dil, tarih ve kültür gibi kaynaklara başvurmuştur. Amerika'da resmi bir dil anayasal olarak tanımlanmamıştır, bununla birlikte İngilizce *de facto* olarak resmi dil olarak işlemektedir. Okullarda İngilizce ve Amerikan tarihi yasal olarak zorunludur, vatandaşlık kabulünde başvuranların İngilizce ve Amerikan tarihi öğrenmeleri yasal zorunluluktur. Kamu kurumlarında çalışabilmek için İngilizce gereklidir. Bürokratik ve yargısal işleyişin ve resmi evrakların dili İngilizcedir. (Kymlica, 1997: 57) Roger Scruton, Amerika örneğinin yansıtılma biçimini bir fantezi olarak görmektedir. Amerika'da anayasanın birleştirici bir gücünün olduğu doğrudur, ancak sahip olduğu bu gücü, milli bir kimliğe dayanmasına, bu kimliği tanımlamasına ve desteklemesine borçludur. Amerika hüküm sürdüğü bir toprağa, ortak bir dile, ortak geleneklere, ortak birlik alışkanlıklarına ve ortak bir Hristiyan-Yahudi kültürüne sahiptir. Amerika son derece vatanseverdir ve milli çıkarlarını dünyaya karşı savunmada kararlılığa sahiptir (Scruton, 1990: 79-80). Yani Amerikan milleti sırf bir siyasî-hukuki bağlılıkla tanımlanamaz.

Siyasî olma iddiasındaki kimlikler belli düzeylerde tarihi bir çoğunluk kültürüne dayanmayı içerir. Vatandaşların çoğunluğu baskın bir dil kullanırlar, demokratik müzakereleri şekillendiren baskın etik inançlar ve kültürel değerler vardır. Siyasî kültüre içerik veren siyasî anlatı kalın çoğunluk kültüründen etkilenir. Ortak siyasî kimlikte bayramlar, kahramanlar, anıtlar kültürel olarak tikedir ve bundan kaçınılamaz. Anayasal vatandaşlığın, halk ile siyasî birliğin özdeşleşmesini sağlayabilmesi için bunlara yaslanması gerekir. Dolayısıyla, anayasal vatanseverlik veya siyasî milliyetçilik daha kalın tikel kültürlere başvurmak zorunda kalır. (Hayward, 2007: 187-188) Ortak kimlik veya aidiyet

³ Türkçede milliyetçiliğin bu formu için ulus ve ulusçuluk kavramları kullanılmıştır. Ne var ki, hem literatürün temel kaynaklarının üretildiği İngilizce gibi dillerde böyle bir ayrı adlandırma olmamasından, hem de zaman içinde iki millet tanımının pratikte içiçe geçmesinden dolayı olsa gerek bu ayrı adlandırma güçlü bir şekilde tutunamamıştır. Bu sebeple makalede ulus-millet ve ulusçuluk-milliyetçilik kavramlarını eşanlamlı kabul ediyoruz.

olarak siyasî millet formülasyonunun, pratikte, sık sık içiçe veya gelgitler halinde etno-kültürel millet anlayışıyla birlikte varolduğu görülmektedir. Üstelik en başından beri durum böyleleydi. Varsayıldığı gibi bambaşka ve tamamen farklı bir gelişmenin ürünü değildi.

Bernard Yack, siyasî ve etno-kültürel, *iyi huylu-kötü huylu* milliyetçilik ayrımını sorgulamaktadır ve siyasî milliyetçiliği bir *mit* olarak tanımlamaktadır. Yack, iyi-kötü milliyetçilik düalizmine dair olarak “bir şeyleri yapmanın rasyonel, gönüllü ve iyi yolu bizim olduğunda ve işleri yapmanın duygusal, kalıtsal ve kötü yolu sadece onların olduğunda büyük bir dikkatle ilerlemeliyiz” demektedir (Yack, 2012: 26). Yack’a göre, Kanada, Fransa veya Amerika gibi örneklerle temsil edilen siyasî milliyetçilik vizyonu, bu siyasî kimliklerin de kültürel olarak miras alınan ve nesiller arası bağlantıya dayanan imajlar olduğu gerçeğine karşı insanları körleştirmektedir. Bu bakış, kötülenen etno-kültürel millet tahayyülünden korunmaya çalışırken, aslında, kendisi bir etno-kültürel körlüğü yansıtmaktadır. Bu ülkeler siyasî ilkelere ne kadar bağlı olursa olsun, her biri kendilerine özgü tarihleriyle şekillenmiş ve tarihten alınan bir kültürel bagaja sahiptir. Liberal demokratik devletin, kendi siyasî ilkeleri dışında farklı ahlâkî, dinî veya kültürel unsurlardan uzak kalması gerektiği düşünülür, ancak devletlerin kültürel unsurlardan kendilerini ayırmaları o kadar kolay değildir. Yack’a göre, ortak siyasî kimlikte devlet merkeze alınsa bile, devletler, bir dereceye kadar miras alınan kültürel eserler olmaya mahkûmdur (Yack, 2012: 26-28).

Siyasî ve etno-kültürel millet ile yapılan bu *harmanlama*, siyasî millet üzerine kurulacak bir ortak kimliğin demokratik bir yönetimin ihtiyaç duyduğu bağlılık ve dayanışma duygusunu sağlayamayacak kadar zayıf veya ince olmasından kaynaklanıyor. Evrenselci siyasî ilkeler, kişinin kendi ülkesi-vatandaşları ile diğer liberal demokratik ülkeler ve onların vatandaşları arasında bağlılık ve dayanışmayı ayıracak bir fark oluşturmaz. İnsanların sistemin kurucu unsuru olarak kendilerini hissetmeleri için kendilerini tanımladıkları tikelci bir topluluk fikrine ihtiyaçları vardır (Hayward, 2007: 183, 186). Siyasî milletin evrenselci ve soyut yapısı, güçlü bir aidiyet ve duygusal bağlılık yaratmak için gerekli olan tikelliğe ve doğallığa izin vermemektedir. Siyasî millet ortak kimliğinin evrenselliği, seyrekliği ve soyutluğu, etno-kültürel millet kimliğinin doygun, somut ve hususi taraflarıyla beslenip kalınlaştırılmıştır. İşe yarayabilmesi için ortak kimliğin, insan eylemleriyle yaratılmış olmasına rağmen doğal ve somut hissettirmesi gereklidir. Mabel Berezin’in dediği gibi, birer ulus-devlet olan liberal demokrasilerde “[u]lus-devletler epistemolojik kategori olarak vatandaşlığı hissedilen kimlik olarak ontolojik vatandaşlığa doğru hareket ettirir” (Berezin, 2001: 85).

Adını Koymak: Liberal Milliyetçilik

Liberal demokrasilerin ortak aidiyet meselesine liberal kanattan gelen çözüm çabalarından biri, pratikteki milliyetçiliğin liberalizmle barıştırılması

diyebileceğimiz liberal milliyetçilik girişimidir. Liberalizm ile milliyetçilik arasında olumlu bir bağlantı kuran Mill, Mazzini ve Berlin gibi liberal düşünürlerden sonra ve onlardan farklı olarak kapsamlı ve tutarlı bir siyasal teori ile bu meseleye yaklaşanları ilk olarak 1990’larda görüyoruz. Yael Tamir (1993, 2019), David Miller (1993, 1995), Moore (2001a, 2001b), Canovan (1996, 1998, 2001), Gans (2003) gibi yazarlar bu konuda öne çıkmaktadır. Bu yazarlar liberalizmle milliyetçiliğin, milliyet/milli kimlik ile bireysel hak ve özgürlüklerin uyumlu olabileceğini ve liberal demokrasilerin hayatta kalabilmek için ortak aidiyet bağı olarak milli kimliğe ihtiyaçları olduğunu savunmaktadırlar.

Bu siyaset teorisyenleri arasında tabiri caizse mevcut durumun adını açıkça ortaya koyan Tamir ve Miller dikkat çekmektedir. Tamir meşhur kitabı *Liberal Milliyetçilik*’te (Liberal Nationalism-1993) hedefini şöyle anlatıyor: “Bu çalışma, milliyetçiliğin doğasında var olan değeri gözden kaçırmaya yönelik liberal eğilimin hatalı olduğunu gösterme ve milliyetçiliğin liberal düşünceye nasıl katkıda bulunabileceğini keşfetme girişimidir” (Tamir, 1993: 4). Ayrıca, “[b]u kitap, kişisel otonomi, düşünce ve tercihe saygı duyan liberal gelenek ile aidiyet, sadakat ve dayanışmaya vurgu yapan milli geleneğin, genelde birbirlerini dışlıyor olarak görülmelerine rağmen, gerçekten de birbirleriyle bağdaşabileceğini ileri sürüyor” (Tamir, 1993: 6) demektedir. Tamir’e göre bireysel rıza ve sosyal sözleşme, halkın kim olduğu sorununu çözmede işlevsiz olduğu için pratikte modern devletlerin üyeleri bir ulus oluşturmaya bile, ulusal kendi kaderini tayin hakkı ilkesine başvurularak temellendirildiğini söylemektedir. Ona göre, bu ilke hem bir sınırlama ilkesi sağlar ve hem de üyelerin dayanışma ve kardeşlik duyguları taşıyan bir ortaklığa sahip oldukları fikrini sağlar. Böylece pratikte devletin veya siyasî topluluğun gönüllü bir birlik olmaktan ziyade tarihsel bir topluluğa dayandığı görüşünü açık eder (Tamir, 1993: 123-124). Devletlerin vatandaşlığa kabul kuralları değişkenlik gösterebilir, ancak neredeyse tüm devletler ebeveynlerine bağlı olarak doğumla kazanılan vatandaşlık hakkını kabul eder. Ortada bir rıza veya gönüllük yoktur, raslantısal veya kadersel bir durum vardır (Tamir, 1993:124-125). Liberal devletler pratikte olağan vatandaşlığı bu anlamda soy kütüksel olarak kabul ederler. Doğum dışı üyeliğe kabul şartları da benzer şekilde sözleşmeyi kabul eden gönüllülük dışında kriterlere bağlanmış durumdadır.

Ona göre, belli bir bölgede ikamet eden ve aynı yönetim altında yaşayan üyelerden liberal demokratik millet tanımının işe yaramadığını tarih tekrar tekrar göstermiştir. Vatandaşlık ile bir millete üyeliğin aynı şey olduğu fikrine dayanan bu görüş, aynı vatandaşlığa sahip olmasına rağmen milli azınlıkların tatminsizliği ve yaşanan sorunlarla baş başadır (Tamir, 1993: 141-144). Liberal devletin tarafsızlığı ilkesini de sorgulayan Tamir, klasik liberalizmin minimal devlet düzeyinde kısmen bunu sağlayabileceğini, ancak “eşit ilgi ve saygı” ile ifade edilen veya sonuç tarafsızlığını savunan bir görüşün bunu başaramayacağını ileri sürmektedir. Liberal teori bu anlayışı ile dağıtımcı adalet politikalarını da açıklayamamaktadır (Tamir, 1993: 145-147).

Tamir bir milleti dil, tarih ve bölge gibi paylaşılan nesnel unsurlar ile ayırt ediciliğinin öz-farkındalığına sahip bir grup olarak tanımlamaktadır (Tamir, 1993: 66). Vatandaşlık üzerinden tanımlanan millet kavramını (siyasî milliyetçilik) yeterli bulmaz. Ona göre liberallerin temel kültür hakkını tanımaları gerektiğini savunur. Kültür hakkı; “bireylerin bir dili paylaşabilecekleri, geçmişlerini ezberleyebilecekleri, kahramanlarını sevebilecekleri ve tatmin edici bir milli hayat yaşayabilecekleri bir kamusal alana” sahip olmak anlamına gelir (Tamir, 1993: 5).

Miller de benzer şekilde siyasî olarak tanımlanan ortak kimliğin yetersiz olduğunu ve ortaklık için liberal demokrasilerin milliyet temelinde aidiyet bağına dayanması gerektiğini savunmaktadır. Ortak kimlik ifadesi dayanışma, işbirliği, ortak duygu, aidiyet, bağlılık, güven, fedakârlık gibi farklı özellikleri sağlayan veya sağlayacak bir unsur olarak tanımlanmaktadır. Ortak kimliğin bu türden bir bağlılığı sağlaması için ortaklığın nerde aranacağı önemlidir. Ortak kimliği siyasî bir temele dayandıranlarla, ortak bir kültüre dayandıranlar arasında bu konuda anlaşmazlık vardır. David Miller’e göre: “Buradaki ana tartışma, potansiyel olarak herhangi bir grubun, üyeleri zaman içinde siyasî olarak işbirliği yaptığı için yeterli dayanışma geliştirebileceğini savunanlar ile bir tür siyaset öncesi kimliğin -örneğin ortak bir kültürel kimliğin- gerekli olduğunu savunanlar arasındadır” (Miller, 2022: 43). Miller kendisini ikinci yaklaşıma ait tanımlar.

David Miller milliyeti veya milli kimliği onu diğer kolektif kimliklerden ayırt eden beş unsur ile açıklar. “(1) Ortak inançlar ve karşılıklı bağlılıkla oluşturulmuş, (2) tarihe yayılmış (3) karakter olarak aktif, (4) belli bir bölgeye bağlı ve (5) diğer topluluklardan ayrılmış olması gibi beş unsurla birlikte, bir topluluk, kişisel kimliğin diğer kolektif kaynaklarından milliyeti ayırmaya hizmet eder”⁴ (Miller, 1995: 27).

Miller, ortak iyi politikasının ancak ortak bir milli kimliğin varlığında işleyebileceğini düşünmektedir. Sadece böyle bir kimlik sayesinde, insanlar çeşitli grupların savunucuları olmanın ötesine geçerek toplumun tümü için adalet ve ortak amaçların peşinden koşarlar. Sosyal adaletin gerektirdiği yeniden dağıtımın sağlanabilmesi için gereken toplumun geniş çaplı desteği de ancak böyle sağlanabilir (Miller, 1989: 237; 2000: 247). Miller’in milli kimlik argümanı, liberal değere -sosyal adalet- ulaşmak için sosyal dayanışmaya hizmet etmesi bakımından değerlendirildiği için, araçsaldır. Miller’e göre: “Modern toplumlarda tam bir topluluğun gerçekleştirilebileceği tek olası form milletlerdir, ... milliyet ve vatandaşlık birbirini tamamlar. Ortak bir milli kimlik olmadan vatandaşları birarada tutacak hiçbir şey yoktur, ... vatandaşlık olmadan milliyet kendi geleceğini belirleyen aktivist bir halk topluluğu fikrini yerine getiremez. ...milliyet insanlara dünyalarını birlikte şekillendirmeyi tasavvur etmelerini mümkün kılan ortak kimliği verir. Vatandaşlık onlara bunu yapmanın pratik yollarını sağlar” (Miller, 1989: 245).

⁴ Bu unsurların geniş açıklaması için bkz. Miller, 1995: 21-27.

Liberal milliyetçilik savunucuları teorideki halkın sınırı ve ortak aidiyet meselesindeki boşluğu *de facto* olarak dolduran milliyet ilkesini teoriye taşımaya girişmişlerdir. Liberal demokrasi teorisinde boşluk olduğu ve liberal demokratik rejimlerin ortak aidiyete ihtiyacı olduğu konusunda haklılar. Ne var ki, liberalizm ile milliyetçiliğin ilkesel düzeyde uyumlu olduğu ve çelişmediği savları çok zayıftır ve tatmin edici şekilde bunu gösterememektedirler.⁵ Liberal milliyetçiler milliyetçiliği iyi-kötü şeklinde ayırmak yönündeki geleneksel hataya düşmekte, Batı Avrupa'nın tarihsel ve tikel örneği üzerinden liberal değerleri millileştirerek milliyet ilkesini liberalizmle uyumlulaştırmaya girişmekte ve liberal demokrasilerde iyi milliyetçiliğin hâkim kılınabileceği yönündeki ihtiyatsız bir iyimserliğe fazlasıyla yaslanmaktadır. Bu yazarların en önemli katkısı halkın sınırı ve aidiyet meselesini ciddiye almış olmaları, meseleyi açıkça ortaya koymuş olmaları ve teori ile pratik arasındaki açığı normatif düzeyde gidermeye girişmeleridir. Ne var ki önerileri tamamen yeni değildir. Milliyetçiliği iyi ve kötü versiyonlar olarak ikiye ayırmak aşına olduğumuz bir yaklaşımdır. Yeni olan kısmı bu konuda kapsamlı ve tutarlı bir normatif teori ortaya koymaya girişmeleridir. Bunu yaparken sosyal kimlik konularındaki yeni çalışmalardan ve komüniteryenlerin otonomi, benlik ve tercihin kollektif kültürel bağlama ihtiyacı olduğu yönündeki liberalizm eleştirilerinden yararlanmış olmalarıdır.

Sonuç

Liberal demokraside halkın sınırlandırılması ve aidiyet bağı oluşturma konusundaki boşluk liberal demokratik rejimlerin kurulması ve istikrarlı bir şekilde sürdürülmesi bakımından ciddiye alınması gereken bir handicap oluşturmaktadır. Bununla birlikte, bu handikabın nasıl aşılabileceği konusunda ne teoride ne de pratikte tatmin edici bir çözümün bulunabildiğini söylemek zordur. Pratikte bu boşluğun milliyetçilik ile doldurulmuş olması handikabı gidermekten ziyade, sorunun üstünün örtülmesi ve görmezden gelinmesine kapı açmıştır. İyi-kötü milliyetçilik gibi keskin bir düalizme yaslanarak teori ve pratik arasında tutarlılık oluşturmaya çalışmak iyi niyetli olsa da; meseleye karşı körlüğü pekiştiren bir işlev görmektedir. Üstelik bu palyatif çözüm çabası, günümüz dünyasında, biryandan küreselleşmenin diğer yandan ulus-altı kültürel grupçuluğun yükselişinin yarattığı çok yönlü değişim sürecinde her geçen gün artan düzeyde iyice etkisizleşmektedir. Söz konusu boşluk liberal demokrasiler içi *aşıl topuğu* haline gelmiştir. Popülizmin yükselişini bu meseleden ayrı görmek mümkün değildir. Popülist liderler, deniz fenerlerinin olmadığı bir okyanusta küçük sandallarla belirsizlik içinde sürüklenip duran insanları, volkanik bir dağ misali yıkıcı aydınlığıyla kendine doğru çekmektedir. Popülizm, belirsizlikten korkmuş, afallamış, bitkin düşmüş insanlara keskin sınırlar çizerek; bu sınırları

⁵ Liberal milliyetçilik eleştirileri için bkz.: Kelly (2015); Mason (1999); Scavenius (2017); Chin (2021); Weinstock (1996); Benner (1997); Buchanan (1996); Couture vd. (1996); Brighouse (1998); Miscevic (2001)

dışardaki tehditlerden koruyacak duvarlar örerek; duvarların içindekilere kendilerini ait hissedecekleri, sevip sevillecekleri, gururlanacakları, birbirlerinin arkasını kollayacakları, karşılıklı hatalarını görmezden gelecekleri, düşman ötekilere karşı birlikte mücadele edecekleri ve nihayet, güven ve refah karasına kavuşacakları sahte bir “aile” vadetmektedir. Liberal demokrasilerin bu dışlı rakibiyle mücadelesinde başarıya ulaşması handikaplarını, zayıflıklarını veya çelişkilerini görmezden gelerek sağlanamaz. Bunlarla yüzleşmek, üzerine düşünmek, neler yapılabileceğini sorgulamak eldeki en iyi yollardan biridir. Halkın sınırı ve ortak aidiyet meselesini ciddiye almak ve teori ile pratik arasındaki büyük yarığı kapatmak için gayret sarf etmek gerekmektedir.

Kaynakça

- Abizadeh, A. (2002). “Does Liberal Democracy Presuppose a Cultural Nation? Four Arguments”, *The American Political Science Review*. 96(3), 495-509.
- Acton, L. (1907). *The History of Freedom and Other Essays*. London: MacMillan and Co. Limited.
- Barry, B. (1983). 'Self-Government Revisited', (ed. D. Miller&L. Siedentop.), *The Nature of Political Theory*. Oxford: Clarendon Press.
- Benhabib, S. (2002). *The Claims of Culture*. Princeton: Princeton University Press.
- Benhabib, S. (2004). *The Rights of Others: Aliens, Residents, and Citizens (The Seeley Lectures)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Benner, E. (1997). ‘Nationality without Nationalism’. *Journal of Political Ideologies* 2(2): 189–206.
- Berezin, M. (2001). “Emotions and Political Identity: Mobilizing Affection for the Polity”, *Passionate Politics: Emotions and Social Movements*. (Eds. J. Goodwin&J.M. Jasper&F. Polletta). Chicago: University of Chicago Press. ss.83-98
- Berlin, I. (2013). “Nationalism: Past Neglect and Present Power”, içinde *Against the Current*. Princeton University Press. ss.276-291
- Bilig, M. (1995). *Banal Nationalism*. Sage Publications
- Brighouse, H. (1998). “Against Nationalism”. içinde *Rethinking Nationalism*, ed. J. Couture&K. Nielsen&M. Seymour, 365–405. Calgary: University of Calgary Press.
- Buchanan, A. (1996). “What’s So Special About Nations?”. *Canadian Journal of Philosophy Supplementary*. 22:283-309. doi:10.1080/00455091.1997.10716819
- Canovan, M. (1996). *Nationhood and Political Theory*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Canovan, M. (1998). “Crusaders, Sceptics and the Nation”, *Journal of Political Ideologies*, 3(3), 237-253.

- Canovan, M. (2001). "Sleeping Dogs, Prowling Cats and Soaring Doves: Three Paradoxes in the Political Theory of Nationhood", *Political Studies*. 49(2), 203–215.
- Chin, C. (2021). "Multiculturalism And Nationalism: Models Of Belonging To Diverse Political Community". *Nations and Nationalism*. 27(1): 112-129.
<https://doi.org/10.1111/nana.12657>.
- Cole, P. (2009). *Philosophies of Exclusion Liberal Political Theory and Immigration*. Edinburgh: Edinburgh University Press
- Couture, J.&Nielsen, K.& Seymour, M. (1996). A"fterword: Liberal Nationalism Both Cosmopolitan and Rooted." *Canadian Journal of Philosophy, Supplementary*. 22: 579-662.
- Dahl, R. (1970). *After the Revolution? Authority in a Good Society*. New Haven, Conn.: Yale University Press.
- Fukuyama, F. (2018). *Identity: The Demand for Dignity and Politics of Resentment*. Farrar Straus and Giroux Press.
- Fukuyama, F. (2022). *Liberalism and Its Discontents*, Profile Books Press,
- Gans, C. (2003). *The Limits of Nationalism*. Cambridge University Press.
- Goodin, R. E. (2007). Enfranchising All Affected Interests, and Its Alternatives. *Philosophy and Public Affairs*, 35(1), 40-68. <https://doi.org/10.1111/j.1088-4963.2007.00098.x>
- Gould, D. (2010). "On Affect and Protest", *Political Emotions*. (ed. J.Staiger&A. Cvetkovich&A. Reynolds). Routledge Press, ss.18-44.
- Gray, J. (2013). *Isaiah Berlin*, Princeton University Press.
- Greenfeld, L. (2006). *Nationalism and the Mind: Essays on Modern Culture*. One World Publication.
- Habermas, J. (1998). "The European Nation-State: On the Past and Future of Sovereignty and Citizenship", (Translated by Ciaran Cronin) *Public Culture*. 10(2): 397–416.
- Habermas, J. (2001). *The Postnational Constellation: Political Essays*. Cambridge: The MIT Press.
- Hayward, C. R. (2007). "Democracy's Identity Problem: Is "Constitutional Patriotism" the Answer?" *Constellations*. 14(2), 182-196.
- J. Couture,&K. Nielsen&M. Seymour. (1998). *Rethinking Nationalism*. Calgary: University of Calgary Press.
- Jay, J& A. Hamilton& J. Madison (1961) *The Federalist Papers*, Mentor Series. The New American Library Press.
- Kelly, P. (2015). *Liberalism and nationalism*. (Ed. Wall, Steven) *The Cambridge Companion to Liberalism*. Cambridge Companions to Philosophy. Cambridge University Press

- Kiymlicka, W. (1997). "The Sources of Nationalism: Commentary of Taylor", *The Morality of Nationalism*, (eds. R. McKim&J. McMahan, Oxford University Press.
- Kohn, H. (1944). *The Idea of Nationalism: A Study in Its Origins and Background*. Macmillian Press.
- Lippert-Rasmussen, K., & A. Bengtson (2021). "The Problem(s) of Constituting the Demos: A (Set of) Solution(s)", *Ethical Theory and Moral Practice*. 24(4), 1021-1031. <https://doi.org/10.1007/s10677-021-10237-w>
- Lopez-Guerra, C. (2005). "Should Expatriates Vote", *Political Philosophy*. 13(2), 216-234.
- Mason, A. (1999). "Political Community, Liberal-Nationalism, And The Ethics of Assimilation". *Ethics*. 109(2): 261-286. <https://doi.org/10.1086/233896>.
- Mason, A. (2000). *Community, Solidarity and Belonging Levels of Community and their Normative Significance*. Cambridge University Press.
- Mazzini, G. (1892). *An Essay on the Duties of Man: Addresses to Workingmen*. Funk&Wagnalls Company
- Mill, J. S. (2009). *Considerations on Representative Government*. The Floating Press.
- Miller, D. (1989). *Market, State, and Community: Theoretical Foundations of Market Socialism*. Oxford, UK: Clarendon Press.
- Miller, D. (1993). "In Defence of Nationality", *Journal of Applied Philosophy* 10(1): 3–16.
- Miller, D. (1995). *On Nationality*, Oxford University Press.
- Miller, D. (2000). *Citizenship and National Identity*. Cambridge: Polity Press
- Miller, D. (2007). *National Responsibility and Global Justice*. Oxford Press
- Miller, D. (2022). "Reconceiving the Democratic Boundary Problem", *Philosophy Compass* 15 (11):1-9.
- Miscevic, N. (2001). *Nationalism and Beyond*. Central European University Press.
- Moore, M. (2001a). "Normative Justifications for Liberal Nationalism: Justice, Democracy and National Identity", *Nations and Nationalism* 7(1): 1–20.
- Moore, M. (2001b). *The Ethics of Nationalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Mouffe, C. (2015). *Demokratik Paradoks*, (çev. A. C. Aşkın). 3. Baskı. Ankara: Epos Yayınları.
- Perry, T. (2014). *Autonomy, Culture and Nationality: The Failure of Liberal Nationalism*. APSA 2014 Annual Meeting Paper, erişim:SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2453549>
- Rawls, J. (1999). *The Law of Peoples*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Recchia, S.&N. Urbinati (2009). "Introduction Giuseppe Mazzini's International Political Thought", *A Cosmopolitanism of Nations: Giuseppe Mazzini's*

- Writings on Democracy”, Nationbuilding and International Relations. (Eds. Stefano Recchia and Nadia Urbinati). Princeton University Press.
- Renan, E. (1990). “What Is a Nation?”, (ed. Homi K. Bhabha) Nation and Narration. Routledge Press.
- Scavenius, T. (2017). “The Indeterminacy Failures of Moral Cosmopolitanism and Liberal Nationalism”. *Journal of Global Ethics*. 13(2): 206-220.
<https://doi.org/10.1080/17449626.2017.1364659>
- Schaar, J. H. (1981). "The Case for Patriotism." In idem, *Legitimacy in the Modern State*. New Brunswick, N.J.: Transaction Books.
- Schmitt, C. (2014). *Parlamenter Demokrasinin Krizi*, (çev. A.E. Zeybekoğlu). Ankara: Dost Yayınları.
- Schumpeter, J. A. (2003). *Capitalism, Socialism, and Democracy*. Taylor & Francis e-library.
- Scruton, R. (1990). “In Defence of the Nation”, *Ideas and Politics in Modern Britain*. (Ed. J. C. D. Clark). Palgrave Macmillan, ss.53- 86.
- Shapiro, I. (1999). *Democratic Justice*. Yale University Press.
- Shmuel, N. (2017). “Democratic Theory, The Boundary Problem, and Global Reform”. *The Review of Politics*, 79(1), 99–123.
- Song, S. (2012). “The Boundary Problem in Democratic Theory/ Why The Demos Should be Bounded by The State”, *International Theory*, 4(1), 39-68. DOI: 10.1017/S1752971911000248
- Taylor, C. (1996). “Why Democracy Needs Patriotism”, *For Love of Country: Debating Limits of Patriotism*. (Eds. Joshua Cohen&Martha Nussbaum). Beacon Press, ss. 119-121.
- Taylor, C. (1997). “Nationalism and Modernity”, *The Morality of Nationalism*. (Eds. Robert McKim&Jeff McMahan). Oxford University Press, ss. 31-55.
- Tilly, Charles. (2007). *Democracy*. Cambridge University Press.
- Weinstock, D. M. (1996). “Is there a Moral Case for Nationalism?”, *Journal of Applied Philosophy*. 13(1): 87-100
- Whelan, F. G. (1983). “Prologue: Democratic Theory and the Boundary Problem”, *Liberal Democracy*. (Ed. R. J. Pennock&J. W. Chapman). New York: New York University Press.
- Yack, B. (2001). “Popular Sovereignty and Nationalism”, *Political Theory*, 29(4), 517-536.
- Yack, B. (2012). *Nationalism and the Moral Psychology of Community*. University of Chicago Press.
- Yael, T. (1993). *Liberal Nationalism*. Princeton University Press
- Yael, T. (2019). *Why Nationalism?*. Princeton University Press
- Young, I. M. (2000). *Inclusion and Democracy*. Oxford Press.

Yönetime Yakınlık Uyandırmak mı, Yönetimi Kişiselleştirmek mi? Sultan II. Abdülhamid Döneminde Marûzât-ı Rikâbiye İdaresi*

Gürsoy ŞAHİN**

Öz: Osmanlı İmparatorluğu'nda halkın padişaha doğrudan ulaşılabilmesi, dilekçe sunabilmesi yerleşmiş bir gelenektir. Halkın dilek ve şikâyetlerini hükümdara ulaştırmasının en kestirme yolu padişahın saray dışına çıktığı zamanlardı. II. Meşrutiyet'e kadarki dönemde her hafta yapılan cuma selamlıkları dışında surre alayları, padişahların bayram alayları, kılıç kuşanma alayları, kısa gezintiler (biniş-i hümayun) ve özellikle 19. yüzyılda gerçekleştirilen memleket gezileri dilekçe vermek için kaçırılmaz fırsatlar sunmaktaydı. Böyle zamanlarda halkın dilekçeleri özel görevliler tarafından padişaha iletmek üzere toplanırdı. Bu dilekçelerin sistematik bir şekilde incelenmesi, ilgili nezaretlere gönderilmesi ve cevaplandırılması amacıyla II. Abdülhamid döneminde Marûzât-ı Rikâbiye Dairesi/İdaresi kuruldu. Bu daire bugün Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı'na bağlı olarak faaliyet gösteren Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi'ne (CİMER) benzetilebilir. Araştırmada Sultan II. Abdülhamid'e sunulan ve Rikâbiye İdaresi tarafından değerlendirilen bu arzuhâllerin analizleri yapılarak halkın ne yönde taleplerinin bulunduğu Osmanlı arşiv belgeleri ışığında irdelendi. Keza Osmanlı yönetiminin söz konusu arzuhâllerdeki talepleri ne ölçüde yerine getirdiği veya dikkate alıp almadığı değerlendirildi.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, II. Abdülhamid, arzuhâl, marûzât-ı rikâbiye.

To Awaken Intimacy towards the Government or to Personalise the Government? Marûzât-ı Rikâbiye Department during the Era of Sultan Abdülhamid II

* Bu çalışma Afyon Kocatepe Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından 21.FENED.01 nolu proje kapsamında desteklenmiştir.

** Prof. Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Afyonkarahisar/Türkiye. gsahin@aku.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-7817-2043

Makale Geliş Tarihi: 12.05.2025

Makale Kabul Tarihi: 12.09.2025

Abstract: In the Ottoman Empire, it was an established tradition for the public to directly reach the Sultan and submit petitions . One of the most direct ways for the public to express their requests and complaints to the Sultan was when the Sultan went out of the palace. During the period until the Second Constitutional Era, apart from the weekly Friday parade [*cuma selamlığı*], surre processions, feast [*bairam*] processions of Sultans, sword-girding ceremonies, short trips [*biniş-i hümayun*], and especially hometown trips taken during the 19th century offered unmissable opportunities for submitting a petition. At these times, petitions of the public were collected by special officers to be conveyed to the Sultan. Marûzât-ı Rikâbiye Department was established during the reign of Abdülhamid II to analyse these petitions, send them to the relevant ministries, and answer them systematically. This department can be likened to them modern day Presidential Communication Center (CIMER), which today operates under the Presidency of the Republic of Türkiye. This research analyses the type of requests the public had by examining these petitions submitted to Sultan Abdülhamid II by the public in light of Ottoman archive documents. Likewise, it was evaluated to what extent the Ottoman government fulfilled the demands in the mentioned petitions or whether the Ottoman government took them into consideration.

Keywords: Ottoman Empire, Abdülhamid II, petition, marûzât-ı rikâbiye

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nda haksızlığa uğradığını düşünen kişilerin Dîvân-ı Hümayun'a veya doğrudan padişaha ulaşabilmesi yerleşmiş bir gelenektir. Halkın başvurduğu en yaygın hak arama yollarından birisi dilekçe sunmaktır (Kalkan, 2021: 856). Osmanlı tebaasının sultana dilekçe verme pratiğinin, imparatorluğun ilk yüzyıllarına kadar uzanan kökleri bulunuyordu. Bu uygulama Osmanlı ya da İslam dünyasına özgü bir buluş olmayıp, yazının icadından itibaren çeşitli toplumlarda da görülen bir uygulamaydı. Fakat bu pratik, İslam dünyasında kendine has özellikler kazandı (Ben-Bassat ve Zachs, 2014: 6).

Osmanlılar, İslamî bir gelenek olan hükümdara dilekçe verme uygulamasını miras alarak bunu imparatorluk düzeyinde geniş ölçüde kullandılar. Hükümdara şahsen verilen dilekçeler, tebaanın sıkıntı ve acılarına kulak verildiğini hissetmesini, bir anlamda toplumdaki basıncın atılmasını sağlıyordu. Hükümdarlar için ise bu dilekçeler, imparatorluğun çeşitli bölgelerindeki gelişmeleri takip etmenin, halk ile doğrudan iletişim kanallarını açık tutmanın ve bürokrasinin faaliyetlerini izlemenin etkili bir yoluydu. İslam dünyasındaki bu uygulama, İslam öncesi toplumlarda benimsenen, siyasi alana hakim olan ve yönetici sınıf ile reayanın birbirine muhtaç olduğunun vurgulandığı 'hakkaniyet çemberi'nin bir parçasıydı (Akyılmaz, 2004; Ben-Bassat ve Zachs, 2014: 6).

Osmanlı İmparatorluğu'nda askerî ve reaya sınıfından yahut Müslüman veya gayrimüslim olmalarına bakılmaksızın tüm Osmanlı tebaası, en ücra vilayetteki bir kişi bile bizzat, bir temsilci aracılığıyla veya bir dilekçe göndererek sultandan herhangi bir konuda talepte bulunma hakkına sahipti. İstanbul'da yaşayan halkın cuma selamlığında, ava çıkarken veya sefere giderken yahut gelirken padişaha doğrudan ulaşarak dilekçe sunması da mümkündü (BOA,

A.AMD, 6/12, H-25-01-1266). Bu usul 16. yüzyılın ortalarından itibaren uygulanmaktaydı (İnalçık, 1988: 33; İpşirli, 1991: 464). Ancak devlete bir müracaatı olanların dilekçelerini doğrudan padişah yerine Dîvân-ı Hümâyûn'a sunması daha yaygın bir adet idi. Dîvân-ı Hümâyûn'da halkın şikâyetleri görüşülür ve karara bağlanırdı (BOA, A.DVNS.MHM.d, 23/174, H-29-06-981; Kütükoğlu, 1991: 438-440).

Devletin başı, meşruiyetinin kaynağı ve adil yönetimin simgesi olarak sultan da halktan gelen dilekçeleri kabul etmeye her zaman istekliydi. Hatta padişahlar, verdikleri sadakalar ve hediyeler ile ahaliyi hak araması konusunda teşvik etmekteydi (BOA, TS.MA.d, 241, H-29-12-1286). Bu uygulama sultanların meşruiyet kazanmaları için önemli bir araçtı. Keza adil ve yardımsever hükümdar imajına katkıda bulunan bir mekanizma olarak da hizmet etmekteydi. Bunun yanı sıra bu kurumun işleyişi, sultanın tebaasının 'babası' olarak görüldüğü ve onların refahından şahsen sorumlu otoriteyi oluşturduğu Osmanlı toplum yapısıyla da uyumluydu. Halk, yakın bir kazanın kadısı aracılığıyla imparatorluk merkezine bir dilekçe gönderebilir ya da bir temsilci veya heyetin dilekçeyi bizzat sunmak üzere İstanbul'a gitmesini isteyebilirdi. Bazen dilekçeler kadıya, Beylerbeylik Dîvânına ve yerel kadıların katılımıyla özel Divân-ı Mezâlîm oturumları düzenleyen bir vilayetin valisine de sunulabilirdi (BOA, İE.ŞKRT, 1/36, H-29-12-1084; Öztürk, 2018: 212-214; Ben-Bassat ve Zachs, 2014: 6-7).

16. yüzyılda Sokullu Mehmet Paşa'nın rakipleri Sultan III. Murad'ı dilekçelere bizzat kendisinin bakması konusunda ikna etti. Böylece bütün arzuhâller padişaha verilerek karşılığında Hatt-ı Hümâyûnlar alınmaya başlandı. Peçevi'nin ifadesine göre sultan bir müddet halkın dilekçelerine rağbet gösterdi. Ancak padişah her dışarı çıktığında veya camiye gidip gelirken bin yahut iki bin kadar dilekçe sunulmaktaydı (Peçevi, 1982: 22). Verilen dilekçelerin fazlalığı sebebiyle bir süre sonra bu dilekçelere cevap verme görevi yine sadrazama bırakıldı.

Sultana verilen dilekçeler, sadrazamı bir anlamda suçlu duruma düşürebilirdi. Bu sebeple sadrazam, halkın toplu halde veya çok fazla dilekçe vermesini istemeyebilir, bunu engellemeye çalışabilirdi. Bu durumda halkın dilekçe sunması zor olabilirdi. Padişah ise bu ihtimale karşılık doğrudan kendisine bağlı görevliler vasıtasıyla Müslüman veya gayrimüslim fark etmeksizin tüm halkın dilekçelerini toplatırdı. Keza herhangi bir engelleme sebebiyle padişaha ulaşamayan kişiler uzaktan bir paçavra, keçe veya hasır yakıp duman tüttürerek, bir kamışın ucuna dilekçesini takarak veya saraya yakın bir yerde ateş yakarak bir şikâyeti olduğunu ancak padişaha yaklaşmadığını bildirirdi (İnalçık, 1988: 33; İpşirli, 1991: 465).

Dilekçe sunmak için İstanbul'a gitmek, bir temsilci ya da heyet göndermek, coğrafi engeller, yolların durumu ve ulaşım araçları göz önüne alındığında zor ve pahalı bir süreç olabilmekteydi (Ben-Bassat ve Zachs, 2014:

7). Buna rağmen halk, hak aramaktan geri kalmazdı. Dilekçelerini kimi zaman toplu kimi zaman ise bireysel olarak sunardı. Bütün bir eyaletin yahut ordunun dilekçesi *arz-ı mahzâr*, bir kimsenin özel dilekçesi ise *arzuahâl* olarak tanımlanmaktaydı (Burian, 1951: 24; Porter, 1768: 17, 51). Arzuahâllerin bireysel yahut toplu sunulması arasında herhangi bir fark bulunmamaktaydı. Tek ayırım kişilerin resmî bir sınıfa sahip olup olmadığı idi. Eğer padişaha pusula veren kişi resmî/askerî sınıfa mensup ise buna *arz*, reayanın sunduklarına ise *arzuahâl* deniliyordu (İnalcık, 1988: 35; Doğan, 2021: 10). Dikkat çeken husus çoğu zaman dilekçelerin şahsi çıkarlar elde etmek isteyen kişiler tarafından değil, bir grup insan adına yazılmasıydı. Masrafları azaltmanın dışında muhtemelen ortak bir yaklaşımın İstanbul'da daha iyi karşılanacağı ve dilekçe sahipleri için sonuç alma şansının daha yüksek olacağı varsayılıyordu (Ben-Bassat ve Zachs, 2014: 7). Sultanın huzuruna şahsen çıkmak, İstanbul'a nispeten yakın bölgelerde yaşayan ya da ellerinde hatırı sayılır imkânları olan kişiler için daha kolaydı.

İlk dönemlerde ahalinin talep ve şikâyetleri ve adaletin yerine getirilmesi işlemi bir padişah hükmüne konu olmuşsa Mühimme Defterlerine kaydolurdu (BOA, A.DVNS.MHM, 1, H-29-12-961). 17. yüzyıldan itibaren merkezi bürokrasi, tebaanın şikâyet ve taleplerini sistematik olarak kayıt altına almaya başladı (Çimşit, 2015: 82). Anılan yüzyıldan itibaren bu defterler Ahkâm, Ecnebî, Nâme, Nişan ve Şikayât Defterleri olarak sınıflandırıldı (BOA, MAD.d, 9939, H-15-11-1152; BOA, MAD.d, 7437, H-01-01-1049). 18. yüzyılda ise şikâyetleri merkezi bürokrasiye dahil olmadan vilayette ele almak amacıyla Vilayet Ahkâm Defterleri tutulmaya başlandı (İnalcık, 1988: 34; Okur Gümrükçüoğlu, 2012: 177).

19. yüzyıldan önce yaygın olarak kullanılan sultana dilekçe verme uygulaması, dilekçelerin çoğu toplu olsa bile yöneten ve yönetilen arasındaki gizlilik normlarını temsil eden çok sınırlı bir şekilde yürütülmüş ve inşa edilmişti. Dilekçe kurumunun kuralları her iki tarafça da benimsenmekte ve korunmaktaydı. Dilekçelerin başlıca kullanım alanı, alt-orta düzey bürokratların ve memurların adaletsizliklerinden veya gücü kötüye kullanmalarından şikâyet etmektir. Siyasi imâları mevcut olsa bile ince ve dolaylıydı (Ben-Bassat ve Zachs, 2014: 7-8). Bu dinamikler 19. yüzyıldaki reformlar ve dilekçelerin çağa uyarlanması ihtiyacının bir sonucu olarak yavaş yavaş değişti.

19. yüzyılda yöneticilere dilekçe sunarak sorunlara kurumsal anlamda çözüm aramaya yönelik pratikler Osmanlı'da olduğu gibi İran, Rusya, Avusturya, Prusya, Fransa, İngiltere ve Japon İmparatorluklarında da uygulanmaktaydı (Özbek, 2004: 32-33). Bu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu, çağdaşı olan Habsburg, Romanov ve Hindistan imparatorluklarında olduğu gibi “*yurttaş hareketine geçiren ve yurttaş nüfuz eden bir devlet*” olma iddiasıyla hem halkı yönetime yaklaştırmaya hem de eğitim sistemi aracılığıyla yönlendirmeye açık bir kitle oluşturmaya çalışmaktaydı (Hobsbawm, 2012: 282; Deringil, 2002: 107-108). Osmanlı eğitim sistemi ise değişen dünya şartlarında tehdit altında hissedilen toplumsal düzenin ideolojik meşruiyetini pekiştirmeye dönüktü. Bu

amacı gerçekleştirmek ancak tebaanın eğitimi ve yönlendirilmesi sayesinde mümkün olabilirdi. Fakat 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu durum, yeni problemler yaratmaktaydı. Bu sebeple devlet, tebaanın gözündeki meşruiyetini korumalı, aynı zamanda yönetime katılımlarını da sağlamalıydı (Deringil, 2002: 121; Hobsbawm, 2012: 265). Bu anlamda dilekçeler, halk için bir bakıma iktidar alanına dahil olmanın en önemli yolu oldu. Yani dilekçeler, devlet ile toplumu ortak bir zeminde buluşturuyordu. Halkın istekleri bir yönüyle devleti güçlendiriyor öte yandan elde edebildikleriyle onu aşındırıyordu (Doğan, 2021: 3).

Tanzimat döneminde bireysel olarak ya da topluca dilekçe verme geleneğinin kurumsal ve hukuki karakter kazanmasına yönelik bazı adımlar atıldı (Kalkan, 2021: 866). Osmanlı toplumunda dilekçe vererek talep ve şikâyetle bulunma geleneği gelişirken aynı zamanda kurumsallaşmaktaydı. Hiç şüphesiz Tanzimat'ın getirdiği yeni yönetim anlayışı yanında bu dönemde haberleşme olanaklarının gelişmesi, devlet-toplum yakınlaşmasında etkili oldu. 19. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı topraklarında telgraf hatları döşenmeye başladı (BOA, HR.İD, 1685/34, M-31-12-1856; Davison, 2005: 72). Taşrada yaşayan halk telgraf sayesinde artık istek ve şikâyetlerini yaşadığı yerdeki kadıya başvurmak zorunda kalmadan, İstanbul'a gitmeden veya yerine vekilini göndermeden doğrudan ve daha masrafsız bir şekilde iletme imkanı buldu. Böylece halkın istek ve şikâyetlerini iletmesinin önünde hiç bir fiziki engel kalmadı (Sarıyıldız, 2011: 86, 94).

Osmanlı toplumunda dilekçe vererek talep ve şikâyetle bulunma geleneğinin daha fazla gelişmesini engelleyen belki de en önemli husus toplumdaki okuma-yazma oranının yeterince yüksek olmamasıydı. Bu duruma çözüm olarak Osmanlı kentlerinde yeni bir meslek grubu yani arzuhâlcî esnafı ortaya çıktı. Arzuhâlcîbaşının denetimi altında olan, her sene tezkire verilen, çoğunlukla yazısı güzel, dinî meseleleri ve kanunları bilen kişilerden oluşan arzuhâlcîler, halkın şikâyet ve taleplerini yazıya dökerlerdi (BOA, A.MKT.MVL, 69/24, H-28-02-1271; Sarıyıldız, 2011: 101-103). Bu dönemde çeşitli ülkelerde matbaanın yaygınlaşması sonrası '*papağan dilekçeciliği*' denilen ve birbirinin benzeri olan dilekçeler yaygın olarak kullanılmaya başlandı. Yani neredeyse aynı ifadeleri içeren ve sadece dilekçe sahibinin imzasını gerektiren dilekçeler üretildi. Avrupa'da dolaşıma sokulan bu tür dilekçeler Osmanlı topraklarında çok da yaygın değildi. Osmanlı'da '*papağan dilekçeleri*' yerine o dönemde daha çok aynı sorunları bulunan kişiler benzer dilekçeleri tekrar tekrar sunmaktaydı (Ben-Bassat ve Zachs, 2014: 13-14).

19. yüzyıl öncesi arzuhâllerine yönelik akademik çalışmalar mevcut olmakla birlikte anılan yüzyıla ait arzuhâller üzerinde yeterli düzeyde çalışma bulunmamaktadır. Bu durum dönemin tarihçilerinin dilekçe kurumunun Osmanlı adli-siyasi sistemindeki önemli yerini kaybettiğini varsaydıklarının bir göstergesi olarak kabul edilebilir (Ben-Bassat ve Zachs, 2014: 8). Bu çalışmada, 19. yüzyılın son çeyreğinde toplumun farklı kesimlerinden Sultan II. Abdülhamid'e sunulan

dilekçelerde yer alan talepler ve bu isteklerin ne derecede yerine getirildiği veya dikkate alınıp alınmadığı değerlendirilmiştir. Özellikle Sultan II. Abdülhamid'in Marûzât-ı Rikâbiye İdaresini kurarak yönetime yakınlık uyandırmayı mı yoksa yönetimi kişiselleştirmeyi mi istediği arşiv verileri ışığında irdelenmeye çalışılmıştır.

Terim Olarak Marûzât-ı Rikâbiye

Osmanlı İmparatorluğu'nda ahali tarafından doğrudan padişaha sunulan dilekçelere idare terminolojisinde *rik'a* denilirdi (İnalçık, 1988: 33). Kelimenin kullanım alanı zamanla genişledi¹. *Resm-i rikâb* ile padişahın huzuruna kabul töreni kastedilirken, hükümdarın makamı/katı anlamında *rikâb-ı hümayun* kullanılmaktaydı (BOA, İE.HR, 1/13, H-29-12-1044). Sultana herhangi bir görevle verilen arzuhâllere *marûzât-ı rikâb* denilmekteydi (Kufacı, 2022: 1962). Padişaha sunulan arzuhâllerin özetleri ve bunlara padişahın iradesine uygun olarak mâbeynden verilen cevapları içeren ve araştırmanın konusunu oluşturan kayıtlar ise *marûzât-ı rikâbiye* olarak adlandırılırdı (BOA, Y.MTV, 108/66, 1-2, H-09-05-1312).

Halkın dilek ve şikâyetlerini hükümdara aracısız ulaştırmasının en kestirme yollarından biri padişahın saray dışına çıktığı zamanlardı. Bu anlamda II. Meşrutiyet'e kadarki dönemde padişahların cuma namazına gittiklerinde gerçekleştirilen cuma selamlıkları, halkın arzuhâllerinin hükümdara ulaştırılmasında pratik bir yol olarak benimsendi. Özellikle 18. yüzyıl sonlarından itibaren padişaha bağlı görevliler cami içinde saflar arasında dolaşarak arzuhâlleri toplardı (İpşirli, 1993: 92). Cuma selamlığı sadece halkın dilekçe sunması için değil bazı devlet adamlarının ve elçilerin padişahı görmesi için de bir fırsat oluyordu (Karateke, 2004: 106-107).

Osmanlı padişahları halk-devlet diyalogunun tesisi için cuma selamlıkları yanında surre, bayram ve kılıç kuşanma alayları ile binış-i hümayunlar gibi törenleri de araçsallaştırmışlardı. Hem bu törenler hem de 19. yüzyılda yapılan memleket gezileri padişaha dilekçe vermek için kaçırılmaz fırsatlar sunmaktaydı. Böyle zamanlarda halkın ellerindeki dilekçeler özel görevliler tarafından padişaha iletilmek üzere toplanmaktaydı (Beydilli, 2014: 51). Kılıç kuşanma, bayram, mevlid-i şerif kıraati, hırka-i şerif ziyareti gibi zamanlarda halkla doğrudan temas kuran padişah, tören bitiminde halka hediyeler dağıtır ve kime ne kadar hediye verildiğine dair Hazine Kethüdası'nca bir defter hazırlanırdı

¹ Selçuklular ve Osmanlılar döneminde *rikâb* kelimesiyle sultanın katı, maiyeti ve huzura kabul kastedilmekteydi. *Rikâb* kelimesi sözlükte *üzengi* anlamına da gelmekteydi. (Kufacı, 2022: 1962). Osmanlılarda padişahın maiyeti için "*mevkib-i hümayun*", seferde padişahın yanında koruma hizmeti yapan ve merasimlerde ona eşlik eden Yeniçeri solaklarına "*rikâb solakları*", sultanın kabul törenine "*resm-i rikâb*", huzurda yapılan toplantı için "*rikâb*" tabirleri kullanılırdı (Tahsin Paşa, 1931: 22; Özcan, 2008: 110-111; Afacan, 2011: 9).

(BOA, Y.PRK.HH, 1/16, H-30-07-1293; BOA, TS.MA.d, 66, H-29-01-1196; Tozduman Terzi, 2013: 465-484).

Esasen Sultan II. Abdülhamid, idare merkezine çevirdiği Yıldız Sarayından nadiren çıkardı. Buna karşılık ahali ile daha çok semboller aracılığıyla ilişki kurmayı tercih ederdi. Yıldız Sarayı, Yıldız Camiine çok yakın olmasına karşılık cuma namazı sırasında gerçekleştirilen merasim alayına özel önem verilirdi. Padişahın kendisini halka gösterdiği bir tören olarak cuma selamlığı, Avrupaî törensel protokol kurallarına uygun hale getirildi (Deringil, 2017: 60; Deringil, 2002: 36). Böylece Sultan II. Abdülhamid döneminde selamlık törenleri etkileyici birer güç gösterisi ve resmigeçit haline gelerek “*törensel gösteriş*” ve yeni bir anlam kazandı (Karateke, 2004: 106-107).

Tören sırasında padişaha arzuhâl takdim edenlere hediyeler verilmekte, böylelikle sultana dilekçe sunulması teşvik edilmekteydi. Bu şekilde dilekçelerin toplanması, sultanın olup bitenden haberdar olmasını, memurları denetlemesini ve otoritesini güçlendirmesini sağlamaktaydı (Özbek, 2004: 32-33; Güngör, 2021: 85-90). Bunun yanı sıra dilekçeler, II. Abdülhamid’in imparatorluktaki kitlelerin nabzını tutmaya ve tebaanın ruh halini ölçmeye yardımcı olabilecek bir mekanizma da oluşturmuştu. Örneğin geleneksel toplu dilekçe olan *arz-ı mahzar*, 19. yüzyılda kentsel siyaseti ve ayrılıkları ifade etmek için bir araca dönüşmüş ve dolayısıyla bir tür kamuoyunu yansıtmaya başlamıştı (BOA, C.ZB, 3/137, H-29-12-1255). Dolayısıyla dilekçelerin temel rolü kamuoyunun nabzını tutmak olmasa da 19. yüzyılda meydana gelen değişiklikler onları bu görev için güçlü bir araca dönüştürdü (Ben-Bassat ve Zachs, 2014: 6).

Padişaha sunulan dilekçelerin özetlerinin ve yapılan işlemlerin kaydedilmesiyle marûzât-ı rikâbiye cetvelleri ortaya çıktı (BOA, Y.MTV, 72/107, 02, H-30-05-1310; Yazıcı Özdemir, 2021: 23). Böylece bir stratejiler ağı olan devletin memlekette olup biteni bilme ihtiyacı üzerinden etki alanlarına dahil ettiği kurumsal yapı, iktidarın gücünün ve kontrol mekanizmasının toplumun her katmanına yayılmasına ve adeta cismani bir biçime dönüşmesine yol açtı (Doğan, 2021: 4).

Marûzât-ı Rikâbiye Dairesinin Teşkili

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda gerçekleştirilen reformlar ve modernleşme çabaları, önceki patrimonial sistemin devam eden etkilerine rağmen, imparatorluğa yavaş yavaş modern bürokratik devletin birçok özelliğini kazandırdı. Bu reformlar arasında ilk olarak imparatorluğun vilayetlerinde çeşitli temyiz kademelerine sahip Nizamiye Mahkemelerinin kurulması ve bunların Şer’i Mahkemelerden farklılaştırılması sayılabilir. Ayrıca 1868’den 1876’ya kadar borçlar, eşya ve yargılama hukuku, Mecelle adıyla düzenlendi (Aydın, 2003: 231-235). Keza Avrupa’dan esinlenen çeşitli hukuk kanunları yürürlüğe kondu. İlaveten modern tarzda bakanlıkların kurulması, bazı vilayetlerde idare

meclislerinin tesisi, kısa ömürlü de olsa 1876'da parlamentonun açılması ve anayasanın ilanı önemli dönüm noktalarını oluşturdu.

Atılan adımlar 19. yüzyılın ikinci yarısında özellikle II. Abdülhamid döneminde bireysel olarak ya da topluca dilekçe verme geleneğinin kurumsal ve hukuki karakter kazanmasına zemin hazırladı. Bu konuda yapılan en önemli hukuki düzenleme 1876'da Kanûn-ı Esâsî'nin ilan edilmesi ile gerçekleştirildi. Kanûn-ı Esâsî'nin '*Tebaa-yı Devlet-i Osmaniye'nin Hukuk-ı Umumiyesi*' başlıklı kısmının 14. maddesinde konuyla ilgili düzenleme yer almıştır (Düstur, 1295: 5). Buna göre Osmanlı tebaasının kanuna ve nizama aykırı gördükleri hususlarda ilgili makamlara veya meclise dilekçe verme, memurların eylemlerinden şikâyetçi olma haklarının kanun dairesinde serbest olduğu bildirilmiştir (Düstur, 1295: 5; Gözübüyük ve Kili, 1982: 28). Böylece 1876'dan itibaren Meclis-i Mebûsan ve Meclis-i Âyân yeni şikâyet makamları olarak belirmeye başladı. Dilekçeleri incelemek amacıyla Meclis-i Mebûsan Arzuhâl Encümeni kuruldu. Taşradan Mebûsan ve Âyân Meclislerine gönderilen dilekçeler buradan gereğinin yapılması için Dahiliye veya diğer ilgili nezaretlere havale edilmeye başlandı (BOA, DH.MKT, 2844/5, H-25-05-1327; BOA, DH.İD, 185/35, H-05-06-1333; Sarıyıldız, 2011: 86, 94).

Yaşanan gelişmeler karşısında, hükümdara geleneksel olarak dilekçe sunma kurumunun önemini kaybedeceği ve yerini devletten, temsilcilerinden ve kurumlarından adalet ve çözüm talep etmenin daha modern ve düzenli yollarına bırakacağı varsayılabilir. Ancak dilekçe verme bu dönemde sadece Mebûsan ve Âyân Meclisleri aracılığıyla devam etmedi. Sultan II. Abdülhamid de bir adım attı. Hak arama ve dilekçe verilmesiyle ilgili gerçekleştirilen bu düzenleme, cuma selamlığı sırasında sunulan arzuhâllerin değerlendirilmesi ve cevaplanması amacıyla Yıldız Sarayında Marûzât-ı Rikâbiye Dairesi adıyla bir büronun kurulması idi (Tahsin Paşa, 1931: 22; Beydilli, 2014: 51).

Arşivde yer alan dilekçelerin ne zaman ve nerede sunuldukları, özetleri ve gerçekleştirilen işlemlerin yazılmasıyla oluşturulan marûzât-ı rikâbiye cetvelleri, bu uygulamanın 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sistemli bir hale gelmeye başladığını göstermektedir (BOA, A.AMD, 5/37, H-05-09-1264; BOA, A.AMD, 18/92, H-18-07-1266; BOA, A.AMD, 55/25, H-13-12-1271). II. Abdülhamid döneminde ise daha da geliştirilerek kurumsallaşan bu uygulama, Osmanlı ahalisinin iktidarı tanımlayan simgeleri benimsediğini gösteriyordu. Öte yandan padişahın meşruiyetini sürdürmesine imkan tanıyordu. Bu daire aynı zamanda Sultan II. Abdülhamid'in paternalist tutumunun ve '*tebaasının babası*' olarak imajını güçlendirme çabasının bir parçası olarak da değerlendirilmekteydi (Ben-Bassat ve Zachs, 2014: 9).

Sultan II. Abdülhamid, 31 Ağustos 1876'da iktidara geldiğinde Mithat Paşa'nın karşı çıkmasına rağmen ilk olarak İngiliz [Eğimli/Büyük] Said Paşa'yı mâbeyn feriki olarak atadı (Salnâme, 1295: 96; II. Abdülhamid'in, 2011: 13). Said Paşa 11 Ocak 1878'de vezâretle mâbeyn müşirliğine getirildi. 9 Haziran

1878’de ise müşirlik görevinden azlolundu. Ardından 5 Kasım 1878’de Plevne kahramanı olarak da tanınan Gazi Osman Paşa mâbeyn müşirliğine atandı (II. Abdülhamid’in, 2011: 27, 38; Salnâme, 1296: 39; Salnâme, 1297: 86, 88; Salnâme, 1298: 93, 95).

Gazi Osman Paşa’nın Yıldız Sarayı’nda çeşitli görevleri bulunmaktaydı. Sayıları gittikçe artan dilekçelerle ilgili tüm işlemler de Gazi Osman Paşa’nın sorumluluğuna verildi. Marûzât-ı Rikâbiye Dairesinin hangi tarihte kurulduğu tam olarak bilinmemekle birlikte yukarıdaki bilgiye dayanarak bu dairenin 1878’de mâbeyn müşiri olarak görevlendirilen Gazi Osman Paşa idaresinde Yıldız Sarayı’nda teşkil edildiği söylenebilir (Tahsin Paşa, 1931: 19; Beydilli, 2014: 51; Avcı-Yazıcı Özdemir, 2019: 24). 1894’ten 1908’e kadar Mâbeyn Başkâtibi olarak görev yapan Tahsin Paşa, Mâbeyn Müşirliği Dairesinin çalışmasından bahsederken Gazi Osman Paşa’ya mahsus olan bu dairenin bir tür Saray Nazırlığı vazifesi ile sorumlu olduğuna dikkat çekmektedir. Ancak Gazi Osman Paşa’nın kimsenin üzerinde nüfuzu ve idari tasarrufu bulunmadığını, geçmişteki şöhretine hürmeten padişahın onu bu vazife ile saraya aldığını ifade etmektedir. Keza iki oğluna iki sultan verildiğini de sözlerine eklemektedir (Tahsin Paşa, 1931: 19).

Bazı araştırmacılar dairenin müstakil bir kurum özelliği taşımaktan uzak olduğunu ifade ederken II. Abdülhamid döneminde ahalinin dilekçelerini kabul edip değerlendirmek üzere kurulan ilk kurum olarak ‘*Meclis-i Mebusan Arzuhâl Encümeni*’ni kabul etme eğilimdedirler (Yazıcı Özdemir, 2021: 23, 98). Bu kuruma verilen veya gönderilen arzuhâller, arşivde ‘*Meclis-i Mebusan’a Verilen Müstedyat*’ başlıklı defterlerde kayıtlıdır (BOA, BEO.NGG.d, 523, H-02-12-1327). Esasen Meclis-i Mebusan Arzuhâl Encümeni’nden önce kurulan Marûzât-ı Rikâbiye Dairesi, doğrudan dilekçeleri kabul edip değerlendiren bir kurumda ziyade “*sultana verilen dilekçelerin özetlenerek yapılacak muamelelerin cetvellere kaydedildiği bir evrak işlem bürosu*” niteliğinde değerlendirilmektedir. Nitekim Marûzât-ı Rikâbiye Dairesinin devlet salnamelerinde bir kurum olarak zikredilmeyişi ve Osmanlı arşivinde yer alan marûzât-ı rikâbiye cetvellerinin çeşitli fonlarda dağınık olarak bulunması bu düşüncüyü desteklemektedir (BOA, Y.PRK.MBC, 1/1, H-6-03-1295; BOA, Y.MTV, 72/107, 02, H-30-05-1310; BOA, İ.DH, 309/19657, H-10-01-1271). Keza kimi araştırmacılar Marûzât-ı Rikâbiye Dairesine mahsus bir logonun/antetin bulunmadığını da kaydetmektedir (Yazıcı Özdemir, 2021: 89). Ancak çalışmada görüleceği üzere Marûzât-ı Rikâbiye Dairesinin işlevini görmezden gelmek mümkün değildir. Bu kapsamda 14 Ekim 1908 tarihli ‘*İdare-i Marûzât-ı Rikâbiye’ye mahsus numara pusulasında*’ dairenin antetinin bulunduğu da ifade edilmelidir (Bk. Ek 1, BOA, Y.PRK.SGE, 11/40, H-18-09-1326).

Sultan II. Abdülhamid cuma namazında iken camide veya çıktıktan sonra rikâb-ı hümayuna sunulan arzuhâller boyunlarında çantalar asılı olan memurlar tarafından toplanır ve Marûzât-ı Rikâbiye Dairesine teslim edilirdi. Padişaha sunulan arzuhâllerin toplanması, sistemli bir şekilde tek tek incelenmesi, listeler

halinde kısa özetlerinin çıkarılması, ait oldukları nezaretlere havale edilmesi, takip edilmesi ve cevaplandırılması Mâbeyn Müşirliğinin işi idi. Sarayda daire amiri bir nevi saray nazırlığı ile görevli olan Mâbeyn Müşiri, cuma selamlığı ve bayram alaylarında padişaha refakat etme dışında padişahın karşısında oturur, bayramlaşma törenlerinde ise tahtın yanındaki saçağı tutardı (Tahsin Paşa, 1931: 19; Karaca, 1999: 1718; Kanat, 2018: 35).

II. Abdülhamid döneminde kurumsal bir yapıya kavuşan Marûzât-ı Rikâbiye Dairesinde işlem görmüş dilekçeler cetvellere kaydedilmekteydi. Marûzât-ı rikâbiye adı verilen hülâsa listelerine padişahın iradesine uygun olarak mâbeynden cevaplar yazılırdı (BOA, Y.MTV, 72/107, 02, H-30-05-1310; BOA, Y.PRK.MBC, 1/3, H-07-05-1295). Tahsin Paşa'nın hatıralarına göre padişaha sunulan arzuhâller birer zarf içinde ilgili yerlere gönderilirken arkasına '*Marûzât-ı Rikâbiye Dairesi*' ibaresi yazılı bir mühür basılırdı (Tahsin Paşa, 1931: 19).

II. Abdülhamid dönemi Marûzât-ı Rikâbiye Defterlerine yansıyan örneklerden anlaşıldığı üzere arzuhâller yalnızca bir kurum veya yetkili tek bir kişi tarafından incelenmemekteydi (İpşirli, 1991: 466; Avcı-Yazıcı Özdemir, 2019: 24; "Sultan Hamit!", 1930: 1, 6). Konularına göre farklı nezaretlere havale edilen dilekçeler, gelen cevaplara göre sonuçlandırılmakta veya yeniden farklı bir nezarete havale edilmekteydi. Örneğin askerlikten ihraç edilen Mehmed'in padişahın maiyetindeki taburlardan birine kabulüne dair annesi İkbâl Hanım tarafından verilen dilekçe değerlendirilerek adı geçen kişi muayene için Sıhhiye Dairesine havale edildi (BOA, Y.MTV, 72/107, 02, H-30-05-1310). Bir diğer örnekte feshânede sakatlanmasından dolayı tahsis olunan kırık kuruş maaşının yetersizliğinden bahseden Bitlis ahalisinden Çolak Esad bin Yusuf, maaşına zam yapılmasına dair dilekçesini rikâb-ı hümayuna takdim etti. Talep dilekçesi 30 Haziran 1892'de Hazine-i Hümayun'a havale edildi. Değerlendirmelerin ardından Maliye Nezareti'nin tezkiresi ile birlikte idare-i askeriye'ye gönderildi (Bk. Ek 2, BOA, Y.MTV, 68/59, 01, H-17-03-1310). Kimi zaman ise padişaha verilmesi planlanan arzuhâller teslim alınmadan doğrudan nezarete yönlendirilebilmekte idi. Örneğin 23 Mart 1888 tarihli belgede ifade edildiği üzere Reji İdaresi tarafından tütüncü esnafına verilen %7 kârın %6'ya indirilmesinden dolayı yaklaşık bin esnafın selamlık resminde padişaha arzuhâl takdim edecekleri öğrenildiğinden buna meydan verilmek istenmedi. Yıldız Sarayı Başkîtabet Dairesi sunulması planlanan istidaları teslim almadan bir tezkire düzenleyerek Adliye Nezaretine yönlendirdi (BOA, Y.EE, 38/32, H-10-07-1305).

Marûzât-ı Rikâbiye Dairesi, kurumsallaştıkça ve işlem sayısı arttıkça büyüme veya yenilenmesi de gündeme geldi. Bu anlamda 2 Mayıs 1880 tarihli belgede Yıldız Sarayı Mâbeyn-i Hümayun Telgrafhane Dairesi, rikâbiye odası ve nakip efendinin odasının döşeme ve mefruşatının yenilenmesi talebi dile getirildi. Yazıda Marûzât-ı Rikâbiye Odasının döşemeleriyle sandalyelerinin eskimiş ve kullanılmaya elverişli olmadığından yakınılarak döşeme ve sairinin değiştirilmesi için izin talep edildi (BOA, TS.MA.e, 352/26, R. 20 Nisan 1296).

Yapılan keşifte Mâbeyn-i Hümayun Telgrafhane Dairesinin döşeme örtüsüyle pencere muşambalarının eskidiği, bunların ve ayrıca kullanılmakta olan sandalyelerin ve perdelerin yenilenmesi için 452 kuruş masraf yapılması gerektiği anlaşıldı (BOA, TS.MA.e, 352/26, R. 20 Nisan 1296). 14 Mayıs 1880 tarihli belgede ise Marûzât-ı Rikâbiye Odasının tefrişinde kullanılacak malzemelerin cins, miktar ve tutarlarının muhammen bedelinin 348 kuruş olarak tespit edildiği bildirilmekteydi. Tadilat pusulasında sandalyelerin tamirâtı, mefruşattan elvan muşamba alınması ve perdeciiye ödenen ücret yer almaktaydı (BOA, TS.MA.e, 210/22, H-07-06-1297).

II. Abdülhamid, Mâbeyn Müşirliğinin kamuoyundaki imajına çok önem verirdi. Burada görev yapanların adlarının olumsuz bir olaya karışmasına iyi gözle bakmazdı. Hatta dava konusu olan mâbeyn görevlilerinin borçlarının kimi zaman padişah tarafından ödendiği olurdu (Akyıldız, 2003: 286). Bu anlamda arşiv belgeleri arasında Marûzât-ı Rikâbiye İdaresindeki görevlilerin padişahın özel talepleri de yer almaktaydı. Örneğin Mâbeyn Müşiri Gazi Osman Paşa, 12 Ekim 1895'te evine yakın olup yaverlerin ikametine mahsus hanenin bahçesinden yüz elli metrelik bir yerin kendisine verilmesini talep etti (BOA, Y.PRK.MM, 1/79, 2, H-22-04-1313).

Marûzât-ı Rikâbiye İdaresinde çalışan memurlar da taleplerini padişaha iletmekteydi. Örneğin dairede görevli Mülazımievvel Ahmed Hadi bin Gori, öncelikle uzun senelerden beri Mâbeyn-i Hümayun'da Marûzât-ı Rikâbiye İdaresinde vazifesini hatasız ve sadakatle devam ettirdiğinden bahsetmişti. Bilahare ekonomik durumundan yakınan Ahmed Hadi bin Gori ailesiyle kirada oturduğunu "*çoluk ve çocuğunun sürünmekte*" olduğunu, kira vermeye artık gücünün yetmediğini belirtti. Mülazımievvel Ahmed Hadi, Emine Hayriye Hanım adında bir akrabasının olduğunu, bu akrabasının yakın zamanda vefat ettiğini ve vefat eden bu akrabasının evinin atıl durumda kaldığını bildirerek söz konusu eve geçmek istediğini ifade etti. Haydarpaşa Düz Sokak Onyedli Numarada bulunan evin kıymetinin dokuz bin kuruş olarak tespit edildiğini, kendisinin biriktirmiş olduğu yirmi lirayı Evkâf-ı Hümayun Nezaretine vererek geri kalan kısmın padişahın sadakası olarak ihsan buyrulmasını istedi (BOA, Y.PRK.SGE, 5/47, H-30-12-1310). Ancak konunun nasıl bir çözüme ulaştığına dair yeterli veriye ulaşılamamıştır.

Sultan II. Abdülhamid, hükümeti devreden çıkararak Bâbüâlî'de çözülmesi gereken meseleleri Yıldız Sarayı'na aktarınca mâbeyndeki işler doğal olarak arttı. Çoğalan iş yoğunluğunun üstesinden gelebilmek için mâbeyn personeli de arttırılırdı. A. Akyıldız'ın tespitlerine göre 1890'lı yıllarda mâbeynde kurena dairesinde 9 kişi ve kitabet dairesinde 21 kişi bulunuyordu. Ayrıca diğer mâbeyn görevlileri 18 kişiden ibaretti. Ayrıca 15 kişi yaverân-ı kiram, 32 kişi padişahın başkanlığındaki teftiş-i umumî-i askerî komisyonunda görevliydi. Padişahın yaverleri 100, fahrî yaverleri ise 125 kişiden oluşmakta idi. Yani Mâbeyn Müşiri Gazi Osman Paşa'nın yönetiminde toplam 323 kişilik bir personel bulunmakta idi (Akyıldız, 2024: 27). Marûzât-ı Rikâbiye Dairesinin memurları da bu rakamın

içinde yer almakta idi. Ancak sayılarını tam olarak ortaya koyacak veri tespit edilememiştir.

Dilekçe Sahiplerinin Statüleri ve Memleketleri

Toplumsal farklı kesimleri tarafından bizzat padişaha takdim edilen ve Marûzât-ı Rikâbiye Dairesinde değerlendirilen dilekçeler Osmanlı sosyal tarihini ortaya koymak açısından önemli veriler içermektedir (Yazıcı Özdemir, 2021: 24). Bu anlamda marûzât-ı rikâbiye özetleri sayesinde başkentin veya ülkenin neresinden dilekçe verildiğini, dilekçe sahiplerinin isimlerini, mesleklerini veya sosyal statülerini öğrenmek mümkündür. Keza dilekçenin verilmesine sebep olan istek veya şikâyetin konusu, hangi nezaretlere havale edildiği, dilekçenin hangi bürokratik işlemlerden geçtiği ve neticesi de tespit edilebilmektedir.

Araştırmada kullanılan arzuhâl özetleri incelendiğinde Marûzât-ı Rikâbiye İdaresine ulaşan dilekçelerin ilgili kişilerin kendileri kadar aile üyeleri tarafından verilmesi dikkat çekmektedir. Bu anlamda Seraskerliğe havale edilip gerekli işlemler yapıldıktan sonra geri gönderilen 69 dilekçe özetinden anlaşıldığı üzere dilekçelerden 13'ü ilgili kişinin eşi, 12'si annesi, üçü babası, ikisi kayınbiraderi, biri dokuz yaşındaki kızı, biri kız kardeşi ve biri de diğer akrabaları tarafından verilmiştir. Geri kalan 36 dilekçe ise ilgili kişi tarafından bizzat sunulmuştur (BOA, Y.MTV, 72/107, 02, H-30-05-1310; BOA, Y.MTV, 68/59, 01, H-17-03-1310; BOA, Y.MTV, 108/66, 1-2, H-09-05-1312). İlgili kişi dışında yakınlarının arzuhâl sunmasının çeşitli gerekçeleri olmalıdır. Bu anlamda kişinin görevi gereği veya çeşitli sebeplerle İstanbul'da bulunmaması dilekçelerin yakınları tarafından verilmesine neden olarak gösterilebilir. Diğer taraftan kişinin talebinin anne, baba, eş veya çocukları tarafından dile getirilmesinin padişahın merhametine mazhar olmak amaçlı olabileceği değerlendirilmektedir. Öte yandan dilekçeye konu olan ilgili kişinin idari anlamda zarar görmemek için kendisinin haberi olmadan dilekçe verildiği intibainı uyandırmak istemesi de bu yolun tutulmasına sebebiyet vermiş olmalıdır.

Marûzât-ı rikâbiye özetlerinin çoğunluğunu İstanbul'un çeşitli semtlerinde yaşayan halk tarafından takdim edilen arzuhâller oluşturmaktaydı (BOA, Y.MTV, 108/66, 1-2, H-09-05-1312). Taşra şehirlerinin merkeze uzak olması ülke genelinde tebaanın sultanlara elden arzuhâl vermesini sınırlandırmaktaydı. Böylelikle doğrudan sultana arzuhâl takdim etme geleneğinin daha çok İstanbul'a özgü bir uygulama olarak kaldığı düşünülebilir (Yazıcı Özdemir, 2021: 24). Ancak 19. yüzyılda telgrafın yaygınlaşması ile birlikte durum değişti. Osmanlı tebaası artık padişaha, yeni teknolojiler, posta hizmetleri ve telgraf gibi iletişim vasıtaları ile ulaşmaya başladı. Böylece her Osmanlı tebaasının daha önce fiziksel olarak çok daha zor olan ve büyük çabalar ve araçlar gerektiren çözüm talebinde bulunmak için İstanbul ile hızlı ve nispeten ucuz bir şekilde iletişime geçmesi sağlandı (Ben-Bassat ve Zachs, 2014: 8-9). Böylece padişaha elden verilen dilekçeler yanında telgrafla iletilen dilekçeler de işleme konulmaya başlandı (BOA, Y.MTV, 68/59, 01, H-17-03-1310).

Taşradan İstanbul'a gönderilen dilekçeler, özellikle imparatorluğun taşrasındaki kentli nüfus açısından, merkezi hükümete karşı siyaset yürütmenin bir aracı haline geldi. Halkın, II. Abdülhamid'e bu kadar çok dilekçe göndermesinin sebebi tebaa tarafından şikâyetlerinin muhatabı olarak algılanan sultanın kişiliği ve devletin daha merkezîyetçi bir şekilde yönetilmesi idi (Ürkmez-Akbulut, 2022: 643). Bu anlamda marûzât cetvellerinden anlaşıldığı üzere İstanbul dışından Yanya, Kastamonu, Sivas, Kosova, Karahisar-ı Şarkî, Kuşadası gibi taşra şehir ve kasabalarından da padişaha dilekçeler gönderilmekteydi (BOA, Y.PRK.MBC, 1/1, 001, H-6-03-1295; BOA, Y.PRK.MBC, 1/2, 001, H-17-03-1295).

Değişen devlet-tebaa ilişkileri ve devletin tebaanın hayatına giderek daha fazla müdahale etmesi de bu süreçte önemli bir rol oynadı. Devlet, insanların günlük hayatlarının çeşitli alanlarını düzenledi. Bu anlamda vergi toplama, toprak kaydı, askere alma, nüfus sayımı, polislik, sağlık ve benzeri alanlarda önceki uygulamaları değiştiren reformlar getirdi. Bu nedenle çok daha fazla sayıda insan, sultanı muhatap olarak algılayarak başında bulunduğu devletle ilgili şikâyetlerde bulunmak için bir nedene sahip oldu (Ben-Bassat ve Zachs, 2014: 8). Böylece yerel nüfusu etkileyen büyük ya da küçük hemen her meseleyle ilgili dilekçeler, diğer yasal ve idari kanallardan geçmek yerine doğrudan imparatorluk merkezine gönderildi. Bu durum dilekçe sahiplerinin mevcut tartışma ve çatışmalardaki avantajlardan yararlanma umudundan kaynaklanmış olmalıdır. Ayrıca çok sayıda dilekçe gönderilmesi, Osmanlı bürokrasisinin giderek büyüyen labirenti yerine aşına olunan bir kurumu kullanmayı tercih etmekten de kaynaklanmış olabilir. Bir başka neden de Nizamiye Mahkemeleri gibi diğer yargı kurumlarında talep edilen yüksek harçlardı. Son olarak çeşitli reformların ve bunların getirdiği değişikliklerin, resmi yaptırımlar olsun ya da olmasın, tebaanın bireysel ve toplu olarak yıllar içinde elde ettiği eski haklarını, ayrıcalıklarını ve muafiyetlerini hatırlamaya ve korumaya sevk etmesidir (Ben-Bassat ve Zachs, 2014: 8-9). Anlatılanlar ışığında padişaha dilekçe verme uygulamasının 19. yüzyılın son çeyreğinde farklı bir anlam ve önem kazandığı ayrıca bir dönüşüm sürecinden geçtiği rahatlıkla söylenebilir.

Dilekçelerin İçeriği (Maaş Bağlanması, Maaş Artışı, Terfi, Tayin)

Marûzât-ı rikâbiye özetlerinden dilekçe sahiplerinin talepleri, taleplerin sonuçları, kişilerin meslekleri vs. bilgilerini öğrenmek mümkündür. Bu bağlamda dilekçe özetleri değerlendirildiğinde toplumun her kesiminden çeşitli konularda talepte bulunduğu anlaşılmaktadır. Marûzât-ı Rikâbiye İdaresine ulaşan ve işleme alınan dilekçelerden bir kısmı halkın maddi talepleriyle bir kısmı da tayin, terfi gibi konularla ilgiliydi (BOA, Y.MTV, 72/107, 02, H-30-05-1310; BOA, Y.MTV, 68/59, 01, H-17-03-1310). Bu anlamda II. Abdülhamid, tahta çıkmasının ilk aylarından itibaren halkın maddi taleplerini içeren dilekçelerle karşılaştı. Örneğin 12 Aralık 1876'da Rikâb-ı Hümayun'a sunulan dilekçelerde

halkın para ve mülk talepleri dikkat çekmekteydi. Mesela Hüsne Gül Hanım saraydan kendisine bağlanmış maaşın kesildiğini bildirerek maaşının eskiden olduğu gibi düzenli olarak ödenmesini rica etmekteydi. Asâkir-i Şahâne'den İsmail Çavuş'un hanımı Emine Hatun, evi olmadığından "*kendisine bir hane ihsan buyrulmasını*" istirham ederken, Ayşe Şefika Hatun ise kendisine ev verilmesini ve maaş bağlanmasını talep etmekteydi. Son olarak Kırım muhacirlerinden Ümmügülsüm Hatun da iki çocuğunun bir mektebe yerleştirilmesini arzu etmişti (BOA, İ.DH, 736/60300, 1-2, H-25-11-1293; Doğan, 2021: 13).

II. Abdülhamid'in iktidar stratejileri açısından ihsanlar ve atıye-i seniyyeler önemli unsurlardandı (BOA, Y.PRK.EŞA, 7/71, H-17-09-1305). Esasen klasik dönemde halka yönelik sosyal yardım uygulamalarıyla ön planda olan vakıf kurumunun işlevselliği 19. yüzyılda gittikçe azalmıştı. Sultan II. Abdülhamid, vakıf kurumu üzerinden sosyal yardım ve hayır sistemi yerine bireysel hediye/atıye ve ihsanlardan oluşan hayır sistemi oluşturdu (BOA, Y.PRK.BŞK, 17/55, H-13-07-1307). Yani II. Abdülhamid dönemi monarşik devlet biçimi sosyal refah alanındaki ifadesini atıye-i seniyye sisteminde buldu. Keza Darülaceze ve Hamidiye Etfal Hastanesi ile halkın mobilize edilmesi için felaketzedelere, harp malûllerine, mevlid-i şerif okunmasına ve mahpuslara yönelik düzenlenen yardım kampanyaları da bu anlayışı destekledi (Özbek, 2004: 30; Kurnaz Şahin, 2014: 122-123).

Sultan, hayır işleri ve hediye sistemi aracılığıyla ahalinin sorunlarıyla bir "*baba dıyarlılığıyla*" ilgilenen padişah imajı yaratma çabasıındaydı (Özbek, 2004: 135-136). Dilekçe vererek nakdi yardım isteyen talep sahiplerinin adları ve ne kadar yardım yapıldığı Marûzât-ı Rikâbiye Sadakası Muhassasat Defterine kaydedilirdi. Örneğin 4 Nisan 1878 tarihli Marûzât-ı Rikâbiye Sadakası Muhassasat Defterine göre 290 kişiye 220 kuruş ile 10 kuruş arasında değişen rakamlarda toplamda 11.584,20 kuruş ödeme yapılmıştı. Bu rakama 264 kuruş katip maaşı da dahildi. En yüksek yardım 220 kuruş ile Saide Hanıma yapılırken onu 200 kuruş ile Ahmet ve Münif Efendiler takip etmişti. Defterde bu kişilere verilen yardımın gerekçesi ifade edilmemişti (BOA, HH.d, 546, H-01-04-1295). Anılan defterler incelendiğinde yardımın süreklilik arz ettiği görülmektedir. Nitekim 15 Kasım 1878 tarihli Marûzât-ı Rikâbiye Sadakası Muhassasat Defteri incelendiğinde sadakanın bir-iki istisna dışında aynı isimlere aynı miktarlarda verilmeye devam ettiği görülmektedir (BOA, HH.d, 535, H-20-11-1295). Aynı kişiler bir-iki eksikle 20 Kasım 1878 tarihli Marûzât-ı Rikâbiye Sadakası Muhassasat Defterinde de yer aldı (BOA, HH.d, 532, H-20-11-1295).

Arşivde yer alan 3 Nisan 1883 tarihli belgeden anlaşıldığı üzere marûzât-ı rikâbiye akçesi olarak Mâbeyn-i Hümâyun Müşiriyeti tarafından muhtaçlara dağıtılmak üzere 1882 senesi Martından aynı yılın sonuna kadar Hazine-i Hassadan 62.560 kuruş harcanmıştı (BOA, Y.MTV, 10/78, H-25-05-1300). Ancak Sultan II. Abdülhamid'den maddi yardım talep edenlerin tamamının bu defterlerde kayıtlı olup olmadığını tespit etmek mümkün değildir.

II. Abdülhamid döneminde sosyal yardım ve hayır işlerinin artması sadece yoksulluğun artması ile ilişkili görülmemelidir. Osmanlı ülkesinde sosyal yardımlar, Avrupa'daki örneklerde de görüldüğü gibi devletin sosyal alana müdahalesi, kamu idarecileri, bürokrasi ve yeni elit sınıfının siyasi ve sosyal konumunu meşrulaştırma işlevi olarak da değerlendirilmelidir. Bu anlamda halkın yardım talepleri bulunmakla birlikte Sultan II. Abdülhamid'in halka yönelik sosyal yardım faaliyetlerini padişahın ihsanı olarak değerlendirmek daha uygun olacaktır. Yardım faaliyetleri politik stratejilerin sembolik ifadelerini bulduğu bir zemin ve hayır işleri de siyasi meşruiyet yöntemleri olarak değerlendirilebilir (Özbek, 2004: 25-28).

Rikâbiye Dairesine ulaşan ve Seraskerliğe iletilen özetlerden anlaşıldığı üzere padişaha arzuhâl takdim edenler sadece sıradan halk değildir. Asker ve memurlar da isteklerini anlattıkları çok sayıda dilekçe vermişlerdir. Bu kişiler daha ziyade tayin ve terfi taleplerinde bulunmakta idiler. Özellikle İstanbul'a tayin edilme, bir üst rütbeye yükseltme, göreve dönme veya maaşlarının yetersizliğinden dolayı maaş artış talepleri bunlar arasındaydı. Maaş artış taleplerinde kişiler genellikle ailesinin çokluğunu gerekçe göstermekteydi (BOA, Y.MTV, 72/107, 02, H-30-05-1310; BOA, Y.MTV, 108/66, 1-2, H-09-05-1312; BOA, Y.MTV, 68/59, 01, H-17-03-1310).

Bu tür dilekçelerden kimisi ilgili kişi tarafından bazıları da aile bireyleri tarafından verilmekteydi. Örneğin 8 Kasım 1894 tarihli bir cetvelde 34. Süvari Alayı binbaşısı Osman Nuri Bey'in altı ay önce vefat ettiğinden bahseden eşi Hava Hanım'ın talebi yer aldı. Buna göre küçük oğluyla yalnız kaldığından bahseden Hava Hanım, 28. Süvari Alayının üçüncü bölüğü başcavuşu olan diğer oğlu Mehmed Reşid'in İstanbul'a tayin edilmesi talebinde bulundu. Seraskerlikten verilen cevapta talebin Süvari Dairesince değerlendirileceği bildirilirken Hava Hanım'ın oğlunun üç aylık izninin biteceği hatırlatılarak görev yerine dönmesi istendi (BOA, Y.MTV, 108/66, 1-2, H-09-05-1312).

8 Ekim 1892 tarihli olup 39 talepten oluşan rikâbiye cetvelinde yer alan beş dilekçe II. Ordu, beş dilekçe III. Ordu, dört dilekçe IV. Ordu, iki dilekçe V. Ordu'ya mensup kişiler tarafından verilmişti. 39 belgeden 12 adedi maaşa zam veya yeniden maaş bağlanması hakkında idi. Maaş zammı ve terfi talebinde bulunanların rütbelerine bakıldığında iki kişinin binbaşı, on kişinin yüzbaşı, bir yüzbaşı-ı evvel, bir mülazımievvel ve bir mülazımısani olduğu görülmektedir. Dilekçe özetlerinden anlaşıldığı üzere asker veya memurlar tarafından sunulan tayin, maaş artışı veya terfi talep dilekçelerinden büyük bir kısmına “*rütbelisi olduğu, nizamaya aykırı olduğu*” gerekçesiyle ve “*münasip bir dil ile*” olumsuz cevap verilmesi kararlaştırıldı. Sayıları az olmakla birlikte zaman zaman olumlu cevaplar da verildi. Bazı dilekçeler ise yeniden değerlendirilmek üzere başka nezaretlere havale edildi (BOA, Y.MTV, 72/107, 02, H-30-05-1310; BOA, Y.MTV, 108/66, 1-2, H-09-05-1312; BOA, Y.MTV, 68/59, 01, H-17-03-1310). Bu kapsamda özeti çıkarılıp Seraskerliğe gönderilen ve neticeye ulaşan toplam

69 dilekçenin içeriğini ve bunların gerçekleşme miktarlarını tablo olarak vermek yerinde olacaktır.

Tablo-1 Dilekçelerin Gerçekleşme Miktarları

Talep	Olumlu	Olumsuz	İlgili Havale Nezarete
Maaş Artışı/Bağlanması	3	13	3
Tayin/Nakil	2	8	6
Terfi	2	19	1
Tekaüd	1	2	0
Askerlikten Af Talebi	0	2	0
Görev Talebi	0	0	2
Rütbe İadesi	0	2	2
Mazeret İzni	1	0	2

BOA, Y.MTV, 72/107, 02, H-30-05-1310; BOA, Y.MTV, 108/66, 1-2, H-09-05-1312; BOA, Y.MTV, 68/59, 01, H-17-03-1310.

Tablodan anlaşılacağı üzere padişaha doğrudan dilekçe verilmesi taleplerin kesinlikle gerçekleştirileceği anlamına gelmiyordu. Dilekçeler nezaretlere havale edilip oradan gelen cevaplara göre hareket edilirdi. Özetlerden anlaşıldığı üzere Marûzât-ı Rikâbiye Dairesinin nezaretlere emir verme yetkisi de yoktu. Asker, polis veya memurlarla ilgili olumlu olarak değerlendirilecek cevap, ilgili nezarete tavsiye niteliğinde idi. Örneğin bir memur tayin talebinde bulunuyor ise Marûzât-ı Rikâbiye Dairesinin memurun yerini değiştirme veya bunu nezarettan isteme gibi bir uygulaması söz konusu değildi. Ancak durumu ilgili nezarete havale ederek sorunun ilgili makam tarafından çözülmesini sağlayan aracı konumunda idi. Mesela bir polisin Marûzât-ı Rikâbiye İdaresinden tayin talebi şu şekilde idi; 15 Ekim 1892’de sabık polis mühtedi Mehmed Hidayet Efendi polislik mesleğini icra ederken ayrıldığını fakat daha sonra yeniden mesleğe dönmek istediğini dilekçesine yazdı. Rikâbiye Dairesi kişinin talebini diğer taleplerle birlikte Kasım-Aralık 1892’de Zaptiye Nezaretine ilettiler. Nezaret tarafından yapılan değerlendirme sonunda Halep vilayetinde polis olarak istihdam olunmak üzere kendisine tavsiyename verildi (BOA, Y.PRK.ZB, 10/66, 1, H-25-03-1310).

Benzer şekilde 15 Ekim 1892 tarihli cetvelde yer alan Karahisarlı Hatice Hanım’ın talebi dikkat çekmektedir. Buna göre Hatice Hanım, Galata’da Laleli Çeşme’de sakin iken “*uygunsuz davranışları*” sebebiyle memleketine gönderilmişti. Bilahare İstanbul’a dönerek eski hanesinde ikametine izin verilmesini talep etti. Talep, daire tarafında Zaptiye Nezaretine iletildi.

Nezaretten gelen cevapta adı geçen kişinin memleketinden firar ederek İstanbul'a geldiği tespit edildiğinden tekrar memleketine iadesine karar verildi (BOA, Y.PRK.ZB, 10/66, 1, H-25-03-1310).

Belgelerde Tunus feriklerinden merhum Türk İsmail Paşa'nın oğlu Mehmed Sağır'ın verdiği arzuhâl dikkat çekmektedir. Tunus'ta birinci alayın ikinci taburu kolağası iken padişahın hizmetine girmek için Dersaadet'e hicret eden Mehmed Sağır, dilekçede henüz bir memuriyete tayin olunmadığını bildirmektedir. Kendisi askerlik mesleğinde bulunmak arzusunda olduğundan bahsederek halen sahip olduğu kolağalık rütbesinin devam ettirilerek ordu-yu hümâyunların birinde istihdamına izin verilmesini talep etti. Dilekçe ve ekleri değerlendirilmek üzere 9 Haziran ve 12 Temmuz 1892 tarihlerinde daire-i askeriye havale edildi (BOA, Y.MTV, 68/59, 01, H-17-03-1310).

Konuyla ilgili yapılan değerlendirmeler sonunda verilen cevapta gerek Mekteb-i Fünûn-u Harbiye-i Şahaneden ve gerek alaylardan yetişen zabitanın yeterli sayıda bulunduğu için dışarıdan zabıt kabulüne gerek olmadığı dile getirildi. Bu bağlamda dilekçenin kabul olamayacağına dair Mehmed Sağır'e uygun bir şekilde cevap verilmesi için söz konusu arzuhâller 22 Haziran ve 1 Ağustos 1892 tarihlerinde Merkez Kumandanlığına havale edildi. Merkez Kumandanlığı arzuhâlleri tekrar inceleyince Mehmed Sağır'ın kolağalık rütbesi verilmesi veyahut münasip miktar maaş tahsisıyla başka bir hizmette istihdamını talep etmiş olduğu anlaşıldı (BOA, Y.MTV, 68/59, 01, H-17-03-1310). Netice itibarıyla anılan kişiye yeterli miktarda maaş tahsis edildi (BOA, BEO, 73/5432, H-27-02-1310).

Benzer talepler 20 Aralık 1892 tarihli cetvelde de yer almaktaydı. Örneğin 16. Alayın Birinci Taburundan Asaf Çavuş ve aynı taburda nefer olarak görev yapan kardeşi Cemil'in anneleri Hacer Hanım oğullarının terfi etmesi için talepte bulundu. Marûzât-ı Rikâbiye Dairesi dilekçeyi Seraskerliğe ilettiler. Seraskerliğin değerlendirmesi ve ilgili kayıtların incelenmesi sonrasında çavuş olan oğluna yönelik talebi uygun bulunmazken nefer olan Cemil serçavuşluğa terfi ettirildi (BOA, Y.MTV, 72/107, 02, H-30-05-1310). Bu konudaki örnekleri çoğaltmak mümkündür (Bk. Ek 3). Tablodan da anlaşılacağı üzere I. Ordu'dan bir adet, II. Ordu'dan dört adet, III. Ordu'dan üç adet, IV. Ordu'dan üç adet, V. Ordu'dan üç adet dilekçe verilmişti. Diğer dilekçeler muhtelif alay veya kurumlarda çalışanlara aitti.

8 Kasım 1894 tarihli bir başka cetvelde altı adet talep bulunmaktaydı. Bunlardan birisi emekli maaşına zam yapılması, beşi ise terfi talebini içeriyordu. Cetveldeki tüm taleplere kadrosuzluk ve kıdemlisi bulunduğu gerekçesiyle olumsuz cevap verildi. Dilekçe ile terfi talep edenlerden ikisi binbaşı, birisi mülazımievvel idi. Bir efrad, tekaüd maaşına zam talep etmişti. Bu cetvelde bir annenin eşini kaybettiği için oğlunun İstanbul'a tayin edilmesi talebi dikkat çekmektedir (BOA, Y.MTV, 108/66, 1-2, H-09-05-1312).

Bu tür uygulamalar dikkate alınarak Sultan II. Abdülhamid döneminin “*bürokratik olmayan ve kişileştirilmiş bir yönetim olarak görülebileceği ayrıca Yıldız Sarayında oluşturulan iktidara meşruiyet sağlamanın*” amaçlandığı çeşitli araştırmalarda ifade edilmektedir (Özbek, 2004: 30). Araştırmaya konu olan dilekçeler incelendiğinde bu bir yönüyle doğru kabul edilebilir. Zira Marûzât-ı Rikâbiye Sadakası adıyla defterler oluşturularak saraydan direkt halka ödemeler yapılmıştır. Bununla birlikte ‘*sultanın bürokratları*’ terfi, tayin ve maaş artışı gibi tamamen nezaretleri ilgilendiren hususları dahi padişah’tan talep ederek sorununu kısa yoldan çözüme ulaştırmak maksadıyla bir nevi kamuoyu oluşturmaya çalışmışlardır. Oysa terfi, tayin veya maaş artışı isteyen memur bunun sadece sarayla ilgili bir mesele olmadığını farkında olmalıdır. Ancak buna rağmen memurlar taleplerini aileleri aracılığıyla doğrudan saraya yazarak bir yönüyle sultanın iktidarını da güçlendirmişlerdir.

II. Meşrutiyet Döneminde Marûzât-ı Rikâbiye İdaresi

II. Meşrutiyet’e kadar cuma selamlığı sırasında doğrudan padişaha arzuhâl verme geleneği önemini korudu (Özbek, 2004: 32-33). Ancak II. Meşrutiyet döneminde Bâbîâlî tekrar ön plana çıkıp saray olağan işlerine dönünce mâbeyn katiplerinin sayısı da beşe indirildi (Akyıldız, 2003: 283-286). II. Meşrutiyet’in ilanının üzerinden henüz bir ay geçmeden 15 Ağustos 1908’de çıkarılan irade ile cuma selamlığı törenlerinde yoksullara sadaka-i seniyye verilmesi uygulamasına da son verildi. Konuyla ilgili yazıda padişaha arzuhâl takdim eden fakir ve muhtaçlara her hafta Marûzât-ı Rikâbiye İdaresi marifetiyle sadaka-i seniyye dağıtılmasının sarayın çevresinde intizamsızlığına sebebiyet verdiğinden bahsedilmekteydi. Yazıda bu paranın fukara ve muhtaçlara Şehremaneti vasıtası ve marifetiyle dağıtılmasının daha uygun olacağı bildirildi. Bunun için dört bin yedi yüz elli kuruş sadaka-i seniyye haftalığının düzenli olarak Şehremanetine gönderilmek üzere Hazîne-i Hâssa Nezâretine emir verilmesi ve bu meblağın her hafta Şehremanetince dağıtılması kararlaştırıldı (BOA, İ.HUS, 168/98, 01, H-17-07-1326; Özbek, 2004: 117-118).

1908’de II. Meşrutiyet’in ilanı geleneksel arzuhâlcilikten modern dilekçe uygulamalarına geçişte önemli bir dönüm noktası oldu. Bu dönemde parlamenter hayatın yeniden tesis edilmesi, 1876’da ilan edilen Kanûn-ı Esâsî’nin tekrar yürürlüğe girmesi, basının özgürleşmesi, siyasi faaliyet yasağının ve sansürün kaldırılması sağlandı (Düstur, 1295: 5; Gözübüyük ve Kili, 1982: 28; Aydın, 2001: 330). Bu noktada sultanlar daha çok sembolik kişiler haline geldi. Fiili gücün artık ellerinde olmaması sebebiyle padişahlar şikâyetlerin muhatabı olmaktan çıktı.

Tüm bu gelişmeler dilekçelerin niteliğinde önemli değişiklikler meydana getirdi. Dolayısıyla geçmişte dilekçeler padişaha sunulurken onun ihtiyaç duyduğu meşruiyeti sağlamanın ve onun iyiliğini ve merhametini elde etmenin bir aracı olarak görülmekteydi. Ancak II. Meşrutiyet’le birlikte artık Şûrâ-yı Devlet, Meclis ve Nezaretler dilekçelerin muhatabı olmaya başladı. Bu kurumlar

siyasi haklar elde etmek, toplumdaki diğer gruplara karşı ve gruplar içindeki ayrıcalıkları korumak, medeni eşitliği ve anayasal hakları sağlamak için esas olarak başvurulmuş yeni makamlara dönüştü. Dolayısıyla anayasal söylem ve medeni haklar, hukukun üstünlüğü ve eski sistemin kusurları üzerine odaklanmaya başladı. Bilindik bir kurum olan dilekçenin yeni problemlerin dile getirildiği ve müzakere edildiği bir araç olarak işlev görmesi son derece doğaldı (Ben-Bassat ve Zachs, 2014: 11). Yani siyasi gerçeklik ve şartlar değiştikçe dilekçelerin içerikleri de değişti.

Sonuç

19. yüzyıldan önce Osmanlı İmparatorluğu'nda sultana dilekçe verme uygulaması yaygın olarak kullanılmaktaydı. Yöneticilere sunulan dilekçelerin başlıca amacı alt-orta düzey bürokratların ve memurların adaletsizliklerinden veya gücü kötüye kullanmalarından şikâyet etmek, sorunlara kurumsal çözüm aramaktı. Siyasi imaları mevcut olsa bile çok dolaylıydı. Ancak 19. yüzyılda geleneksel şikâyet dilekçelerinin dönüşmeye başladığı verilerden anlaşılmaktadır. Anılan yüzyılda dilekçeler artık sadece maddi beklentilerin karşılandığı, adaletsizliklerin ve bürokratik gücün kötüye kullanılmasının şikâyet edildiği bir mekanizmanın parçası değildi.

Sultan II. Abdülhamid döneminde dilekçelere yüklenen anlam farklılaştı ve bunun için kurumsal bir yapı oluşturuldu. Bu anlamda günümüzde T.C. Cumhurbaşkanlığına bağlı olarak faaliyet gösteren Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi'ne (CİMER) benzetilebilecek Marûzât-ı Rikâbiye Dairesi kuruldu. Bu daire, Sultan II. Abdülhamid döneminde cuma selamlığında bizzat padişaha verilen dilekçelerin sistematik bir şekilde incelenmesi, ilgili nezaretlere gönderilmesi ve cevaplandırılması amacıyla faaliyet gösterdi. Sultanın yönetim stratejilerine uygun olarak şekillendirilen bu daire, bürokrasinin kurumsallaşmasına ve yönetimin merkezi yapısının güçlendirilmesine hizmet etti.

Padişaha ulaşan dilekçelerin bir kısmı şikâyet, tayin, terfi ile ilgiliyken bir kısım dilekçeler ise maddi taleplerin karşılanması hakkında idi. Keza dilekçeler özellikle şehirli nüfus için giderek artan şekilde bir tür kamuoyu oluşturma aracı ve siyasi bir işlev üstlenmişti. Özellikle toplu dilekçeler hala toplum içindeki belirli grupları temsil etmekteydi. Bununla birlikte bir ideolojiyi ya da daha geniş kesimler için ortak bir payda sağlayan bir gündemi dile getirmekten uzaktı.

Marûzât-ı rikâbiye cetvellerine göre yoksulların para talepleri saray tarafından dağıtılırken bürokratların terfi, tayin, maaş artışı gibi istekleri nezaretlere havale edilerek kanunlar dairesinde çözüme kavuşturulmaya çalışıldı. Bu yaklaşım bürokrasideki sorunların padişahın ihsanı ile değil hukuki ve rasyonel yöntemlerle ele alındığını göstermektedir. Bir başka ifadeyle memurların veya yakınlarının padişaha doğrudan dilekçe vermesi, taleplerin kesinlikle gerçekleştirileceği anlamına gelmemektedir. Muhtemelen dilekçeyi

verenler de kesin bir netice beklememekle birlikte sorunun çözümüne yönelik bir kamuoyu oluşturma çabası içerisinde idiler.

Öte yandan Marûzât-ı Rikâbiye İdaresinin yoksul halka aynı adla sadaka vermesi bu dairenin sultanın iktidarını güçlendirmeye yönelik amacının olduğunu da ortaya koymaktadır. Nitekim II. Meşrutiyet sonrasında sadakanın doğrudan saraydan değil Şehremaneti aracılığıyla dağıtılması sarayın/padişahın gücünü kırmaya yönelik bir hamle olarak kabul edilmelidir.

İçeriğinden bağımsız olarak ahalinin dilekçelerini doğrudan Sultan II. Abdülhamid'e vermesi farklı anlamlar taşımaktadır. Bu bağlamda sultanın, dilekçeleri elden alması bir güç gösterisi olarak düşünülebileceği gibi yönetimin merkezi bir yapıya kavuşturulmasıyla da ilişkilendirilebilir. Ayrıca padişahın kendisine sunulan dilekçeleri; kişisel olarak ulaşılabilen ve tebaasının sıkıntılarını hafifletmeye çalışan şefkatli, hayırsever ve koruyucu bir hükümdar imajı yaratmak ve bu imajı sürdürülebilir kılmak için kullandığı varsayılabilir. Dilekçeler aynı zamanda halkın gündelik yaşamında artan bürokratik işlemlere alternatif olarak pratik çözüm arayışı ve padişahın meşruiyetini koruma çabasının bir parçası olarak da değerlendirilebilir.

Sultan II. Abdülhamid döneminde halkın padişahla olan temasını sağlayan bu uygulama II. Meşrutiyet'in ilanı ile farklı bir sürece evrildi. 1908'de parlamentonun açılmasından sonra, fiili gücün artık ellerinde olmaması sebebiyle padişahlar şikâyetlerin muhatabı olmaktan çıktı. Bu tarihten itibaren artık dilekçelerin adresi Şûrâ-yı Devlet, Meclis ve Nezaretler olmaya başladı.

Son söz olarak ahali tarafından takdim edilen dilekçelere verilen cevaplara bakıldığında kendi içerisinde bir çelişki gibi görünse de Sultan II. Abdülhamid'in Marûzât-ı Rikâbiye Dairesi kurmaktaki amacının hem yönetimi kişiselleştirme hem de yönetime yakınlık uyandırmak stratejisine uygun bir adım olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Zira isteklerin doğrudan padişaha yönelik yazılması yönetimin kişiselleştirildiğini gösterirken yoksullara Marûzât-ı Rikâbiye Sadakası bağlanması ise Abdülhamid yönetimine yakınlık uyandırma niyetini göstermektedir. Sonuç olarak Sultan II. Abdülhamid dönemi bugünden bakıldığında çelişkiler yumağı görünümünde olup derin araştırmaların konusu olmaya devam etmektedir.

Kaynakça

- Afacan, S. (2011). "Devletle Yazışmak: Türkiye ve İran Sosyal Tarihçiliğinde Dilekçeler". *Türkiyat Mecmuası*, 21, Bahar, 1-29.
- Akyıldız, A. (2003). "Mâbeyn-i Hümayun". *İslâm Ansiklopedisi*, 27, Ankara: TDV Yayını, 283-286.
- Akyıldız, A. (2024). *Mabeyn-i Hümayun Osmanlı Saray Teşkilatının Modernleşmesi*, İstanbul: Timaş Yayınları.

- Akyılmaz, G. (2004). “Osmanlı Devleti’nde Yönetici Sınıf-Reaya Ayrımı”. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8/2 (Haziran), <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ahbvuhfd/issue/48132/608808>.
- Avcı, Y. ve Yazıcı Özdemir, Ö. (2019). “Osmanlı Kudüs’ünde Devlet-Toplum İlişkilerinde Toplu Dilekçeler (1840-1915)”. *Kudüs: Tarih, Şehir, Toplum*, (Ed. Y. Çolak, L. Karagöz), İstanbul: İlem Yayınları, 17-52.
- Aydın, M. Â. (2001). “Kânûn-ı Esâsî”, *İslâm Ansiklopedisi*, 24, İstanbul: TDV Yayını, 328-330.
- Aydın, M. Â. (2003). “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye”. *İslâm Ansiklopedisi*, 28, Ankara: TDV Yayını, 231-235.
- Ben-Bassat, Y. ve Zachs, F. (2014). “From Şikayet to Political Discourse and ‘Public Opinion’: Petitioning Practices to the King-Crane Commission”. *New Middle Eastern Studies*, 4, 1-23.
- Beydilli, K. (2014). “İmparatorluğun Son Yüzyılında İstanbul”. *Osmanlı İstanbulu II, II. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri 27-29 Mayıs 2014*, (Ed. F. M. Emecen, A. Akyıldız, E. S. Gürkan) İstanbul : İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayını.
- BOA (T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi), A.AMD, 55/25, H-13-12-1271.
- BOA, A.AMD, 18/92, H-18-07-1266.
- BOA, A.AMD, 5/37, H-05-09-1264.
- BOA, A.AMD, 6/12, H-25-01-1266.
- BOA, A.DVNS.MHM, 1, H-29-12-961.
- BOA, A.DVNS.MHM.d, 23/174, H-29-06-981.
- BOA, A.MKT.MVL, 69/24, H-28-02-1271.
- BOA, BEO, 73/5432, H-27-02-1310.
- BOA, BEO.NGG.d, 523, H-02-12-1327.
- BOA, C.ZB, 3/137, H-29-12-1255.
- BOA, DH.İD, 185/35, H-05-06-1333.
- BOA, DH.MKT, 2844/5, H-25-05-1327.
- BOA, HH.d, 532, H-20-11-1295.
- BOA, HH.d, 535, H-20-11-1295.
- BOA, HH.d, 546, H-01-04-1295.
- BOA, HR.İD, 1685/34, M-31-12-1856.
- BOA, İ.DH, 309/19657, H-10-01-1271.
- BOA, İ.DH, 736/60300, 1-2, H-25-11-1293.

BOA, İ.HUS, 168/98, H-17-07-1326.

BOA, İE.HR, 1/13, H-29-12-1044.

BOA, İE.ŞKRT, 1/36, H-29-12-1084.

BOA, MAD.d, 7437, H-01-01-1049.

BOA, MAD.d, 9939, H-15-11-1152.

BOA, TS.MA.d, 241, H-29-12-1286.

BOA, TS.MA.d, 66, H-29-01-1196.

BOA, TS.MA.e, 210/22, H-07-06-1297.

BOA, TS.MA.e, 352/26, R. 20 Nisan 1296.

BOA, Y.EE, 38/32, H-10-07-1305.

BOA, Y.MTV, 10/78, H-25-05-1300.

BOA, Y.MTV, 108/66, 1-2, H-09-05-1312.

BOA, Y.MTV, 68/59, 01, H-17-03-1310.

BOA, Y.MTV, 72/107, 02, H-30-05-1310.

BOA, Y.PRK.BŞK, 17/55, H-13-07-1307.

BOA, Y.PRK.EŞA, 7/71, H-17-09-1305.

BOA, Y.PRK.HH, 1/16, H-30-07-1293.

BOA, Y.PRK.MBC, 1/1, 001, H-6-03-1295.

BOA, Y.PRK.MBC, 1/2, 001, H-17-03-1295.

BOA, Y.PRK.MBC, 1/3, H-07-05-1295.

BOA, Y.PRK.MM, 1/79, 2, H-22-04-1313.

BOA, Y.PRK.SGE, 11/40, H-18-09-1326.

BOA, Y.PRK.SGE, 5/47, H-30-12-1310.

Burian, O. (1951). "Türk - İngiliz Münasebetinin İlk Yılları". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, IX (1-2), Mart-Haziran, 1-41.

Çimşit, G. (2015). *Conscription in the Nineteenth Century Ottoman Empire: Its Reflections on the Lives of Ordinary People and Resistance, 1843-1876*, Master of Arts, Atatürk Institute for Modern Turkish History, İstanbul: Boğaziçi University.

Davison, R. (2005), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1856-1876*, (Çev. O. Akınhay), İstanbul: Agora Kitaplığı.

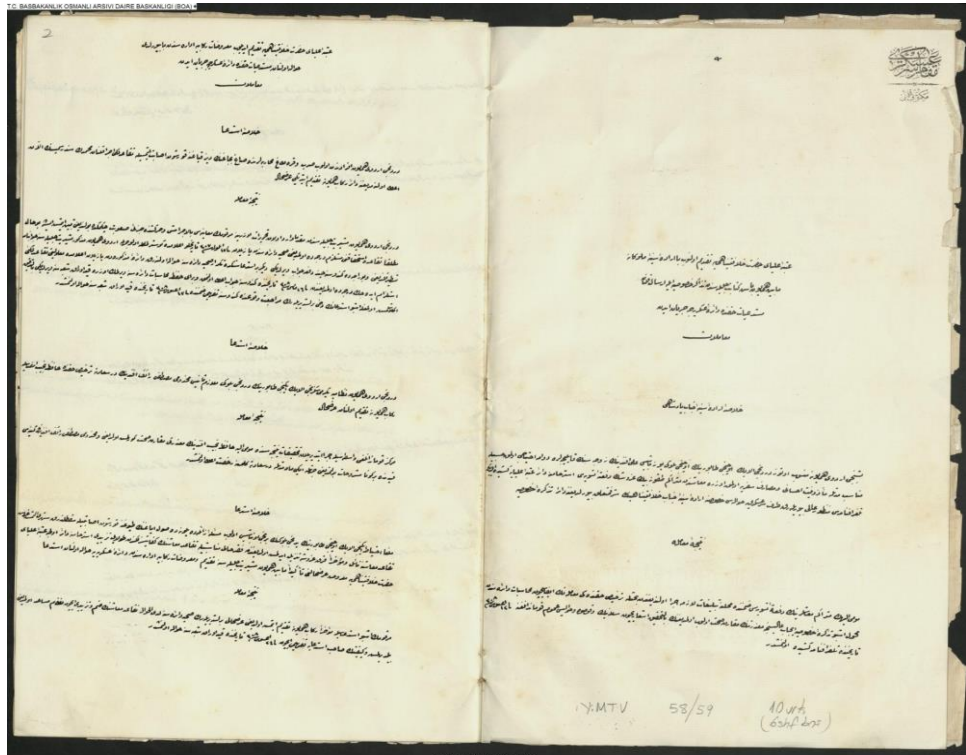
Deringil, S. (2002). *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, (Çev. G. Çağalı Güven) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Deringil, S. (2017). *Simgeden Millete, II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, 4. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

- Doğan, C. (2021). Sultan ve Foucault: II. Abdülhamid Döneminde Cuma Selamlığı, Arz-ı Hâller ve İktidarın Mikrofiziğinde “Güç Aşındırmaları” (1876-1908). *Universal Journal of History and Culture*, 3(1), 1-18.
- Düstur (1295). *Düstur*, Cüz’i Rabi, İstanbul: Matbaa-i Amire, (<https://www.tbmm.gov.tr/files/anayasa/docs/1876/1876ilkmetinler/1876-ilkhal-osmanlica.pdf>).
- Gözübüyük, Ş. ve Kili, S. (1982). *Türk Anayasa Metinleri, 1839-1980*, 2. Basım, Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayını.
- Güngör, B. (2021). Sultan II. Abdülhamid’in Yönetim Anlayışı ve Osmanlı Bürokratik Yapısındaki Yeri. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (60), 79-102.
- Hobsbawm, E. (2012). “Mass Producing Traditions: Europe, 1870-1914”. *The Invention of Tradition*, (Ed. E. Hobsbawm ve T. Ranger), Cambridge University Press, 263-308.
- II. Abdülhamid’in (2011). *II. Abdülhamid’in İlk Mabeyn Feriki Eğinli Said Paşa’nın Hatıratı I-II (1876- 1880)*, (Yay. Haz. D. Erkan), İstanbul: Bengi Kitap Yayın.
- İnalcık, H. (1988). “Şikayet Hakkı: Arz-i Hâl ve ‘Arz-i Mahzar’lar”. *Osmanlı Araştırmaları*, VII-VIII, 33-54.
- İpşirli, M. (1991). “Osmanlılarda Cuma Selamlığı (Halk-Hükümdar Münasebetleri Açısından Önemi)”. *Prof Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan*, Ayrı Basım, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 459-471.
- İpşirli, M. (1993) “Cuma Selâmlığı”. *İslâm Ansiklopedisi*, 8, İstanbul: TDV Yayını, 90-92.
- Kalkan, İ. H. (2021). “Hukuk, Adalet ve Toplumsal Bilinç: Geç Osmanlı İmparatorluğu’nda Dilekçeler ve Siyaset”. *Tarih Okulu Dergisi*, 14(51), Nisan, 854-874.
- Kanat, S. (2018). *Sultan II. Abdülhamid Döneminde Mâbeyn-i Hümayûn ve Görevleri*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yakınçağ Bilim Dalı, Erzurum.
- Karaca, A. (1999). “II. Abdülhamid’in İdareyi Kontrol Mekanizmalarından Yaverlik Kurumu”. *XIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1701-1739.
- Karateke, H. T. (2004). *Padişahım Çok Yaşa! Osmanlı Devletinin Son Yüz Yılında Merasimler*, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Kufacı, O. (2022). “Osmanlı Devleti Saray Teşkilatı Zabıtlarından Rikâbdarın Divan Şiirine Yansıması”. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 9(88), 1961-1969.
- Kurnaz Şahin, F. (2014). *Osmanlıdan Cumhuriyet e Harp Malûllerinin Sosyoekonomik ve Sağlık Durumları 1877 1939*, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı ATASE Başkanlığı Yayını.
- Kütükoğlu, M. (1991). “Arz”. *İslâm Ansiklopedisi*, 3, İstanbul: TDV Yayını, 438-440.

- Okur Gümrükçüoğlu, S. (2012). “Şikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Teb’asının Şikâyetleri”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 61(1), Mart, 175-206.
- Özbek, N. (2004). *Osmanlı İmparatorluğunda Sosyal Devlet Siyaset, İktidar ve Meşrutiyet (1876-1914)*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özcan, A. (2008). “Rikâb”. *İslâm Ansiklopedisi*, 35, İstanbul: TDV Yayını, 110-111.
- Öztürk, M. (2018) “Osmanlı Devletinde Arzuhallerin Devlet-Halk İlişkileri ve Medeniyet Tarihi Bakımından Önemi”. *XVII. Türk Tarih Kongresi*, 4, Kısım 1, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 211-229.
- Peçevi İbrahim Efendi. (1982). *Peçevi Tarihi II*, (yay.haz. B. S. Baykal), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Porter, S. J. (1768). *Observations on the Religion, Lam, Goverment and Manners of the Turks*, Vol. I, London.
- Salnâme. (1295). *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 33. Defa, İstanbul : Darü’t-Tıbaatü’l-Amire.
- Salnâme. (1296). *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 34. Defa, İstanbul : Darü’t-Tıbaatü’l-Amire.
- Salnâme. (1297). *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 35. Defa, İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Salnâme. (1298). *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 36. Defa, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.
- Sultan Hamit (1930). “Sultan Hamit!, Tahsin Paşanın Hatıratı, No:7”. *Milliyet*, 5 (1622), (17 Ağustos), 1, 6.
- Tahsin Paşa. (1931). *Abdülhamit Yıldız Hatıraları*, İstanbul: Milliyet Matbaası.
- Tozduman Terzi, A. (2013). “Sultan Abdülaziz’in Kılıç Kuşanma Merasimi”, *Osmanlı’nın İzinde Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı*, C. II, (Edt. F. Emecen, İ. Keskin, A. Ahmetbeyoğlu), İstanbul: Timaş Yayınları, 465-484.
- Ürkmez, N. ve Akbulut, U. (2022). “Sultan II. Abdülhamid’in Başkâtibi Tahsin Paşa”. *Belleken*, 86 (306), Ağustos, 641-682.
- Yazıcı Özdemir, Ö. (2021). *Osmanlı Kudüs’ünde Dilekçelerin İzinde Kent Siyaseti ve Toplum (1840-1914)*, Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli

Ek 2. Seraskerliğe İletilip Gerekli İşlemler Sonrası Geri Gönderilen 9 Ekim 1892 Tarihli Marûzât-ı Rikâbiye Cetveli

BOA, Y.MTV, 68/59, 01, H-17-03-1310.

Ek 3. Seraskerliğe İletilip Gerekli İşlemler Sonrası Geri Gönderilen 20 Aralık
1892 Tarihli Marûzât-ı Rikâbiye Cetveli

Görev Yeri, Alay/Taburu	Rütbesi	Adı	Dilekçe İçeriği			Dilekçe Veren	Netice	Gerekçesi
			Terfi	Tayin/Nakil/ Göreve Dönme	Maaş			
16. Alayın Birinci Taburu	Çavuş	Asaf	Terfi			Annesi Hacer Hanım	İade	
16. Alayın Birinci Taburu	Nefer	Cemil	Terfi			Annesi Hacer Hanım	Serçavuş olmuş	
I. Ordu Piyade 56. Alayının Birinci Taburu	Yüzbaşı	Hızır Ağa			Maaş zammı	Eşi Hatice Hanım	Olumsuz	Mevcut kanunlara göre zam mümkün değil
II. Ordu Nizamiye 9. Alayın İkinci Taburu	Binbaşı	Müteveffâ Mehmet Ali Efendi			Maaş zammı	Eşi	Askerî Tekaüd Sandığına Havale	
II. Ordu Nizamiye 12. Alayının Birinci Taburu		Mehmed Nail Efendi		Rütbe iadesi		Kendisi	Olumsuz	Yüz otuz dokuz buçuk kuruş maaşla tekaüd edilmiş
II. Ordu 66. Alayın Mukaddem İkinci Taburu	Yüzbaşı	Mehmed Salih Efendi		Dersaadet'e nakil		Eşi Feride Hanım	Olumsuz	Kadrosuzluk
II. Ordu 69. Alay Dördüncü Tabur	Yüzbaşı	İsmail Efendi	Terfi				Olumsuz	Kendisinden kıdemlisi var
III. Ordu 6. Alay Birinci Tabur	Yüzbaşı	Musa		Rütbe iadesi		Kendisi	Olumsuz	Levazımat-ı Umumiye Dairesine Tebligat
III. Ordu 123. Alay Üçüncü Tabur	Yüzbaşı	Ramazan Efendi	Kolağası			Kendisi	Olumlu	III. Ordu kumandanlığın a tebligat

III. Ordu 3. Seyyar Topçu Alay Birinci Bölük	Mülazım evvel	Bayram Ağa	Fevkalade zarurettten rütbe terfisi				Olumsuz	Otuz nefer kıdemlisi olduğu
IV. Ordu Nizamiye 32. Alayın Birinci Taburu	Binbaşı	Akif Efendi		Dersaadet'e tayin		Annesi Hatice Lamia Hanım	Olumsuz	Kadrosuzluk
IV. Ordu Nizamiye 31 Alay İkinci Tabur	Mülazım sınıfı	Rıza Efendi		I., II. veya III. Ordu'dan birine nakil		Annesi Mahi Hanım	Olumlu	IV. Ordu 27. Alayının Üçüncü Taburuna Nakil
IV. Ordu 129. Alayının Talia Karahisar İkinci Taburu	Yüzbaşı evvel	Mehmed Şükrü Efendi	Girid ihtilalinde kahramanlık göstermiş 17 senedir terfi edememiş			Kayınbaderi İbrahim bin Hacı Osman	Olumsuz	Kıdemlisi mevcut
V. Ordu Atık İkinci Talia Taburu		Mehmed bin Abbas			Maaş talebi		Tekaüd	İki gözü sakat
V. Ordu Atık birinci seyyar topçu alayı	Demirci-başı	Hacı Tahir Ağa			Maaş zammı	Eşi Halise Hanım	Olumsuz	Bu tür artışların uygun olmadığı
Mekteb-i İdadi-i Şahane	Dahiliye Kolağası	Habib Efendi				Kız kardeşi Melek Hanım	Olumsuz	Kıdemlisi mevcut
Kanun Kolağası		Ahmed Efendi			Maaş talebi	Babası	Askeri Tekaüd Sandığına Havale	Oğlunu kaybetmiş, kendisi yaşlı ve fakir
	Asakir-i şahanedan ihraç	Mehmed		Taburlardan birine kayıt ve kabulü		Annesi İkbâl Hanım	Olumlu	Muayene için Sıhhiye Dairesine Havale

**Yönetime Yakınlık Uyandırmak mı, Yönetimi Kişiselleştirmek mi? Sultan II. Abdülhamid Döneminde
Marûzât-ı Rikâbiye İdaresi 497**

20. Süvari Alayı	Katip			Gözleri görmediği ve yaşı sekseni aşmış olduğu için dünya gözüyle çocuklarını bir kere görmek		Babası Hacı Mehmet ve annesi Fatıma Zehra	Olumsuz	Zabitinin bu gibi sebeplerle hizmetlerinin başından ayrılmaları uygun değil
23. Süvari Alayı	Katibi Sani	Mustafa Efendi		Yeğenlerinde n başka yardımcıları olmadığından Dersaadet'e tayin		Müşir Hidayet Paşanın eşi	Olumsuz	Nizama uygun değil
		Mustafa (Hacıkadın Mahallesi)		Münhal rüfenkçilik mahallerinden birine tayin			Olumlu	II. Ordu Piyade 9. Alayın Dördüncü Taburuna Nakl
Bez fabrikasında a mele		Kocamusta-fapaşalı Mehmed Fahri		Yüz kuruş maaşı seksen kuruşa indirilmiş, yeninden artırılın		Kendisi	Olumsuz	Kendi rızasıyla sekiz kuruş yevmiye ile yine fabrikaya kabul edilmiş
Simkeş esnafı				Zabitinin elbise ve sairesi için gerekli olacak sırmaların simkeşhane tarafından satın alınması				Hazine menfaati dairesinde yetmiş akçe ile ucuz verilmesi halinde satın alınacaktır
Levazımat-ı Umumiye Dairesi Dördüncü Şubesi Katibi		Haydar Efendi	Yirmi iki senelik emektarlık ve iyi hizmetten terfi				Olumsuz	Deftercilik namıyla maaşına yüz altmış kuruş zam olduğu için terfisi mümkün değil
Asakir-i şahane mesleğinde n çıkmış (ambarcı)		Mevlevi-hanekapılı Çadircı Halil		Ailesini geçindirmekte zorlandığında n ambar ve dikimhanelerde bir hizmet verilmesi		Kendisi	Olumsuz	Yerine başkası tayin edilmiş, çadircılar kethüdası konuyla ilgilenecek

Bu tablo yazar tarafından oluşturulmuştur (BOA, Y.MTV, 72/107, 02, H-30-05-1310).

Aşırı Sağ Toplumsal Hareketler ve Demokrasi

Reyhan ÜNAL*

Öz: 21. yüzyıl başlarında aşırı sağ söylemler siyasi parti ve toplumsal hareket olarak yeniden yükselişe geçmiştir. Bu yükselişe birlikte, 1945 sonrası Avrupa’ında aşırı sağın yeniden iktidar veya etkili olmasını engellemek, aşırı sağ tehdidinden arındırılmış bir demokratik düzene geçmek amacıyla uygulanan ve demokrasinin demokratik hak ve özgürlüklerin kısıtlanması gibi anti-demokratik yöntemlerle savunulabileceği anlamına gelen “militan demokrasi” tartışmaları yeniden gündeme gelmiştir. Demokrasi karşıtı düşünce ve yöntemleri nedeniyle geçmişte militan demokrasi yöntemleriyle yasaklanan aşırı sağın günümüzde toplumsal hareketler olarak ortaya çıkması, aşırı sağı anlama, değerlendirme ve aşırı sağ karşısında demokrasiyi koruma bakımından kritik bir dizi tartışmayı tetiklemektedir. Eski/geçmiş ve yeni/güncel aşırı sağ ne derece örtüşmektedir? Aralarındaki ilişki popülizm kavramsallaştırmasının iddia ettiği gibi bir kopuş ilişkisi midir? Aşırı sağ toplumsal hareketlerin varlığı, toplumsal hareketlerin demokratikleştirici olduğunu iddia eden toplumsal hareket teorilerinin ve yeniden önleyici bir tedbir olarak tartışılan militan demokrasinin geçerliliğini nasıl etkilemektedir? Bu çalışmada, eskisiyle bir süreklilik içinde değerlendirilmesi gereken günümüz aşırı sağının demokrasinin altını oyan neoliberalizmle uyum içinde olduğu ve onu yeniden ürettiği; aşırı sağ karşısında demokrasiyi savunmanın ve korumanın geçerli yolunun militan demokrasi tedbirlerini tekrar etmekten ziyade demokrasiyi yeniden düşünmekten geçtiği iddia edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Hareketler, Aşırı Sağ, Militan Demokrasi, Neoliberalizm, Popülizm

Far-Right Social Movements and Democracy

Abstract: In the beginning 21st century, far-right discourses have resurfaced as political parties and social movements. With this rise, discussions on 'militant democracy' have come to the forefront again. This concept refers to the idea of preventing the far-right from regaining power or influence in post-1945 Europe and transitioning to a democratic

* Dr. Öğretim Üyesi; Başkent Üniversitesi İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, reyhannal@gmail.com , ORCID: 0000-0002-7177-5124

Makale Geliş Tarihi: 28.01.2025

Makale Kabul Tarihi: 24.07.2025

order free from the threat of the far-right. It suggests that democracy can be defended through anti-democratic methods, such as restricting democratic rights and freedoms. Barred due to its anti-democratic ideas and methods through militant democracy in the past, the emergence of the far-right today as social movements triggers a critical series of discussions regarding understanding and evaluating the far-right, as well as protecting democracy against it. To what extent do the old/past and the new/current far-right overlap? Is the relationship between them a rupture, as the concept of populism claims? How does the existence of far-right social movements affect the validity of social movement theories that argue social movements are democratizing and of militant democracy as a preventive measure? In this study, it is argued that today's far-right, which should be considered as a continuation of the past, is in harmony with neoliberalism that undermines democracy and reproduces it; and that the valid way to defend and protect democracy against the far-right is not by repeating militant democracy measures, but by rethinking democracy itself.

Key Words: Social Movements, Far-Right, Militant Democracy, Neoliberalism, Populism

Giriş

Aşırı sağ söylemlerin 21.yy itibariyle Batı demokrasilerini de zayıflatacak biçimde gerek siyasi partiler gerekse toplumsal hareketler (TH) olarak yeniden yükselişe geçtiği görülmektedir. Öyle ki Mudde (2008: 2-5), günümüzde aşırı sağın giderek daha fazla itibar ve prestij kazanmasını “patolojinin normalleşmesi” olarak tanımlar. Bu durum üç dikkate değer tartışma konusuna neden olmuştur. Birincisi, eski (II. Dünya Savaşı öncesi) aşırı sağ ile günümüz aşırı sağ arasındaki ilişkinin bir süreklilik mi yoksa kopuş mu olduğudur. Kopuşçu görüşe göre günümüz aşırı sağı popülizm olarak tezahür eder ve bu bağlamda demokrasiyi reddetmeyen otoriter bir anlayışa sahiptir. Eski aşırı sağ ise demokrasiyi topyekûn ortadan kaldırmak isterken; mevcut aşırı sağ demokrasinin altını oymak istemekle ilişkilendirir (Fichelstein, 2017: 25, 31). Günümüz aşırı sağının demokrasiyi sahiplenirken ve hatta onu içinde bulunduğu krizden kurtarmak iddiasına bulunurken, kültürel ırkçılık, beyaz üstünlüğü, yerlililik, göçmen, kadın ve LGBT düşmanlığı gibi demokrasiyle çelişecek yaklaşımlarda bulunması bu durumun göstergeleri olarak okunabilir.

İkincisi, günümüzde aşırı sağın yeniden yükselişe geçmiş, hatta koalisyonlar yoluyla iktidara taşınmış olması, 1945 sonrası Avrupa’ında aşırı sağa yönelik denenmiş olan ve demokrasinin anti-demokratik yöntemlerle savunulabileceği anlayışını ifade eden “militan demokrasi” tartışmalarını yeniden canlandırmıştır. Nazizm ve Faşizm gibi aşırı sağ görüşlerin iktidara eriştiği ve derin bir tahribat yarattığı Avrupa ülkelerinde, aşırı sağ tehdidinin bertaraf edildiği ya da etkili olamayacağı bir demokratik düzene geçme amacıyla başvurulmuş bu yöntemde, demokratik düzenin korunması için demokratik hak ve özgürlüklerin kısıtlanması makul ve mazur görülmüş ve aşırı sağın yeniden örgütlenecek bir zemin bulması engellenmek istenmiştir. Bu yöntemin meşru görülmesinin önemli bir nedeni de Nazizm, Faşizm iktidarlارının yıkımını deneyimlemiş olan toplumların nezdinde aşırı sağın itibarını yitirmiş olmasıdır. Ancak bu yıkıcı tecrübelerin unutulayazdığı, aşırı-sağın (yeniden) yükseldiği ve

popülist denilerek “ılımlılaştırıldığı” günümüzde, militan demokrasinin aşırı sağ karşısında demokrasiye ne derece hizmet edeceği ve ne kadar etkili olacağı, demokrasinin geleceği adına yeniden düşünülmesi gereken kritik bir husustur.

Bununla bağlantılı olarak üçüncüsü, geçmişte demokrasi karşıtı düşünce ve yöntemleri nedeniyle militan demokrasi tedbirleriyle yasaklanan aşırı sağ, bugün özellikle Avrupa’da --PEGİDA, Kimlik Hareketi gibi-- TH olarak ortaya çıkmaktadır. Aşırı sağ TH’in ortaya çıkışı, hem militan demokrasi tedbirlerinin hem de TH’in demokratikleştirici olduğunu iddia eden toplumsal hareket teorilerinin (bkz. Mc Adam, 1989; Tilly, 2007) geçerliliğini tartışmaya açmaktadır. Aşırı sağın bugün TH olarak sergilediği performansın demokrasi adına ne anlama geldiği, aşırı sağ sokak hareketlerinin ve kitlesel eylemlerinin ifade özgürlüğü kapsamında demokratik bir hakkın kullanımı olarak görülüp görülemeyeceği ve bunun bir sınırının olup olmaması gerektiği sorularını gündeme getirmektedir. Günümüzde aşırı sağ TH’e getirilebilecek bir kısıtlama bizi yeni bir militan demokrasi anlayışının içine mi atmış olur? Yoksa hem TH’ler ve sokak arasındaki ilişkiyi hem de liberalizmin ifade özgürlüğü kapsamını yeniden düşünmek ve sorgulamak mı gerekmektedir?

Aşağıda ilk önce, aşırı sağ TH’in ve sokakla ilişkisinin toplumsal hareketler teorisine getirdiği tartışmalara işaret edilecektir. Ardından, günümüz aşırı sağının eskisine nazaran ılımlı/popülist olup olmadığı eski ve yeni aşırı sağlar karşılaştırılması ve yeni aşırı sağın neoliberalizmle ilişkisinin/uyumunun gösterilmesi üzerinde cevaplandırılacaktır. Üçüncü olarak, sonuç tartışmasıyla militan demokrasinin aşırı sağ karşısında demokrasiyi savunmak için yeterliliği değerlendirilecektir. Çalışmanın iddiası, eskisiyle bir süreklilik içinde değerlendirilmesi gereken günümüz aşırı sağının demokrasinin altını oyan neoliberalizmle uyum içinde olduğu ve onu yeniden ürettiği ve militan demokrasi yönetmelerinden ziyade demokrasiyi yeniden düşünmenin aşırı sağ karşısında demokrasiyi savunmanın geçerli bir yolu olduğudur.

Aşırı Sağ Toplumsal Hareketlerin Toplumsal Hareket Teorisinin Önüne Koyduğu Sorular

Toplumsal Hareketlerin Demokratik Niteliği

TH, en genel anlamıyla ortak bir çıkarı, hedefi korumak ya da elde etmek amacıyla toplumdaki bazı gruplar arasında verilen kitlesel mücadeleler olarak özetlenebilir (Giddens, 2000: 540). Ancak her kitlesel eylemin veya sokak gösterisinin bir TH olduğunu söyleyemeyiz (Tilly, 2007). Bir kitlesel eylem ya da gösteriye TH diyebilmemiz için, “program, kimlik ve duruş” olmak üzere üç unsuru sağlaması gerekmektedir (Tilly ve Tarrow, 2015: 79-85). Buna göre hareket üyeleri arasında ortak bir kimlik söz konusudur. Bu kimliğin karşıtı olarak konumlandığı başka bir kimliğe karşı eylemlerde bulunabileceği güçlü bir organizasyon yapısı ve örgütlenme düzeyi olmalıdır (Uysal, 2023: 418). Dolayısıyla örgütlü, kolektif ve süregelen bir dizi eylem repertuarı içinde mevcut

koşullardan doğan hoşnutsuzluklarını ifade etmek için geliştirdikleri eylem pratikleri bulunmalıdır. Eylem repertuarından kasıt, hareketin stratejisi, eylem biçimleri ve yöntemleridir. TH'in ortaya çıkışınıysa, ilkin bir hoşnutsuzluk durumunun oluşumu, ikinci olarak bu durumun giderek daha fazla kişi tarafından fark ve dert edilmesi, son olarak bu hoşnutsuzluğa karşı başlayan protesto hareketlerinin kurumsallaşma ve yerleşikleşme/süreğenleşme eğilimi göstermesi olmak üzere üç aşamada ele alabiliriz. Zira bireylerin kendilerini mevcut sistem tarafından dışarda bırakılmış, ihmal edilmiş hissedebilecekleri bir hoşnutsuzluğun ve/veya kanaatinin söz konusu olup, daha başka insanlar tarafından da paylaşılr hale gelmesi sonucunda bu insanlar arasında bir birleşme-toplanma eylemi söz konusu olur (Tilly, 2007). Bu eylem aynı zamanda mevcuda karşı gelişecek olan protestolara da uygun bir zemin oluşmasını kolaylaştırır. Böylelikle yani bu protestoların örgütlü, sistematik bir hal almasıyla TH'ler meydana gelmektedir.

Günümüzde TH'in ortaya çıkmasına neden olan hoşnutsuzluklarıysa ekonomik, sosyal eşitsizlikler, dijitalleşme, küreselleşme, siyasal yapı ve aktörlerin sebep olduğu demokratik temsil krizleri vb. durumlar olarak sıralayabiliriz. Zira 1970'lerden itibaren dünyada giderek yaygınlaşan neoliberalizm yüzünden emeğin sermayenin insafına terk edilmesi olarak özetleyebileceğimiz ekonomik krizler, işsizlik, gelir eşitsizliği ve düşük ücretlerle, daha esnek ve güvencesiz çalışma koşulları daha da belirginleşmektedir. Yine bu koşullarla ilintili olarak bir diğer kritik noktaysa 2008 ekonomik krizidir. Yalnızca bir ekonomik daralma değil, aynı zamanda kapitalizmin yapısal sorunlarının bir yansıması olarak da tarif edebileceğimiz bu krizle birlikte finansal sermayenin gücü artmayı sürdürmüş, sermayenin ve devletin büyüme ve bölüşüm arasında bir denge kurma tercihi geliştirmemesiyle, geniş halk kesimlerinin yoksullaştırılması devam etmiştir. Ayrıca kapitalizmin daha geniş coğrafyalara yayılmasına ve bununla ilintili yeni sömürgecilik biçimleri diyebileceğimiz ilişki türlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan küreselleşmeyle birlikte gelişmiş kapitalist ülkelerdeki işçi sınıfları, gelişmekte olan ülkelerdeki daha ucuz iş gücüyle ya da bu ülkelerden gelen göçmen işçilerle rekabet etmek zorunda kalmışlardır.

Demokraside yaşanan ciddi temsil krizi, karar alma süreçlerinin giderek elitlerle büyük sermaye gruplarının denetimine girmesi ve bununla bağlantılı olarak halkın iradesinin siyasi ve toplumsal karar alma süreçlerine yansımadaki eksikliklerle ilişkilidir. Zira modern demokratik sistemlerin temel iddiası, halkın seçtiği temsilciler aracılığıyla karar alması ve toplumun çıkarlarının bu temsilciler tarafından gözetilmesi üzerine kurulmuş olmasıdır. Günümüzde siyasal katılım ilkesinin sermaye çıkarlarına endekslenmesine ve böylece halkın siyasete katılımına ancak bu çıkarlarla uyumlu olduğunda imkân verilmesine izin veren, aşağıda ayrıntılı bir şekilde tartışılacak olan neoliberalizm halkın siyasi temsili giderek daha zayıf hale gelmiştir. Bunların sonucundaysa bir yandan halkın siyasal katılım hakkı giderek sınırlanarak, demokrasi seçime ve

sandığa indirgenmekte; öte yandan mevcut siyasi yapı ve aktörlerse tüm bu olumsuzluklara karşı bir çözüm üret(e)memektedirler.

Özetle neoliberal politikaların getirdiği eşitsizlikler, demokratik temsildeki bozulmalar, karar alma süreçlerinin halktan uzaklaştırılması ve elitler arasındaki çıkar ilişkileri, toplumun geniş kesimlerini dışlamıştır. Öte yandan iletişim teknolojisindeki hız, kolaylık, yaygınlık sağlayan gelişmeler toplumsal gruplar arasındaki örgütlenmede kolaylaştırıcı, yaygınlaştırıcı ve çabuklaştırıcı faktörler haline gelmiştir. Bunların yansıması olarak da işçi hareketleri, emek mücadeleleri ve sosyal adalet talepleri yeniden gündeme gelmiştir. Bu kesimlerin hakları için verdikleri mücadelelerden yola çıkılarak 20.yy'ın sonlarından 2010 yılına kadar demokrasi ve TH'ler arasında pozitif bir korelasyondan söz edebiliriz. Diğer bir ifadeyle toplumsal hareketler, demokrasiye; demokrasiler de TH'lere alan açmakta, fırsat yaratmaktadırlar (Tilly'den (2008) aktaran Uysal; 2023: 418). Zira TH'ler ancak demokratik rejimlerde ortaya çıkabilmekte ve demokrasiyi ilerletmekte (McAdam, Tarow ve Tilly, 2001) demokratik olmayan otoriter ya da totaliter rejimlerdeyse (bir toplumsal hareket sonucu olmayan) devrimler olabilmektedir (Skocpol, 1979).

Ortadoğu toplumları üzerine çalışmaları bulunan Bayat (2006), otoriter rejimlerde Batılı anlamda özgür ve doğrudan, örgütlü ve açık bir hareketin olmadığını teslim ederken, iktidarın doğrudan karşısına dikilerek gerçekleştirebilecek bir direniş imkânı olmadığını bilen aktörlerin gündelik hayatın içerisinde sınırları sessizce zorladıkları adeta sızıntı halinde hareket ederek, küçük kazanımlar elde ettikleri bir direnme biçimi geliştirdiklerini 'hareket-siz sosyal hareketler' (social non-movements) kavramsallaştırmasıyla ifade eder. Nihayetinde TH'leri demokrasiyle doğrusal bir ilişki içinde ele alan bu yaklaşımların tersine 2010-2013 yılları arasında yaşanan Arap Baharı sayesinde otoriter rejimlerde de toplumsal hareketlerin ortaya çıkma ihtimaliyle yüzleşilmiştir.

Toplumsal hareketler-demokrasi ilişkisine dair tartışmalar devam ederken, dikkate alınması gereken yeni bir durum, pekişmiş demokratik rejimlerde dahi otoriter sapmaların, demokratik gerilemelerin yaşandığı bir sürece geçilmiş olmasıdır. Aslında burada iki tür sapmadan söz edebiliriz. Birincisi, devletlerin TH'e yönelik otoriterleşen müdahalelerde bulunmaları (Uysal, 2023: 418-420). İkincisiyse, TH'leri demokrasilerin demokratikleştirici niteliğini yanlışlayacak biçimde aşırı sağcı toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasıdır. Bu ikinci husus, giderek demokrasisizleşen demokratik rejimlerde otoriterleşmeye alan açabilecek aşırı sağ hareketlere nasıl yaklaşılmalı sorusunu gündeme getirir. Daha temeldeyse, aşırı sağ toplumsal hareketlerin üstelik de demokratik rejimlerde ortaya çıkmalarıyla toplumsal hareketlerin demokratikleştirici olduğuna dair varsayımlar tartışma konusu haline gelir. O halde aşırı sağ hareketleri gerçekten gerici olarak mı konumlandırmalıyız? Eğer aşırı sağ gerici ve anti-demokratikse (della Porta, 2020: 1; Nachtwey, 2017: 158-162), aşırı sağ toplumsal hareketlerin demokratik rejimlerdeki yükselişleri demokrasinin

geleceği açısından bize ne söylemektedir? Bu yükseliş demokrasinin korunmasına ve TH'in kavramsallaştırılmasına ilişkin mevcut yaklaşımları nasıl etkiler ve değiştirir? Bir TH olarak aşırı sağın sokaktaki varlığını yine demokrasiyle pozitif bir ilişki içerisinde ele almak mümkün müdür? Mümkün değilse, demokrasiden taviz vermeden bu hareketlere karşı nasıl bir tutum takınılmalıdır? Aşağıda önce sokağın neden TH'in demokratik mücadele sahası olduğunu, akabindeyse sorunlara ilişkin çarpık tespitlerde ve buna istinaden çözüm önerilerinde bulunan aşırı sağın sokakla ilişkisi sayesinde giderek daha fazla yaygınlık ve meşruluk kazanmasının yarattığı sorunları tartışacağız.

Toplumsal Hareketler ve Sokak

Sokak, sadece bir ulaşım aracı değildir. Tıpkı kentlerin farklı sınıflardan insanların bir arada bulunduğu ve böylece bir müştereklik inşa ettikleri yerler olması gibi (Harvey, 2013: 117), sokaklar da toplumsal, ekonomik, siyasi ve kültürel değerlerin oluşturulup dolaşıma sokulduğu yerlerdir. Bir diğer ifadeyle, bir transit noktası olma anlamında 'yok yerler' (non-liue) (Augé, 2016) değil, birer kamusal mekândır.

18.yy. kamusal alanla devletin özdeşlik anlayışının son bulduğu, devletin etki alanı dışında ve ona karşı eleştirel bir burjuva kamusal alanının geliştiği dönemdir (Habermas, 2003). Burada eleştirelilikle kastedilen, bir radikalizmden ziyade Sombart'ın (1998) modern dünyanın bir tür savurganlıktan doğduğu tespitiyle paralel olarak Sanayi Devrimi'yle birlikte kent ve kent yaşamının aldığı yeni hali imler. Sanayi Devrimiyle birlikte yayalara uygun olan kent yapısı ve yürüme mesafesinde sürdürülen yaşam biçimi değişmiştir. Şehirler, makinelerle seri ve kitlesel üretim yapma anlayışıyla yeniden tasarlanmıştır. Bu değişim neticesinde kent-kırsal ayrımı derinleşmiş, hem işçi ve sermaye kesimleri hem de ev ve iş yerleri arasında ayrışmalar başlamıştır. Bir diğer ifadeyle, kapitalizmin neden olduğu sınıfsal ayrışma kentin fiziki yapısına da yansımış, kentlerin geniş caddelere açılan merkezleri sermaye sınıfına ayrılırken, çeperlerinde kalan dar sokaklar işçi sınıfının yaşam alanına dönüştürülmüştür. 'Stratejik güzelleştirme' olarak kavramsallaştırılan yeni düzenlemelerle genişletilmiş sokaklar (Özbek, 2000: 104) bir yandan burjuva iktidarına karşı devrimcilerin saklanabileceği korunaklı alanlar olmaktan çıkarılırken bir yandan da özel mülkiyetin teşviğiyle birlikte sermayenin kontrolüne ve hizmetine geçmiştir. Sokakların insansızlaştırılması anlamına da gelen bu değişiklikte birlikte (Le Corbusier'den aktaran Berman, 2004: 227), yine sokağın etkileşim mekânı niteliği bu kez burjuvazi lehine tırpanlanmıştır.

Özel mülkiyetin yaygınlaşmasıyla beraber, sokaklar kamusal mekân olma özelliklerini daha da yitirerek alışveriş caddelerine dönüştürülmüş ve ticaret merkezleriyle doldurulmuştur. Bir diğer ifadeyle sokaklar, bu özel mülkiyetler arasındaki bağlantılar halini almış ve hatta bu mülkleri, derinleşen sınıfsal ayrımlara göre insanları birbirinden ayıran bir çitleme anlayışına dönüştürülmüştür. Burjuvazi, müşterek olan sokakların kullanımını

özelleştirerek, kamusal alanı giderek daha fazla denetlemeye, sahiplenmeye başlamıştır. Bununla ilintili olarak kamusal alan özgür düşünce ve toplumsal tartışma yeri değil, özel mülkiyetin ve ticaretin hâkimiyet sahasına dönüşmüştür. Bu durum siyaseti de etkilemiş, siyaset artık profesyonel siyasetçilerin parlamento çatısı altında yürüttüğü bir uğraş halini almıştır. Sokaksa, daha ziyade liberal demokrasi anlayışıyla ilintili olarak, devletten hak talep edilen bir pazarlık alanına çevrilmiştir (Özbek, 2004: 34). Burjuva kamusalılığı olarak da ifade edebileceğimiz bu dönüşümle birlikte, depolitize edilen kitleler siyasal haklarını seçimden seçime, kendilerine sunulan alternatiflerden birisini tercih ederek kullanmakla yetinmek zorunda bırakılmışlardır. Her ne kadar Habermas, burjuva kamusal alanı bir müzakere sürecine tabii tutarak, iyileştirmenin mümkün olduğunu savlamışsa da, sokağın kolektif mücadelelere yasaklanması esasen burjuva kamusal alanı olarak muhafaza edilmek istenmesinin göstergesidir (Sennett, 2002: 290-291). Çünkü burjuva kamusal alanı, eşitsizlikleri yeniden üreten iktidar/dışlama pratiklerini içeren bir kamusal alan kavrayışıdır. Bu nedenle ortak yararın ne olduğunu belirleme hakkının ayrıcalıklı olarak burjuva iktidarının olduğu ve müzakerenin hak mücadelesi için yeterli olmadığı bir düzlemdir. Nitekim toplumsal hareketlerin sokakla ilişkisi idealize edilen burjuva kamusal alandan dışlananların burjuvaziye karşı hak arama mücadelesi olduğundan, müzakere değil, burjuva kamusal alanın sınırlarına dışına çıkma mücadelesidir. Bu bakımdan burjuvazinin yoğunluklu etkisi yine de sokağın siyasal mekân olma kapasitesini tamamen ortadan kaldıramamıştır.

Sokak siyaseti olarak da adlandırılan bir yaklaşımla sokaklar hala iktidara karşı seslerini, taleplerini dile getirmek isteyen kitlelerin mücadele mekânı olmaya, böylece burjuva kamusalılığı aşındırmaya devam etmektedir. Bu yanıyla sokakların, “kamusal alanı tahsis etmek” için girilen mücadelede (Lefebvre, 2014) bir umut mekânı olarak konumlandırıldığını söyleyebiliriz (Harvey, 2020). Nitekim 19. yüzyıla gelindiğinde, kent meydanları, sanayileşmenin sebep olduğu eşitsizlik nedeniyle toplumsal hareketlerin, işçi direnişlerinin ve politik eylemlerin merkezleri halini almıştır. Bu eylemler sokağın ve aslında onun yeniden kamusallaştırılmasını sembolize edecek hakların geri alınma mücadelesidir. Bu açıdan sokaklar, halk kesimlerinin dinsel vb. etkinlikler nedeniyle bir araya getirilerek, edilgen kılındıkları ya da farklılıklarla gündelik yaşamın sürdürüldüğü bir mekândan daha fazlasıdır. Sömürülen kesimlerin toplumsal bilincinin oluşumuna, toplumsal birliğin sağlanmasına ve emekçi kesimin de gücünü göstermesine imkân sağlayan kritik bir araçtır. Mevcut düzene karşı yapısal değişim talep eden kitlelerin sahnesine dönüşmüş ve toplumsal-politik bir nitelik kazanmıştır. Bu haliyle modern agoralar da diyebileceğimiz sokaklar, artık örgütlü hak arama mücadelelerinin sürdürüldüğü siyaset alanlarıdır. Dolayısıyla, sokaklar, TH’ler açısından uzamsal olarak sermayenin kontrolüne geçen mekâna; sembolik anlamıyla da burjuva sınıfının egemenlik biçimlerine karşı direnişin kolektif biçimde dışa vurulduğu mekânlardır (Michel de Certeau, 2008).

TH için, sokak farklı biçimlerde tezahür eden eylem repertuarlarına ve sembolik pek çok anlama sahiptir. Örneğin toplu yürüyüşler, burjuvazinin özel alanlarına çevirdikleri sokakları arşınlayarak geri almaya dönük bir sivil itaatsizliktir. Sivil itaatsizliktir çünkü yürüyerek, esasında toplumsal bir üretim mekânı olması gereken ve fakat burjuva kamusal alanına dönüştürülmüş kentin sokaklarını yeniden anlamlandırabilir ya da yüklenen mevcut anlamlarını parçalanabilir (Michel de Certeau, 2008: 194). Bu açıdan yürümek; steril ve bütüncül olarak tasarlanan mekanlara (Lefebvre, 2014), gündelik hayatın plansız devinimini katma girişimidir.

Sanayileşmeyle birlikte makineler ve sermayeye hizmet etmek için tasarlanan kent yaşamına bir itiraz olarak toplu yürüyüşler kamusal alanın insana ve kentlilik hakkına uygun bir şekilde tasarlanması talebidir. Weintraub'un (1997; aktaran Özbek, 2004) kamusal alanı görünürlükle kolektivite üzerinden kavramsallaştırmasından hareketle, kamusal alanda görmezden gelinenlerin, kentin çeperlerine itilenlerin görünürlük talebidir. Zira kamusal mekânda olmak, bir yer işgal etmek, bir yanıyla iktidar denetimine karşı bir huzursuzluk yaratma çabasını barındırırken, bir yandan da onu görmezden gelen iktidar anlayışına karşı "biz de buradayız" diyerek meydan okumaktır. Bu bakımdan TH'in sokaktaki varlıkları "görmek, konuşmaktan önce gelir" diyen Berger'den (2014) hareketle, iktidarın sesinizi duymasındaki ilk aşamadır. İktidarın dışladıklarının görünür olması, iktidarın bu kesimleri kolayca kabulleneceği anlamına gelmemektedir. Hatta tam tersine iktidarın nezdinde bu durum ait olmadığınız bir yerde bir aşırı görünürlük çabası olarak anlaşılabileceğinden, süreç varlığından rahatsız duyulan bir göçmene, bir kadına, bir LGBT'li bireye ve aslında ötekiye yöneltilmiş bir şiddet biçimine dönüşebilir.

İkinci olarak, sesi, talepleri duyulmayan, kamusal alandan dışlananların kendini ifade etme, ses kazanma ve sesini duyurma talebidir. TH'ler sokağa çıktıklarında talep ve şikâyetlerini görsel ve fiziksel bir şekilde ifade etme olanağı bulur ya da daha doğru bir ifadeyle bu olanağı yaratırlar. Bu bakımdan TH'in sokaktaki varlığı, taleplerini dile getirmekte seçim dönemleriyle sınırlandırılmış olanların eşitsizliğe, haksızlığa karşı seslerini yükseltme imkânı anlamına gelir. Öte yandan toplumsal hareketlerin sokağa çıkarak kamusal alanda görülmesi ve duyulması sadece katılımcılarının taleplerini ve/veya şikâyetlerini ifade etmesi anlamına da gelmez. Hareketler ortaya koydukları eylemlerle topladıkları destek sayesinde dikkate alınmama ihtimallerini zorlaştırırlar. Ek olarak, bir TH demokratik politik bir mücadele alanı olduğunu ifade ettiğimiz sokakta yer alarak taleplerine meşruiyet de kazandırabilmektedir. Bu bakımdan bedensel pratiklerimiz bir siyasal eylem pratikler dizgesine dönüşürken; sokakların da toplumsal hareketler tarafından işgali sokakların ve uzantısı iktidarın kontrolünün sermaye karşısında yeniden halka geçmesinin mücadelesidir. Nitekim bu görünür ve duyulur olma mücadelesi akabinde TH'in söz konusu taleplerinin normalleşmesine, yaygınlaşmasına ve hatta meşrulaşmasına da imkân yaratabilir.

Elbette her sokak hareketinin eşitlik-özgürlük yanlısı ya da barışçıl olduğu anlamı çıkarılmamalıdır. Her ne kadar TH açısından sokak pek çok zaman demokratik bir hakkın doğrudan kullanımı olarak ele alınsa da, hep bu şekilde kullanılmayabilir, kullanılmadığı da olmuştur. Bu açıdan sokaktaki bu güç mücadeleleri kimi zaman mevcut kutuplaşmayı daha da derinleştiren aşkın bir şiddet biçimine de dönüşebilmektedir. Bu şiddet, fiziksel ya da nefret suçu, ırkçılık, ayrımcılık gibi bir takım sözel şiddet içerikleri biçiminde de olabilir. Bu anlamda aşırı sağın ileri sürdüğü şikâyetler, bu şikâyetlerin giderilmesine dönük önerdiği yöntemler göz önüne alındığında aşırı sağın sokaktaki varlığının demokrasi için ne anlama geldiği sorusu da önem kazanmaktadır. Zira aşağıda daha detaylı olarak ele alınacağı üzere aşırı sağın tespit ettiği sorunlar ve bunlara ilişkin ortaya koyduğu çözüm önerileri toplumsal hareketlerin ve sokağın mahiyeti düşünüldüğünde bir militan demokrasi talebi olarak mı ele alınmalıdır? Ya da aşırı sağın bir toplumsal hareket olarak sokaktaki varlığı, “görünür, duyulur, meşrulaşır ve yaygınlaşır” prensipleri doğrultusunda engellenmeli midir? Şayet engellenmeliyse bu kez de bu engellenmenin kendisi paradoksal olarak bir militan demokrasi anlayışına ve belki de kavram olarak demokrasinin içinin boşaltılmasına hizmet etmiş olmaz mı? Bu soruları cevaplayabilmek için ilkin genel hatlarıyla aşırı sağla neyin kastedildiğinin, ardından da aşırı sağın söz konusu talep ve yöntemlerinin neler olduğunu açıklamak gerekir.

Aşırı Sağ, Neoliberalizm, Popülizm ve Demokrasi

Aşırı Sağ ve Savunuları: Eski ve Yeni Arasında bir Kopuş mu?

Aşırı sağın gerek kavramsallaştırılmasına gerekse taşıdığı özelliklere ilişkin farklı görüşler olduğunu belirtmek gerekir. Mudde (2004, 2019) ve Ryrdrgen (2013), popülist radikal sağ (populist radical right) olarak tanımladıkları görüşün nihai amacını belli bir grubun ayrıcalığı olarak vatandaşlığa dayalı bir demokrasi anlamında etnokrasiyi savunmak olarak özetlerken; neo-faşist aşırı sağ (neo-fascist far-right) kavramını kullanan Paxton’sa (2004) günümüzdeki aşırı sağın faşizm ideolojisinin yeniden canlandırılmasını istediğini, buradan hareketle de otoriter bir düzen ve şiddet yanlısı politikaları savunduklarını ifade etmektedir. Ancak bu tartışma başlı başına bir araştırma konusu olduğundan bu çalışmanın sınırlılıkları nedeniyle aşağıda aktarılacak özellikler ışığında çatı bir kavram olarak aşırı sağ ifadesi kullanılacaktır. 1930’lardaki aşırı sağ, ultra milliyetçi, kendisini halkın temsilcisi, mevcut siyasi aktörleri halka yabancılaşmış elitler olarak konumlandıran ve buradan hareketle yerleşik siyaset ve çoğulculuk karşıtı, yabancı düşmanı ve anti-Semitik, son olarak da biyo-ırkçı ve anti-entelektüel bir siyaset anlayışı olarak özetleyebiliriz. Günümüz aşırı sağıysa yine ultra milliyetçi, çoğulculuk karşıtı, anti-elitist, yerleşik siyaset karşıtı ve anti-entelektüel olmakla birlikte, eski aşırı sağdan bazı açılardan farklılaşmaktadır. Bunlardan ilki, günümüzde yabancı düşmanlığı, anti-Semitizm ya da komünizm üzerinden değil, İslam üzerinden yürütülmektedir. Günümüz aşırı sağı İslamofobiktir.

1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla komünizm riskinin ortadan kalkması, 1979 İran İslam Devrimi, medeniyetler çatışması ve liberal demokrasinin evrenselliği tartışmaları (bkz. Huntington, 2001; Fukuyama: 2016), radikal İslam anlayışının yükselişine paralel olarak 2000'lerin başında Amerika'da yaşanan 11 Eylül saldırıları ve Avrupa'nın önemli kentlerinde meydana gelen terör eylemleri, bir din ve kimlik olarak İslam'ın Avrupa'nın başlıca ötekisi halini almasını kolaylaştırmıştır. Fakat bu konuya daha derinden bakıldığında İslamofobiye sebep olan asıl rahatsızlığın camileriyle, kıyafetleriyle, kurban kesimleri ya da helal marketleriyle Avrupa kamusal alanında giderek daha fazla görünür, duyulur olan Müslüman göçmenler olduğunu söylemek yanlış olmaz. Göçmen meselesindeki rahatsızlıklarının asli kaynaklarını sonraki bölümde açacağımızdan konuya ilişkin aşırı sağ savunularıyla devam edelim. İslamofobikliğiyle bağlantılı olarak, günümüz aşırı sağ artık biyolojik ırkçılıktan vazgeçmiş, daha ziyade kültürel ırkçı bir yaklaşımı özümsemiştir. Kültürel ırkçılıkla kastedilen, her kültürün kendi içinde değerli olduğu ve kültürlerin söz konusu değerlerini yitirmemeleri için --özellikle de Avrupa'daki Müslümanlar kastedilerek-- farklı kültürlerle bir araya gelmemeleri, temas etmemeleri gerektiğidir. Günümüz aşırı sağ, kültürlerin birbirine temas etmemesi, bu yüzden de ayrıştırılması gerektiğini ileri sürerek, göçmenlerin sınır dışı edilmesi anlamında bir "sınır temizliği" önermektedir. Bunu da eski aşırı sağın biyo-ırkçılık anlayışı doğrultusunda başvurduğu etnik temizlik yöntemi karşısında şiddetten uzak, barışçıl bir çözüm gibi sunmaktadır.

Ayrıca ulus devlet egemenliğini zayıflatarak, devleti bir egemenlik krizinin içine soktuğu gerekçesiyle küreselleşme karşıtıdır (Appadurai, 2017). Bu anti-küreselci tutumla ilintili olarak, Avrupa Birliği'ndeki bürokratlar gibi ulus devlet formu dışındaki kurum ve kuruluşlarda görevli kişilerin demokratik seçimlerle iş başına gelmemelerine rağmen, ulus devletlerin egemenlikleriyle ilgili konularda karar alabilme yetkisine sahip olmalarını eleştirirler. Ek olarak, aşırı sağın toplumsal karamsarlıklardan beslendiğini, bu karamsarlığa çözüm olarak kurgusal başarılı bir geçmiş anlatısı kurduğunu ve yörüngesinin de bu kurguladığı geçmişe dönmek olduğunu söylemek mümkündür. Aşırı sağın amacı varlık nedenlerinden biri olan toplumsal karamsarlığı ortadan kaldırmak değil, korku ve güvenlik kaygılarıyla besleyerek kendi altın çağ çağrısını güçlendirmektir. Günümüz aşırı sağının bir diğer ayırt edici özelliği de, komünizmin etkisiyle işçi sınıfıyla ayrılan geçmiş aşırı sağın aksine işçi sınıfının bir bölümünü --aşağıda açıklanacak nedenlerle--kendine eklememeyi başarmıştır. Hem atanmışlar karşısında seçilmişlere vurgu yapması hem de işçi sınıfından destek sağlayabilmiş olması nedeniyle günümüz aşırı sağının faşist değil, popülist olarak kavramsallaştırılması kolaylaşmıştır. Ancak aşırı sağın popülist olarak kavramsallaştırılmasının ne derece geçerli olduğu tartışmalıdır.

Girişte de belirtildiği gibi eski faşizmle günümüz aşırı sağının demokrasiyle ilişkileri bakımından aralarında bir süreklilik mi yoksa kopuş mu olduğu tartışma konusudur. Kopuş olduğunu ileri süren yaklaşıma göre, günümüz

aşırı sağ, eski aşırı sağın desteklediği faşist diktatörlükleri ve şiddeti reddetmektedir (Fichelstein, 2019: 54) ve bu nedenle doğrudan anti-demokratik olarak konumlandırılmaz. Geçmiş aşırı sağ (faşizm) doğrudan demokrasiyi reddeder ve ortadan kaldırmak isterken; günümüz aşırı sağ (popülizm) demokrasiyi reddetmeyip, sadece altını oymaktadır (Traverso, 2024; Fichelstein; 2019). Kopuş tezini destekleyen bu farklılaştırmadaki kritik hususlardan biri şiddet kavramındır. Zira farklı ırktan insanları bütünüyle yok edecek şekilde öldürmeyi meşrulaştıran geçmiş aşırı sağın biyo-ırkçılığı karşısında, günümüz aşırı sağının kültürel ırkçılığı ve savunduğu sınır temizliği şiddetten uzak bir yaklaşım olarak konumlandırılmaktadır. Ancak bu türden değerlendirmeler, göç ederek ya da etmek zorunda bırakılarak hayatını başka bir ülkede kuran insanların sınır temizliği söylemiyle yerinden edilme korkusuna sevk edilmesinin içerdiği şiddeti göz ardı etmektedir. Aşırı sağ bu insanların oturma hakkı, çalışma hakkı ve hatta vatandaşlık hakkını dahi tehdit eden, ortadan kaldırmayı meşrulaştıran bir anlayışa sahiptir ki, bu genelde görmezden gelinen bir şiddet biçimidir.

Ek olarak, aşırı sağın elitizm/teknokrasi karşıtlığı ilkin demokrasinin seçilmişlerin atanmışlara üstün olduğu prensibiyle uyumlu popülist bir tema olarak görülebilir. Ancak, bu karşıtlık dikkatli bir şekilde incelendiğinde aşırı sağın itirazının demokratik kaygılardan kaynaklanmadığı anlaşılabacaktır. Teknokrasi, toplumsal sorunların nedenini yönetimde bilgi birikimi eksikliği olarak tanımlamakta ve bu minvalde doğru yönetimin bilgi ve uzmanlık temelli oluşturulması gerektiğini savlamaktadır. Aşırı sağ, özellikle de AB'ye karşı politik bir eleştiri anlamına gelecek biçimde, teknokrasiye halk egemenliğine karşı elitist bir tutum olduğu için karşı çıktığını ileri sürer (Bickerton ve Invernizzi Accetti, 2017: 336). Ek olarak, atanmışlardan oluşan teknokratik oluşumların şeffaflık ve hesap verme ilkeleri açısından da sorunlu olduğunu savlarlar ki, her ikisinde de doğruluk payı mevcuttur. Ancak aşırı sağın teknokrasiye karşı çıkışını bir demokratikleşme çabası olarak görmek doğru olmayabilir. Zira aşırı sağ, teknokrasinin tek doğru yöntem olarak kendisini önermesine karşı çıkarken, halkı kendi tanımladığı haliyle yekpare bir bütün olarak ele almakta ve onun tek temsilcisi olduğunu iddia etmektedir. Bu bakımdan aşırı sağın itirazı da tıpkı teknokrasi gibi anti-çoğulcudur. Ayrıca her iki söylem de mevcut siyasi aktörlerin varlığını sorunlaştırmakta, sorunların kaynağını çeşitli nedenlerle onlar olarak görmektedir. Üstelik bunu yaparken ikisi de “halkı” siyasetten uzaklaştırmaktadır. Son olarak her iki alternatif de bir korku ve endişe ikliminde ortaya çıkmaktadır ve “toplumun genel çıkarına ilişkin üniter, çoğulcu olmayan, aracısız ve hesap verilemez bir vizyonu” paylaşmaktadırlar (Caramani, 2017: 54). Yine de aşırı sağın teknokrasi karşıtlığının nedeni aralarındaki bu benzerliklerden fazlasıdır. Aşırı sağ teknokrasiye karşıdır, çünkü kendisi anti-entelektüel bir görüş olarak bilgi üretme kapasitesinden yoksun ve fakat bunun yerine hakikati çarpıttığı bir post-hakikat rejimini getirmek istemektedir. Bu bakımdan teknokratlarla yarışma kapasitesi bulunmayan aşırı sağ için uzmanlar/uzmanlık bu post-hakikat rejiminin önündeki en önemli engellerden birisidir.

Günümüz aşırı sağının görece ılımlı bulunmasının son nedeniyse yeni normal halini almış olmasıdır. Zira aşırı sağ, bir yandan mevcut siyasetin ve siyasetçilerin gündemini etkilemekte/belirlemekte, bir yandan da temsil krizi içinde çaresiz kalan seçmenlerin bir kısmının desteğini almakta ve mevcut aktörlerin yerine geçmektedir. Komünizm alternatifine sahip olan işçi sınıfını geçmişte yanına alamamış olsa da, kapitalizmin yürüttüğü demografik ve coğrafi kategorizasyonlar sayesinde bugün beyaz işçi sınıfının desteğini alabilmektedir. Buradan hareketle, günümüz aşırı sağının düzenli aralıklarla seçim yapılmasına desteğini kriter olarak ılımlılaştığını iddia etmek eksik bir değerlendirme olabilir. Zira günümüzde aşırı sağ, beyaz işçi sınıfından aldığı destek sayesinde seçimleri kendisinin meşrulaşmasına olanak sağlayan kıymetli bir araç olarak da değerlendirebilir. Dolayısıyla günümüz aşırı sağının seçimlere karşı olmasını gerektirecek bir durumdan söz edemeyiz. Tüm bunlardan hareketle bu çalışmada faşizmle günümüz aşırı sağı arasında bir takım farklılıklar olduğu kabul edilmekle birlikte, bu farkların popülizm tartışmalarında iddia edildiği kadar net bir kopuş olarak görülemeyeceği savunulmaktadır.

Aşırı sağın demokrasiyle problemlili ilişkisine rağmen giderek daha fazla destek bulmasından hareketle günümüzde sorulması gereken soru, aşırı sağın neden, ne ve kimden talep etmek için sokağa çıktığıdır. Aşırı sağın TH olarak sokağa çıkması, eşitsizliklere karşı kolektif bir hak arama mücadelesine mi yoksa burjuva kamusalılığının devam ettirilmesine mi hizmet eder? Bu sorunun aşağıda açılacak cevabı kısaca şöyle ifade edilebilir: Aşırı sağın sokağa çıkması toplumsal hareketlerin genel itibarıyla yaptığı gibi mevcut düzene ve onun temsil ettiği neoliberal yönetim mantığına karşı olarak gerçekleşmez. Aşırı sağın yükselişi temsil kriziyle ve neoliberalizmin sebep olduğu olumsuzluklarla uyumlu olabilecek politikalar geliştirmesiyle yakından ilgiliyken; sokaklara çıkmasıysa yaşanan olumsuzluklara ilişkin yarattığı bir anlam krizidir. Daha sarıh bir ifadeyle aşırı sağ, neoliberalizmin yarattığı tahribata ilişkin neden-sonuç ilişkisini bozan, çarpıtılmış bir gerçekliğe inanmakta, sokağa çıkarak dile getirdiği, yaygınlaştırdığı talepleriniyse buna ilişkin ortaya koymaktadır. Oysa bu yaklaşım çoğu zaman sorunların gerçek nedenleri yerine semptomlarına odaklanmak anlamına gelmektedir. Bu bağlamda aşırı sağın sokak eylemleri, neoliberalizmin yarattığı tahribatın örtüklemesine, sermayenin sebep olduğu eşitsizlikler için kendisini aklayacak yeni bir günah keçisi bulmasına --ki bu genellikle ucuz iş gücü olan ve göçmenlerdir-- ve krizlerden nemalanan neoliberalizmin toplumsal karamsarlığı beslemesine hizmet eder.

Neoliberalizmin Takoza Olarak Aşırı Sağ

Brown'a (2021: 18) göre, neoliberalizm demokrasi, hukuk, siyasal katılım gibi değerler dahil her şeyin ancak piyasa çıkarlarına hizmet ettiği müddetçe kabul edilebilir olduğu anlayışına dayanan bir yönetim mantığıdır. Bu yönetim mantığı doğumdan ölüme her şeyi piyasa çıkarlarına endeksler, kısacası bir değişim değerine indirger ve özelleştirme, kuralsızlaştırma/serbestleştirme (deregülasyon)-yeniden dağıtım anlayışı, finansallaşma-kriz manipülasyonu ve

yönetimi (Harvey, 2015: 169-172) olarak özetleyebileceğimiz ilkeler üzerinden yürütülür.

Özelleştirmeye kastedilen sermayenin hareket sahasını ve kârını arttırmak amacıyla kamu kaynaklarının ve imkânlarının sermaye lehine kullandırılması ve/veya tümüyle sermayenin kontrolüne bırakılmasıdır. Serbestleştirmeyse, sosyal devlet anlayışının dezavantajlı kesimleri desteklemek adına, kâr amacı gütmeyen hayata geçirdiği sosyal adalet, sosyal eşitlik ilkelerinden ve ilintili olarak sosyal yardım politikalarından vazgeçilerek, bunların emekçi sınıf için çalışma refahına (workfare), sermaye içinse yine kârlılığa endekslenmesidir. Bu sayede zaten avantajlı olan sermaye sınıfının lehine mevcut yasalarda --ki bu kimi zaman hukukun askıya alınmasına kadar varabilmektedir-- esneklik yaratılmaktadır. Örneğin büyük sermaye sahiplerine yönelik vergi afları ya da indirimleri sağlanırken; hem reel ücretleri düşürülen hem de sosyal yardım politikalarından mahrum bırakılarak alım güçleri giderek zayıflatılan emekçi kesimse gerek geçinebilmek gerekse de sermayeye sunulan bu imtiyazlar yüzünden oluşan bütçe açığını kapatabilmek adına borçlandırılmaya devam edilmektedir. Neoliberalizme göre insan sahip olduklarından ve olmadıklarından yalnızca kendisi sorumludur ki neoliberal girişimci olarak ifade edebileceğimiz bu özne çalışma refahı (workfare) anlayışının temelinde yer almaktadır. Herkesin bireysel kurtuluşuna odaklanması gerektiğini öğütleyen bu anlayışta insan çalıştığı kadarını hak eden olarak konumlandırılırken, vatandaş olmaktan kaynaklanan bir takım haklardan mahrum bırakılmakta, insanlar müşteri olarak görülmektedir. Dolayısıyla sosyal adalet, sosyal eşitlik gibi kavramlardan uzaklaşan devlet yönetimine bir şirket mantığı egemen olmakta; sendikalar gibi kolektif dayanışma kanallarıysa ortadan kaldırılmak istenmekte ve böylece dayanışmayı değil, bencilliği öne çıkaran bir düzen inşa edilmektedir. Bu düzende işsiz, yoksul, borçlandırılmış toplum kesimleri, yapısal eşitsizlikleri yok sayılarak yeterince rekabet edemeyen, yeterince çalışmayan “tembeller” olarak maruz kaldıkları tüm olumsuzlukların yegâne sorumlusu ilan edilirler.

Finansallaşma ve kriz manipülasyonu ilkesiyse işsizlikle yakından ilgilidir (bkz. Adkins, Cooper ve Koning, 2020) Finansallaşmayla sürdürülebilir bir üretim ve bu sayede yaratılan iş imkânlarının yerini, birikimlerin fonlara aktarılması, paranın faiz yoluyla işletilerek kazanılması gibi iş imkânlarını daraltan, reel sektörden ziyade finans sektörünü önceleyen bir anlayış almıştır. Bunun sonucunda hem sürdürülebilir bir iş imkânından söz etmek giderek zorlaşmış hem de reel sektör finans sektörüyle rekabet edebilmek için artık emeğe daha da fazla el koyarak, maliyetlerini düşürme yoluna gitmiştir. Bunun kısa vadeli yansıması ise, ücretlerin düşürülmesi, çalışma koşullarının kötüleştirilmesi; uzun vadede ise sermayenin iş gücünün ucuz, serbestliğin çok, düzenlemenin az olduğu ülkelere çıkması ya da ülke içindeki iş gücünü --erkek, kadın, çocuk, göçmen gibi-- kategorilere bölerek ücretlerde eşitsizlik yaratılması olmuştur. Sermaye ülke dışına çıktığında coğrafi olarak işsizlik artarken; iş gücünü kategorilere bölerek ücretlendirme politikası, sorunların bu

kimlik kategorileri temelinde tanımlanmasına neden olabilmıştır ki, bu kolektif mücadele imkânlarını zorlaştırmış ve mevcut neoliberal düzenin yeniden üretimine hizmet edecek bir yedek sanayi ordusunu hazırda tutmayı kolaylaştırmıştır.

Özetle neoliberalizm, kamu çıkarının yerine piyasa çıkarını koymakta, eşitlik ilkesinin zedelenmesi pahasına bireysel rekabeti kızıştıracak bir özgürlük biçimini savunmakta, insanlar arasında sermaye lehine kategoriler yaratarak yaşananların bir kimlik problemi gibi anlaşılmasına ve dolayısıyla çözüm tartışmalarını bununla sınırlı kalmaya sevk etmektedir. Buradan hareketle neoliberalizm, toplum olma vasfının yitirilmesine, yurttaşlık kimliğinin seçmen kimliğine ve demokrasinin bir öncelik-ayrıcalık mücadelesine indirgenmesine, nihayetinde her şeye bir değişim değeri atfedilmesine neden olan anti-demokratikleştirici bir süreç olarak kavramsallaştırılabilir. Neoliberalizmle aşırı sağın yükselişinin doğrudan bir ilişkisi olduğunu söylemek doğru olmadığı gibi, aralarındaki uyum yadsınmaması gereken de bir durumdur. Bu anlayışla neoliberalizmle uyumlu hale gelen aşırı sağın şimdide, geçmişteki aşırı sağınsa 1930’larda yarattığı tahribata bakarak hiç de azımsanmayacak bir halk desteğini nasıl bulabildikleri sorusunu düşünmek gerekir.

Aşırı Sağın ve Neoliberalizmin Uyumlu

Ultra milliyetçi ve nativist aşırı sağın bu özelliklerinin başta demokrasi olmak üzere hemen hemen her konuda beyaz işçi sınıfını da içine alacak şekilde bir ayrıcalık, imtiyaz talebine dönüştüğünden bahsetmiştik. Aşırı sağ, sosyal yardımların azalması ya da yardımların yeteri kadar iyileştirici olamaması, kötü şartlarda ve düşük ücretlerde çalışma vb. problemleri, ilkin halkla seçkinler arasında yaşanan bir temsil krizine, daha derinine indikçeyse biz ve ötekiler arasında yaşanan bir kimlik mücadelesine bağlamaktadır. Aşırı sağa göre işsizliğin nedeni işlerini ellerinden alan göçmenler ile göçe ve göçmenlere destek veren seçkinlerdir. Böylece aşırı sağcılar, halkın çıkarları karşısında kendi çıkarlarını düşünen seçkinlere ve başta Müslüman göçmenler olmak üzere ötekileştirdiği gruplara karşı mücadelenin başat gücü haline gelirken, dezavantajlı kesimleri hedefe koyar ve etnik olarak bir ülkede doğmanın bir takım imtiyazlar kazandırması gerektiğini ileri sürer ki, bu, odağın neoliberalizmin sermaye lehine yarattığı eşitsizliklerden günah keçisi seçilen gruplara kaymasına neden olmaktadır. Esasında aşırı sağın eleştirisi eşitsizliğe değil, esas halkın (yerlilerin, etnik milletin) dezavantajlı konumda bulunmalarınadır. Onların avantajlı kılınarak durumun rektifiye edilmesi aşırı sağ için kâfidir. Dolayısıyla, örneğin işsizlik sorunun çözümü, kültürel ırkçı bir tutumla zaten hiçbir surette “yerli” kabul etmedikleri Müslüman göçmenlerin ülkelerinden gönderilmelerinin gerekliliğinin ve doğallığının kabul edilmesidir. Bu yaklaşımıyla neoliberalizmin meşrulaştırmasına yardım etmektedir. Zira aşırı sağ, neoliberalizmin devletin sosyal adalet, sosyal hak, kamu yararı adına (piyasalara) müdahale hakkını elinden almasını ve yoksulluk, kötü çalışma koşulları, borçlanma gibi sebep olduğu krizleri yönetebilmek için işçi sınıfını demografik ve coğrafi kategorilere

bölmesini ve böylece dezavantajlı kesimleri kendi içlerinde hiyerarşik olarak sınıflandırmasını sorgulamadığı gibi, eylemiyle ve söylemiyle onaylamakta ve perçinlemektedir. Dolayısıyla, aşırı sağın yaşananları bir kimlik çatışması, kültür uyumsuzluğu olarak anlamlandırmasıyla neoliberalizmin kategorizasyon yaklaşımı arasında bir uyum vardır. Dahası bu uyum, ulusal egemenliğin neoliberalizme hizmet edecek bir şekilde yeniden tanımlanmasına da hizmet etmektedir. Neoliberalizmle birlikte, ulus devletlerin ekonomi alanında egemenlik haklarını-bağımsızlıklarını görece yitirmesi, halkların seçmediği kişiler tarafından alınan kararlara --ki bunlar genelde kemer sıkma politikaları biçimindedir-- uymak ve tahammül etmek zorunda kalması, Avrupa’da yaşanan terör saldırılarının ve bunların yarattığı korku ikliminin katkısıyla, giderek daha fazla kültürel çoğunlukçuluk, etnik milliyetçilik ve entelektüel-kültürel muhalefeti bastırmaya dayanan bir egemenlik anlayışıyla sonuçlanmıştır (Appadurai, 2017: 18-19). Aşırı sağın, imkân ve kaynaklarını belli bir kesim için ayrıcalık haline dönüştürecek (otoriter) bir devlet arayışı esasında neoliberalizmin, yarattığı krizleri sonlandıramayacak ancak yönetecek bir devlet arayışıyla son derece uyumludur.

Yukarıda aşırı sağın toplumsal karamsarlıklardan beslendiğini ve fakat kendisini de ancak bir toplumsal karamsarlık ortamında var edebildiği için bu durumu ortadan kaldırmak yerine, bu durumdan beslediğini söylemiştik. Karamsarlık bilhassa 2008 krizinden itibaren belirginleşen bir olgudur. Zira 2008 kriziyle birlikte neoliberalizmin umut vaat etme politikasının, bir başka ifadeyle alt sınıfların yukarıya doğru mobilizasyon ümitlerinin de sonuna gelinmiştir. Üstelik neoliberalizm nedeniyle işçi sınıfının tarihsel kazanımları zaten hali hazırda önemli oranda tırpanlanmış ve işçi sınıfı kolektif mücadele imkânlarından mahrum bırakılmıştır. Bu duruma solun alternatif geliştirmedeki eksikliği/yetersizliği de eklendiğinde, işçi sınıfının ‘kapitalist gerçeklik’ (Fisher, 2009) esasıyla kendisini çaresiz ve alternatifsiz hissettiği görülmektedir. Solun daha güçlü olduğu şartlarda yaşanan eşitsizlikler sömüren-sömürülen ilişkisinden kaynaklanan dikey bir hiyerarşi olarak ortaya konabilecekken, aşırı sağ, yukarıya doğru olumlu bir ivmelenmenin ancak yerlici ve millici bir bağlama endekslenmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Toplumsal karamsarlığı ve bundan kaynaklanan öfkeyi yukarıya değil, aşağıda ve aşağı yukarı aynı düzlemde (yanında) yer alan daha dezavantajlı kesimlere, göçmenlere, kadınlara vb. gruplara yönelten aşırı sağ, eşitlik karşıtı bir imtiyaz talebi olarak ifade edebileceğimiz tutumuyla emekçi sınıfın mevcut aktörlere karşı tepkilerinin bir kısmını kendisinde toplayabilmektedir. Aşırı sağ etnik kimlik odaklı seçkin bir yaklaşımla kendileri için bir öncelik haline getirilmesini talep ettikleri sosyal yardımların, sosyal adaletin artık eşitlik anlamından soyutlanmasına neden olmaktadır. Bu yaklaşım, --tıpkı burjuva kamusal alanına dönüştürülen sokaklardan emekçi kesimin dışlanması gibi-- bu yeni haliyle kimi dezavantajlı kesimleri insan-dışlaştırmaya hizmet etmektedir. Bu bağlamda özellikle de göçmenler ‘yardımı hak etmeyen fakirler’ (undeserving poor) olarak konumlandırılmaktadırlar (Fassin, 2019). Bu sayede neoliberalizmin yarattığı

demografik ve coğrafi eşitsizlikleri toplumsal bir sorun olmaktan çıkartıp, bireysel bir yetersizlik ya da eksiklik olarak yeniden tanımlayan neoliberalizme hizmet edecek biçimde bu sistemin mağdur ettiği dezavantajlı kesimler doğrudan mağduriyetin sebebi haline gelmekte, aşırı sağın ayrıcalık/üstünlük arayışı da buna hizmet etmektedir.

Tüm bunlara ek olarak, aşırı sağ ve destekçileri bu dezavantajlı kesimler arasında yaptıkları kültüre, kimliğe dayalı ayırım sayesinde neoliberalizmin sert rekabet şartlarında güvencesizlik, güvensizlik gibi nedenlerle yalnızlaşan ve güçsüzleşen kesimlerin ihmal edilmesini de daha kolaylaştırmaktadır. Zira aşırı sağ koyduğu patriyarkal reaksiyoner tepki nedeniyle işçi kazanımlarına yönelik bir mücadele yerine yalnızlaştırılan bireyleri büyük aile metaforuna yerleştirerek homojen bir bütünün yeniden bir parçası olmaya çağırır. Bunu yaparken en önemli argümanıysa bu homojen aileye zarar veren ötekiler olarak göçmenleri, LGBT'li bireyleri aralarından temizledikleri bir özgürlük vaadidir. Oysa bu vaat, bir ayıklama vaadi olduğundan sokakların ve aslında iktidarın tekelleşmesine, demosun sabitlenmesine yöneliktir.

Bununla paralel olarak, aşırı sağın evrensel, dayanışmacı ve kapsayıcı yaklaşımlarla ve küresel düzenle arasına sınır koyduğunu söyleyebiliriz. Bu tutumun neoliberalizmin küreselleşmeyle ilişkisi düşünüldüğünde ilkin tezatlık içeriyor gibi de zannedilse de uyumludur. Zira küreselleşme sebebiyle ulus devletlerin egemenlik haklarında yaşadıkları kaybı iç politikada kültürel egemenlik şeklinde gidermeye çalışabilecekleri görüşü aşırı sağın demokrasiyi etnik bir kesimin ayrıcalığına dönüştürme anlayışıyla birlikte değerlendirilmelidir. Yine bu yaklaşımla uyumlu olabilecek bir diğer özellik de kültürel ırkçılık anlayışıdır. Her kültürün ötekinin kültürüne temas etmediği sürece dolayısıyla steril kalması gerekliliğine inanan aşırı sağ, küreselleşme sayesinde içeride talep ettiği otoriter ve dışarıya kapalı cemaatvari yönetim anlayışını gerekçelendirmeye devam edebilmektedir. Nitekim neoliberalizmin coğrafi ve demografik kategorizasyonlarını örtükleştirilerek, Müslüman göçmenlerin Avrupa'daki varlıkları büyük yer değiştirme, demografik cihad ya da eurabia gibi söylemleriyle bağdaştırılır. Kısacası aşırı sağın yarattığı anlam krizi, neoliberalizmin yarattığı tahribatlar karşısında nedene değil, semptomla odaklanmayı mümkün kılarken; neoliberalizmin sebep olduğu ekonomik ve sosyal eşitsizliklerse başta sol olmak üzere mevcut yerleşik siyaset yapı ve aktörlerin içine düştükleri temsil krizi, küreselleşmenin sebep olduğu olumsuzluklar vb. durumlarla birleşince, aşırı sağın demokrasinin altını oyacak biçimde demokrasiyi yeni bir kavramsal dizgeye dönüştürmesine hizmet etmektedir.

Sokaktaki Aşırı Sağ Demokratik mi?

Girişte sorduğumuz sorulara geri dönelim: Bunlardan ilki aşırı sağ toplumsal hareketlerin sokaktaki varlıklarının neden demokrasi adına bir tahribat olabileceği; ikincisiyse genelde demokrasiyle pozitif bir korelasyon içinde

değerlendirilen toplumsal hareketlerin aşırı sağ bir yaklaşım tarafından da sahiplenilmesinin rejimin demokratik niteliği açısından ne tür problemlere neden olabileceğiydi. Öncelikle bir toplumsal hareket olarak aşırı sağın savunuları ve çözüm önerileri, mevcut yönetim mantığı ve onun otoriterleşme eğilimlerini daha da beslemektedir. Şöyle ki bunlar daha ziyade sermayenin lehine, göçmen, kadın, LGBT düşmanlığı gibi dışsallaştırmalara hizmet eden bireysel kurtuluş, ultra milliyetçilik ve nativizm üzerinden ilerleyen bir ayrıcalık talebi şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Uzun bir zamandır burjuvanın özel mülkiyet alanlarına ve ek olarak bir tüketim sahasına dönen kentler, neoliberalizmle de uyumlu aşırı sağ söylemlerin yaygınlaşmasıyla birlikte birbirine benzemeyen ama aynı kenti paylaşan insanları bir araya getiren bir kamusal kap olmaktan daha da uzaklaşmıştır. Kluge'den ve Negt'ten (2018) referansla söylersek dışlamaların, eşitsizliklerin giderek arttığı bir ortamda artık burjuvazinin öne sürdüğü gibi kamusal alanın herkese ait olduğundan bahsedemeyiz. Bilakis bizatihi sokaklar, giderek bir tahakküm mekânına dönüşmektedir. Zira aşırı sağ insanları farklı yaşam biçimleriyle kentin müşterek yapısını üreten (Lefebvre, 2014) birer özne olarak görmeyerek, Müslüman, kadın gibi bazı farklılıkları tehdit/sorun olarak görerek yerli halk dediği diğer bazı yoksullar adına imtiyazlar isteyerek ve bunun karşılığında yoksulları ve emekçileri mülksüzleştirerek, yerlerinden ederek ya da barınma ve yaşama katılım haklarından mahrum bırakarak, sokağın sermaye tarafından işgaline rıza göstererek (Harvey, 2013), esasen insanları burjuva kamusallığını yeniden üretecek tüketiciler olmaya zorlanmaktadır. Bu bakımdan aşırı sağın sokaktaki varlığı kentte yaşayan herkesin kentin imkânlarından eşit faydalanma hakkı olarak özetleyebileceğimiz kentlilik hakkının yok sayılması anlamına gelmektedir. Sebep olduğu eşitsizlikler nedeniyle sermayenin zora düşürdüğü kesimlerle aşırı sağın söylemlerinde ötekileştirdiği kesimler arasındaki çakışma, demokrasiyi ilerleten, iyileştirici TH'lerin siyasal katılımın ve örgütlü mücadelesinin esas alanı olan sokağın anlamını da yitirmesine neden olmaktadır. Nitekim aşırı sağın çıktığı sokak, bir karşıt kamusal alanı ya da iktidara meydan okunan yer değil, demokrasiden uzaklaşmak pahasına iktidarın devamının savunulduğu yerdir.

Tüm bu tartışmalar doğrultusunda aşırı sağın, toplumsal bir hareket olarak demokratikleştirici değil, mevcut demokrasiyi geriletme anlamında gerici olduğunu, kamu çıkarına değil, dezavantajlı kesimleri daha da dezavantajlı hale getirerek piyasa çıkarına hizmet ettiğini söylemek daha da mümkün hale gelmektedir. Demokratik değerleri riske atan üstelik de yükselen böyle hareketlerle mücadele etmeli miyiz? Edeceksek de nasıl bir mücadele yürütmeliyiz? Bu soruları tartışırken karşımıza aşırı sağla mücadele yöntemi olarak militan demokrasi kavramı çıkar. Sonuç tartışmasıyla militan demokrasinin aşırı sağın yükselişini önlemek için neden ideal bir çözüm olarak görülemeyeceğini göstermeye çalışacağız.

Sonuç: Aşırı Sağa karşı Militan Demokrasi mi?

Son yıllarda yükselen ve rekabetçi otoriterlik gibi kavramlaştırmalarla anılan melez rejimlerde otoriterleşme süreçleri demokratik yollarla iktidara gelen aşırılık yanlısı güçlerin demokratik kurum ve değerleri aşamalı bir şekilde aşındırmasıyla ilerlemektedir. Bu durum, demokratik usullerle iktidarı ele geçirmek isteyecek aşırılık yanlılarının yükselişini önlemek için demokratik rejimlerde ne tür uygulamalarda bulunulabileceğine dair tartışmalara yol açmıştır. Esasen Nazizmin yükselişine karşı bir tedbir olarak gelişen militan demokrasi anlayışı da bu tartışma çerçevesinde yeniden gündeme gelmiştir (Müller, 2016: 253). Ne var ki aşırı sağ parti ve hareketleri kontrol altına alma bakımından militan demokrasi iki paradoks barındırmaktadır. Bunlardan birincisi, militan demokrasi yöntemlerinin rejimin demokratik niteliğine yönelik sonuçlarıken, ikincisiyse militan demokrasinin liberal demokrasiyi ideal ve nihai bir hedef olarak görmesi ve buna ulaşmak için kendisini geçici bir süreç olarak konumlandırmasına ilişkindir.

Militan demokrasinin yöntemlerine dair birinci paradokstan başlarsak, bu paradoksu demokrasinin *kendi kendisini yok ettiği* ve *demokrasinin kendi kendisini yaraladığı* şeklinde iki başlıkta ele almak mümkündür (Kaltwasser, 2019: 73). *Kendi kendisini yok etme* paradoksu, militan demokrasi yöntemlerinin demokrasi açısından ağır sonuçlar doğurabilmesine ilişkindir. Zira güçlü bir hükümet anlayışıyla, tüm iktidar araçlarını kendinde toplayan ve bunu yaparken muhalefeti baskı ve kooptasyon yöntemleriyle kontrolünde tutan otoriter rejimlerin aksine, demokratik rejimler kendisini tehdit eden iç düşmanlarına kendisini ortadan kaldıracabilecek donanımı sağlarlar (Kaltwasser, 2019: 77). Demokrasiler, ifade ve örgütlenme özgürlüğü, siyasal katılım gibi ilkeleri demokrasi karşıtı aşırılık yanlısı bir muhalefet söz konusu olduğunda dahi askıya almaya direnirler. Bu direnişin yegâne sınırıysa *fiziksel şiddet* ve *nefret suçu* olarak ifade edilir (Kelsen, 1967). Militan demokrasilerdeyse, demokrasiyi tehdit ettikleri gerekçesiyle aşırılık yanlılarının --daha iktidara gelmeden-- siyasi haklarını kısıtlayacak bir takım geçici yasaları yürürlüğe koymak ve/veya siyasi partilerini yasaklamak gibi demokrasiyle çelişen uygulamalar demokrasiyi korumak adına desteklenmektedir (Loewenstein, 1937). Demokratik bir devletin anti-demokratik aktörleri engellemek amacıyla ifade ve katılım haklarını sınırlandıran yasal ve kurumsal düzenlemelere başvurusu ise, demokrasinin “kendi kendisini yok etmesi” riskini barındırmaktadır. Nitekim militan demokrasiler, rejimin nasıl korunacağını ve temsil edileceğini belirleyen yöntemleri nedeniyle diktatöryel bir rejime dönüşme potansiyeline daha fazla sahiptirler. (Kelsen, 1967: 68).

Militan demokrasiyle demokrasinin *kendi kendisini yaralama* ayağında ise; demokrasi, karşıtı iç düşmanlarına karşı kendisini korunmaya çalışırken, bu düşmanları ortadan kaldırabilse dahi rejimin bir daha liberal demokrasiye dönemeyeceği oranda hasar almasına neden olabilir (Kaltwasser,

2019: 79; Kirshner, 2014: 2). Şöyle ki, militan demokrasi yöntemleriyle, demokrasi karşıtı, iç düşman, aktörlerin ve destekçilerinin engellenmesi, sadece bu kesimler nazarında değil, genel olarak seçmen nezdinde seçimlerin ve demokrasinin anlamını yitirmesine neden olabilir. Üstelik militan demokraside söz konusu kısıtlamaları ve yasaklamaları, mahkemeler ya da seçim komisyonları gibi atanmışlardan oluşan kurumlar belirleyeceğinden, aşırı sağın bu kurumların aldıkları kararların meşruiyetine yönelik sorgulamalarının genel bir karşılık bulması da kolaylaşabilmektedir. Hatırlarsak, aşırı sağın iddiaların biri de bu kurumlara halka yabancılaşmış elitlerin hâkim olduğu ve bu nedenle halkın iradesinin gerçekleşmesini engellemeye hizmet ettikleriydi. Dolayısıyla aşırı sağ aktörler tıpkı teknokratlara yönelik tutumlarında olduğu gibi, bu kez de hukukun üstünlüğünü halk egemenliğine karşı konumlanmış keyfi bir tercih olarak nitelendirirler. Öte yandan bu tür önleyici (*pre-emptive*) tedbirler karşısında, aşırılık yanlıları henüz iktidara yerleşmemiş olacaklarından olası bir ılımlaşma potansiyellerinin de önüne geçilmiş olabilir (Kirshner: 2014: 2). Son olarak, militan demokrasinin yasal kurumsal düzenlemeler ve uygulamalar üzerinden hareket etmesi aşırı sağı var eden mevcut problemlerin ortadan kalkmasına yönelik bir tedbir sayılmamalıdır. Yasal-kurumsal düzenlemeler tek başına yeterli görüldüğünde sadece söz konusu aşırılık yanlılarının engellenmesine veya yasaklanmasına imkân sağlanmış olur. Oysa seçmenlerin önemli bir kısmının göçmenlik, işsizlik, yoksullaşma gibi problemler karşısında müesses nizama dönük güvensizliklerini göz önüne aldığımızda, aşırı sağın yasaklanması temsil krizi içerisindeki seçmenler cephesinde sorunlara dair çözümsüzlük hissini, dolayısıyla toplumsal karamsarlığı arttıracığından fiilen aşırı sağa yönelik teveccühün artmasına da neden olabilir. Üstelik mevcut sorunlar da çözülmemiş olacağından bu temsil krizi daha da derinleşecek ve hep bir alternatif aktör talebi oluşacaktır.

İkinci paradoks olarak ele aldığımız militan demokrasinin liberal demokrasiyi idealize etmesiye, militan demokrasinin, üzerinde uzlaşılmış genel bir demokrasi kavrayışı ve demos olduğu varsayımıyla hareket ederek (Müller, 2017), kendisini bu varsayımın bütünlüğünü aşırı sağ karşısında koruyacak bir panzehir olarak konumlandırmasından kaynaklanır. Esasında bu varsayımla, militan demokrasi hem liberal demokrasiyi idealize etme anlamında siyaseti ahlakileştirmektedir hem de demokrasiyi steril bir bölge (*cordon sanitaire*) olarak imleyerek demosu da içine sabitlemektedir (Rummen, 2019: 121). Başka türlü bir demokrasi anlayışını ya da demosun organik dokusunu tartışmayı ihmal eden bu bakış açısı nedeniyle, militan demokrasinin demokrasiyi savunma amacı giderek tartışmalı hale gelmekte ve partizan emellere hizmet ettiğini savlamak kolaylaşmaktadır. Şöyle ki, günümüzdeki gibi aşırı sağın halk desteğini arttırmaya devam ettiği bir ortamda demokrasi düşmanlarıyla siyasi rakipleri ayırmak daha da zorlaşmaktadır (Invernizzi Acetti ve Zuckermann, 2017: 187-192). Bu kargaşada demokrasi düşmanlarının tanımlanması demosun

siyasallaştırılması ihtimalini de güçlendirmektedir ki, bu da aslında bir yanıyla beyaz üstünlüğünü savunurken, kadın, göçmen, LGBT düşmanı olan aşırı sağın ultra milliyetçi ve nativist söylemlerini halk-elit düşmanlığı gibi sunarak meşrulaştırmasına zemin hazırlamaktadır.

Görüldüğü üzere yukarıda militan demokrasiye yönelik eleştiriler daha ziyade militan demokrasi amacı olan uygulamaların liberal demokrasiyi iyileştirmeye ya da yeniden tesis etmeye kâfi olup olmadığı hususlarıyla sınırlı tutulmuştur. Bu tartışmaların ihmal ettiği husussa, bizzat militan demokrasinin idealize ettiği liberal demokrasi anlayışı olabilir. Liberal demokrasinin idealize edilmeyip tartışmaya açılması iki açıdan kritiktir. Bunlardan ilki, liberal demokrasinin şiddet kavrayışındaki kısıtlardır. Liberal demokrasi, özgürlüklere yeterince alan bırakmak adına şiddeti fiziksel şiddet, nefret suçu ve ayrımcılık olarak belirleyerek aslında sınırlı ve sınırlandırıcı bir şiddet anlayışını benimsemektedir. Neoliberalizmin eşitsizliği arttıran ve derinleştiren ekonomik ve sosyal şiddeti, aşırı sağın kadın, göçmen, Müslüman vb. düşmanlık biçimleri ve buna ilişkin sınır temizliği, yerinden etme gibi sözüm ona çözüm önerilerinin yarattığı korku ve güvensizlik halinin şiddeti bu yaklaşım tarafından ihmal edilmektedir. Bu ihmal, liberal demokrasinin eşitlik karşısında özgürlüğü öncülleyip ona zeval getirmeme kaygısından kaynaklanmaktadır. İkincisiyse siyasetin depolitizasyonu meselesidir (Crouch, 2004). Küreselleşme, teknokratik yönetim kurumlarının yükselişi ve neoliberal ideolojinin hegemonik hâkimiyeti, parlamento ve hükümet gibi geleneksel siyasi kurumların güçlerini önemli ölçüde kaybettiği, siyasetsizleştirildiği postpolitik bir rejimin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bununla ilintili olarak demokratik kurumlar giderek itibar kaybetmektedir.

Bu tartışmalardan hareketle kapitalizmle demokrasi arasında zorunlu bir ilişki olduğu varsayımı en iyi ihtimalle eksiktir. Toplumsal hareketlerin kapitalist sistemlerde ortaya çıkması arasında bir paralellik olduğunu kabul etmekle birlikte, toplumsal hareketlerin kapitalizme karşı ve ona rağmen çıktığını da unutmamak gerekir. Dolayısıyla ekonomik ve sosyal eşitsizliklerle siyasetin depolitizasyonunu hem ayrı ayrı alanlar olarak hem de bir şiddet biçimi olmaktan muaf tutarak ele aldığımızda, liberal demokrasinin savladığı üzere demokrasiyle kapitalizm arasında doğal bir uyum olduğu tuzağına düşeriz. Oysa kapitalist sistemlerde söz konusu eşitsizliklerin yapısal bir şiddet olarak kavranması gerektiğini ve aşırı sağın bu eşitsizlikler karşısında güçlü yürütme, otoriter devlet taleplerinin bu şiddeti beslediğini yukarıda iddia ettik.

Bu bağlamda şu referans noktalarıyla tartışmayı yeniden ele almayı öneriyoruz. Bunlardan ilki kamu çıkarını göz ardı etmesi bakımından kapitalizmin demokrasidense aşırı sağla daha uyumlu olduğudur. İkincisi, bununla ilintili olarak siyasetin ve ekonominin birbirinden ayrı alanlar olarak değerlendirilmesine imkân sağlayan liberalizmin demokrasiyi iyileştirecek bir

kapasitesinin bulunmadığıdır. Ve sonuncusu tıpkı Adorno'nun (1959) faşizmin demokrasiyi yok etmeye yönelik bir mücadele içinde olmasındansa, demokrasinin içerisinde yaşamasını daha tehlikeli bulmasından hareketle, günümüz aşırı sağının yükselişini demokrasinin altını oymakla ilişkilendiren ve geçmiş aşırı sağla karşılaştırarak görece masumane bulan popülizm tartışmalarının yeniden gözden geçirilmesidir. Sokağın demokratik niteliğini ve kamusal alan olarak çoğulcu siyaset üretme kapasitesini ancak böyle koruyabiliriz.

Özetle toplumsal bir hareket olarak aşırı sağın sokaktaki varlığının sadece militan ya da liberal demokrasi anlayışıyla fiziksel şiddet ve nefret suçları üzerinden değerlendirerek tolere ettiğimizde semptoma odaklanmış oluruz. Bu durumdaysa aşırı sağın toplumsal bir hareket olarak sokağa çıkması kadar ve hatta ondan daha tehlikeli olan bir hususu, aşırı sağın yöntemlerinin ve söylemlerinin neden artık o kadar da “aşırı” olmadığını tartışmayı ihmal etmiş oluruz. Demokrasi açısından sorun aşırılıkların yok edilmesinden daha ötede, eşitsizlikler uğruna ve daha ziyade de hukuksal yasal bir düzlemde bu görüşlerin “aşırı” olarak görülmesine imkân sağlayan fakat bunu yaparken özgürlüğü eşitliğin önüne koyarak demokrasinin eşitlik ayağını ihmal eden bir düzenin iyileştirilmesi çabasıdır.

Kaynakça

- Augé, M. (2016). Yok-yerler Üstmodernliğin Antropolojisine Giriş. (Çev. T. Ilgaz). İstanbul: Daimon Yayınları.
- Adkins, L., Cooper, M. ve Konings, M (2021), “The asset economy: conceptualizing new logics of inequality”. *Distinktion: Journal of Social Theory*, 23(1), 15-32. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/1600910X.2021.1904429> (7.11.2024).
- Bayat, A. (2006). Ortadoğu’da Maduniyet: Toplumsal Hareketler ve Siyaset. (Ed. Ö. Gökmen ve S. Deren). (Çev. Ö. Gökmen, S. Deren). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Berger, J. (2014). Görme Biçimleri. (Çev. Y. Saoman). İstanbul: Metis Yayınları.
- Berman, M. (2004). Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor: Modernite Deneyimi. (Çev. Ü. Altuğ, B. Peker). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Betz, H., G. (1994). *Radical Right-Wing Populism in Western Europe*. Palgrave Macmillan Press.
- Brown, W. (2021). Neoliberalizmin Harabelerinde: Batı’da Antidemokratik Siyasetin Yükselişi. (Çev. B. Doğan). İstanbul: Metis Yayınları.
- Bickerton, C. J., ve Invernizzi Accetti, C. (2017). “Populism and technocracy”. *The Oxford Handbook of Populism*. (Ed. C. Rovira Kaltwasser, P. A. Taggart, P. Ochoa Espejo, ve P. Ostiguy). Oxford and NewYork, NY: Oxford University Press.

- Caramani, D. (2017). "Will vs. reason: The populist and technocratic forms of political representation and their critique to party government". *American Political Science Review*, 111(1), 54-67.
- Crouch, C. (2004). *Post-Democracy*. Cambridge: Polity Press.
- De Certeau, M. (2008). *Gündelik Hayatın Keşfi 1: Eylem, Uygulama, Üretim Sanatları*. (Çev. L. A. Özcan). Ankara: Dost Kitabevi.
- Fassin, E. (2019). *Popülizm: Büyük Hınç*. (Çev. G. Kırnalı, İ. Kocael). İstanbul: Heretik Yayınları.
- Finchelstein, F. (2019). *Faşizmden Popülizme*. (Çev. A. Karatay). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Fisher, M. (2009). *Capitalist Realizm: Is There No Alternative?*. Winchester: Zero Press.
- Fukuyama, F. (2016). *Tarihin Sonu ve Son İnsan*. (Çev. Z. Dicleli). İstanbul: Profil Yayınları.
- Giddens, A. (2000). *Üçüncü Yol: Sosyal Demokrasinin Yeniden Dirilişi*. (Çev. M. Özey). İstanbul: Birey Yayınları.
- Habermas, J. (2003). *Kamusalılığın Yapısal Dönüşümü*. (Çev. T. Bora, M. Sancar). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Harvey, D. (2013). *Asi Şehirler: Şehir Hakkından Kentsel Devrime*. (Çev. Ayşe Deniz Temiz). İstanbul: Metis Yayınları.
- Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*. (Çev. A. Onacak). İstanbul: Sel Yayınları.
- Harvey, U. (2020). *Umut Mekânları*. (Çev. Z. Gambetti). İstanbul: Metis Yayınları.
- Huntington, S., P. (2001). "Medeniyetler Çatışması mı?". *Medeniyetlerin Çatışması*. (Ed. M. Yılmaz). Ankara: Vadi Yayınları.
- Invernizzi Accetti, C., & Zuckerman, I. (2017). What's Wrong with Militant Democracy?. *Political Studies*, 65(1), 182-199.
- Kaltwasser, R., C. (2019). "Militant Democracy Versus Populism". *Militant Democracy and Its Critics: Populism, Parties, Extremism*. (Ed. A. Malkopoulou ve A., S. Kirshner). Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Kelsen, H. (1967). *Demokratie und Sozialismus: Ausgewählte Aufsätze*. Vienna: Wiener Volksbuchhandlung.
- Kirshner, A. S. (2014). *A Theory of Militant Democracy, The Ethics of Combatting Political Extremism*. New Haven: Yale University Press.
- Kluge, A. ve O. Negt (2018). *Kamusalılık ve Tecrübe – Burjuva ve Proleter Kamusalılığın Analizine Doğru*. (Çev. M. Atala). Ankara: NotaBene Yayınları.
- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın Üretimi*. (Çev. I. Ergüden). İstanbul: Sel Yayınları.
- Loewenstein, K. (1937a), "Militant Democracy and Fundamental Rights, I". *American Political Science Review*, 31(3), 417-432.

- <https://www.cambridge.org/core/journals/american-political-science-review/article/abs/militant-democracy-and-fundamental-rights-i/7C5EF30572005FB60B70F4A7D6FC0654> (12.10.2024).
- Loewenstein, K. (1937b), "Militant Democracy and Fundamental Rights, II". *American Political Science Review*, 31(4), 638-658. <https://www.jstor.org/stable/1948103> (12.10.2024).
- Malkopoulou, A. ve Norman, L. (2018), "Three models of democratic self-defence: militant democracy and its alternatives". *Political Studies*, 66(2), 442-458. <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0032321717723504?download=true&journalCode=psxa> (21.9.2024).
- McAdam, D. (1989). "The biographical consequences of activism". *American Sociological Review*, 744-760.
- McAdam, D. ve Tarrow, S. (2010). "Ballots and Barricades: On the Reciprocal Relationship Between Elections and Social Movements". *Perspectives on Politics*, 8(2), 529-42. <https://www.cambridge.org/core/journals/perspectives-on-politics/article/abs/ballots-and-barricades-on-the-reciprocal-relationship-between-elections-and-social-movements/2BE3676E7CB9655ECA4D1BDCEE64D94F> (17.9.2024).
- McAdam, D. ve Tarrow, S. (2013). "Social Movements and Elections: Toward a Broader Understanding of the Political Context of Contention". *The Future of Social Movement Research: Dynamics, Mechanisms, and Processes*. (Ed. J. Van Stekelenburg, C. Roggeband ve B. Klandermans). Minneapolis: University of Minnesota Press.
- McAdam, D., Tarrow, S. ve Tilly, C. (2001). *Dynamics of Contention*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mudde, C. (2004). The Populist Zeitgeist. *Government and Opposition*, 39(4), 541-563. <https://www.cambridge.org/core/journals/government-and-opposition/article/populistzeitgeist/2CD34F8B25C4FFF4F322316833DB94B7> (14.11.2024).
- Mudde, C. (2008). "The Populist Radical Right: A Pathological Normalcy". *Willy Brandt Series Of Working Papers International Migration And Ethnic Relations*. Malmö: Malmö University Press.
- Mudde, C. (2010). "The Populist Radical Right: A Pathological Normalcy". *West European Politics*, 33(6), 1167-1184. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/01402382.2010.508901> (17.11.2024).
- Mudde, C. (2013). "Three Decades Of Populist Radical Right Parties in Western Europe: So What?". *European Journal of Political Research*, 52(1), 1-19. <https://ejpr.onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1475-6765.2012.02065.x> (22.12.2024).
- Müller, J., W. (2016). "Protecting popular self-government from the people? New normative perspectives on militant democracy". *Annual Review of Political Science*, 19, 249-265.

<https://www.annualreviews.org/content/journals/10.1146/annurev-polisci-043014-124054> (17.11.2024).

- Müller, J., W. (2017). *Popülizm Nedir?*. (Çev. O. Yıldız). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nachtwey, O. (2017). “Uygurlık Dışına Çıkma: Batı Toplumlarındaki Geriye Yönelik Eğilimler Üzerine”. *Büyük Gerileme* (Ed. H. Geiselberg). (Çev. O. Kılıç). İstanbul: Metis Yayınları.
- Özbek, M. (2000). Walter Benjamin Okumak III. *SBF Dergi*, 55(2), 83-110.
- Özbek, M. (2015). “Giriş: Kamusal Alanın Sınırları”. *Kamusal Alan*. (Ed. M. Özbek). İstanbul: Hil Yayınları.
- Paxton, R. O. (2004). *The Anatomy of Fascism*. New York: Vintage Books.
- Rydgren J. (2013). “Introduction”. *Class Politics and the Radical Right*. (Ed. J. Rydgren). Abingdon: Routledge Press.
- Rummens, S. (2019). “Resolving The Paradox of Tolerance”. *Militant Democracy and Its Critics: Populism, Parties, Extremism*. (Ed. A. Malkopoulou ve A., S. Kirshner). Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Saraçoğlu, C. (2017). “Toplumsal Hareket Teorilerinde Ana akımı Aşmak: Bütünlük ve Antagonizma”. *Ana akım Bilime Marxist Müdahaleler*. (Ed. A. Dindar). İstanbul: İleri Kitaplığı.
- Senett, R. (2002). *Kamusal İnsanın Çöküşü*. (Çev. S. Durak, A. Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Skocpol, T. (1979). *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia and China*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sombart, W. (1998). *Aşk, Lüks ve Kapitalizm*. (Çev. N. Akça). İstanbul: Bilim ve Sanat Yayınevi.
- Taggart, P. (1996). *The Populist Right in Western Europe*. London: Palgrave Macmillan.
- Tandaçgüneş, N. (2012). “Kent Kültüründe Modernizm ve Sonrası: “Gözlemleyen Özne” Olarak Flâneur’ü Yeniden Okumak”. *Flanör Düşünce Arkaik Dönemde ve Dijital Medya Çağında Aylaklık*. (Ed. H. Çetinkaya.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Tilly, C. (2007). *Toplumsal Hareketler 1768-2004*. (Çev. O. Düz). İstanbul: Babil Yayınları.
- Tilly, C. ve Tarrow, S. (2006). *Contentious Politics*. Boulder: Paradigm Publishers.
- Traverso, E. (2024). *Faşizmin Yeni Yüzleri*. Çev. K. Filiz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Uysal, A. (2023). “Demokrasi Sökümü Çağında Toplumsal Hareketler”. *Demokrasi: Kavram, Kurum, Süreç*. (Ed. M. Çınar). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Weintraub, J. (1997). “The Theory and Politics of Public/Private Distinction”. *Public and Private in Thought and Practice*. (Ed. J. Weintraub ve K. Kumar). Chicago: University of Chicago Press.

Erken Cumhuriyet Döneminde Bir Devlet Görevlisinin Safahatı: Naci Kâşif Kıcıman

Tekin AVANER*

Vahide ÇETİN**

Öz: Erken Cumhuriyet döneminde milli kimliği yeniden inşa etmeye çalışan yönetici elit, bir yandan yeni yönetim şeklini pekiştirmeye çalışırken bir yandan da Osmanlı Devleti'nden gelen sistem içerisinde köhne, kalıplaşmış ve iş göremez hale gelen teşkilatlanmaları yeniden ele alarak modern bir yapıya kavuşturmayı amaçlamıştır. Sistem içerisinde Osmanlı Devleti'nden devralınan hantal bir yapıya sahip olan taşra yönetimi de reforma tabii tutulmuştur. Taşra yönetiminin dayanağı olan 1864 tarihli “Vilayet Nizamnamesi” ve 1913 tarihli “İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanunu Muvakkatı” üzerinde 1929 ve 1949 yıllarında yapılan düzenlemelerle il idare sistemi yeniden inşa edilmiştir. Elit kadro, askeri, ekonomik, sosyal ve siyasi nedenlerle il idare sistemini yeniden düzenlemiş, bu süreçte ulus devlet anlayışına uygun bir yapı oluştururken aynı zamanda rasyonel bir mülki idare yönetimi kurmuştur. İller özel bir statüye kavuşurken ilin en büyük mülki amiri olan valiler de erken Cumhuriyet döneminde milli kimliği inşa etmeye, reformları pekiştirmeye ve halkın huzur ve güvenliğini demokratik ve laik bir düzene uygun olarak sağlamaya çalışmışlardır. Bu çalışmada döneme tanıklık eden asker, bürokrat, vali ve anı yazarı olan Naci Kıcıman'ın hayatı ve faaliyetleri üzerine değerlendirme yapılmaktadır. Askerlik hariç 25 yıllık memuriyet hayatında eski ve yeni düzen karşısında geçmiş ve gelecek arasında köprü kurabilen ve eserleriyle rehberlik yapan Kıcıman'ın mülki idare yönetimindeki yeri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Erken Cumhuriyet dönemi, mülki idare yönetimi, vali, Naci Kâşif Kıcıman

* Doç. Dr., Jandarma Sahil Güvenlik Akademisi, tekinavaner@hotmail.com

ORCID: 0000-0003-4014-0131.

** Dr., Bağımsız Araştırmacı, cetinvahide@gmail.com

ORCID: 0000-0001-7801-7716

Makale Geliş Tarihi: 22.10.2024

Makale Kabul Tarihi: 15.09.2025

Career Summary of a Civil Servant in the Early Republican Period: Naci Kâşif Kıcıman

Abstract: The Kemalist cadre, who tried to rebuild the national identity in the early Republican period, tried to consolidate the new form of government on the one hand, and on the other hand, they aimed to reconsider the organizations that had become obsolete, stereotyped and ineffective within the system inherited from the Ottoman Empire and to provide them with a modern structure. Within the system, the provincial administration, which had a corrupt and cumbersome structure inherited from the Ottoman Empire, was also subject to reform. The provincial administration system was rebuilt with the regulations made in 1929 and 1949 on the “Provincial Regulation” of 1864, which was the basis of the provincial administration, and the “General Provincial Administration Law” of 1913. While the Kemalist cadre reconsidered the provincial administration system due to political, economic, military and social reasons and brought it into line with a secular and democratic management style, a practical, fast and effective civil administration was also provided with the arrangement made. As provinces gained special status, governors, the province's highest civil administrators, strove to build national identity, consolidate reforms, and ensure public peace and security in accordance with a democratic and secular order during the early Republican period. In this study, the life and activities of Naci Kıcıman, who was a soldier, bureaucrat, governor and memoirist who witnessed the period, will be evaluated. The place of Kıcıman, who was able to build a bridge between the past and the future in the face of the old and the new order and who provided guidance with his works during his 25-year civil service life, excluding military service, in the civil administration administration will be examined.

Keywords: Early Republican period, civil administration management , governor, Naci Kâşif Kıcıman

Giriş

İngilizcede “*administration territoriale*” kelimesine karşılık gelen mülki idare; “*ülke topraklarında yönetsel amaçlarla oluşturulmuş il, ilçe vb. alt birimlerin, merkezin ajanları eliyle yönetilmesi eylemi ile bu yönetim faaliyetlerine ilişkin mevzuat ve bunu gerçekleştiren personelden oluşan yönetim küresidir.*” (TODAİE, 1998: 176). Tanımda yer alan merkezin ajanları olarak kastedilen İslam ülkelerinde *emir* ya da *amil* olarak nitelenen *vali* unvanı, ilk kez Endülüs Emevi hükümdarı III. Abdurrahman tarafından kullanılmıştır. 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti’nde görülen *vali* kavramının 18. yüzyılda yaşanan idari yapıda meydana gelen düzenlemeler ile kullanımı resmileşmiştir. Bir ilde devleti temsil eden en yetkili yönetim görevlisi olan valinin konumu Tanzimat Fermanı’nın ilanı sonrasında değişmiştir. 1840 yılından itibaren birçok defa düzenleme yapılmışsa da esas formuna 1864 ve 1871 yıllarında çıkarılan vilayet nizamnameleri ile kavuşmuştur. Bu nizamnameler ile mülki idari sisteminde yapılan değişikliklerle valinin siyasi, iktisadi, sosyal ve askeri alanlardaki görevleri yeniden düzenlenmiştir. Taşra yönetiminde Fransa’yı örnek alan, ancak bu düzenlemeleri de yeterli görmeyen Osmanlı Devleti, Meşrutiyet döneminde 1913 yılında yapılan İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanunu ile valilerin görev

tanımını yeniden ele almıştır (Çetin, 2021: 93). Bu düzenlemeler yönetimde merkezîyetçi bir yapı sergileyen günümüz Türkiye Cumhuriyeti mülki idare sisteminin kaynağını oluşturmaktadır.

Tarihsel süreç içerisinde Türkiye’de erken cumhuriyet döneminde ve öncesinde iktisadi, sosyal, askeri ve siyasi nedenlerle-mülki idare yönetiminde çeşitli zamanlarda düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerin temelinde milli kimlik anlayışı, ulusal bilinçle hareket etme, merkezîyetçilik, reformist ve yeni demokratik sisteme ayak uydurma çabası vardır. Mülki idare sisteminde Erken Cumhuriyet öncesi yapılan ilk düzenleme 1921 Teşkilat-ı Esasi Kanunu ile gerçekleşmiştir. 20 Ocak 1921 tarihinde yürürlüğe konulan savaş şartlarından dolayı olağanüstü bir anayasa özelliği taşıyan Teşkilat-ı Esasi’nin 10. - 14. ve 22. ile 23. maddeleri mülki idare sistemini ele almıştır. Bu maddeler Osmanlı Devleti’nde yer alan vilayetleri kaldırarak ‘il’ esasına dayalı bir taşra sistemini getirmiştir. 1921 Anayasası ile Türkiye’nin coğrafi ve ekonomik şartları göz önünde bulundurularak il, kaza ve nahiye olarak teşkilatlanmış mahalli idarede en yetkin görevli olan valilerin, görev ve fonksiyonları ile atamaları üzerine düzenlemeler yapılmıştır. Teşkilat-ı Esasi’de vilayetlerin iktisadi ve sosyal ilişkileri itibarıyla birleştirilerek umumi müfettişliklerin kurulabileceği ve tesis edilen müfettişliklerden devletin temsilcisi olarak atanan müfettişlerin *süpervizör vali* statüsünde olacağı belirtilmiştir (Anayasa Mahkemesi, 2024).

1921 Anayasası, olağanüstü halde ortaya çıkmış ve savaş ruhunu yansıtan bir düzenlemeyi ifade etmekteydi. Ancak Cumhuriyetin ilanı ile birlikte milli mücadeleden zaferle çıkmış ve yeni kurulmuş bir ülkenin daha modern bir anayasaya sahip olması lüzumu hâsıl olmuştur. 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ise hantal, iş göremez ve güncelliğini kaybetmiş devlet içindeki teşkilatlanmaları yeniden ele almıştır. Lakin 1924 Anayasası mülki idare sistemini yeniden düzenlemişse de esasını 1921 Anayasası’nda yer alan kalıplaşmış düzeni bozmadır. 1924 Anayasası illeri ilçelere, ilçeleri bucaklara, bucakları kasaba ve köylere ayırmıştır. 1921 ve 1924 Anayasalarında yer alan mahalli idari sistemi üzerine genel bir çerçeve oluşturmak ve işleyişi daha açıklayıcı ve pratik hale getirmek için 1929 yılında 1426 sayılı Vilayet İdaresi Kanunu ile yeni bir düzenlemeye gidilmiştir. Bu düzenleme de yeterli görülmemiş ve 1949 yılında 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu yürürlüğe girmiştir. Kapsayıcı valilik modelini inşa etmeye çalışan Türkiye Cumhuriyeti, bu kanun ile il ve ilçelerin teşkili ve kaldırılmasını yasaya, bucakların akıbetini ise İçişleri Bakanlığı’nın kararına ve Cumhurbaşkanının onayına bağlamıştır (Kartal, 2013: 20-23). Erken cumhuriyet döneminde yapılan bu değişiklikler neticesinde 1923 yılında il sayısı 74 iken, 1926’da 63’ü, 1933’te 57’yi 1936’da 62’yi, 1939’da 63’ü bulmuştur (Şaşmaz, 2021: 31). Bu çalışmada, Osmanlıdan Cumhuriyete uzanan mahalli idare sistemi ve düzenlemeleri bu döneme tanıklık eden ve bizzat kendisinin de sistem içerisinde yer aldığı, Vali Naci Kıcıman’ın 1914-1947 yılları arasında yaptıkları ve mülki idare amiri olarak yaşadığı sorunlar ele alınıp değerlendirilecektir.

Naci Kâşif (Mehmet) Kıcıman'ın Hayatı

Aksaray Ahmet Kethüda Mahallesi Hünahatî sokağında 28 numaralı Ahmet Efendi'nin hanesinde ikamet eden Naci Kıcıman, 1310 (1894/1895) yılında doğmuştur (Milli Savunma Bakanlığı Arşivi (MSBA), 92375898-622.03-3467570). Kuzat Ermenek'te dünyaya gelen Mehmet (mahlası) Naci Kıcıman'ın annesi Kübra, babası kazasker Ahmet Kâşif'tir (İçişleri Bakanlığı Arşivi (İBA), DN: 1296, SN: 145483, 145812). Babası Ahmet Kâşif'in mesleği nedeniyle ibtidaiyi Akka'da, rüştiyeyi Ermenek'te, idadiyi Şam'da bitirmiştir (MSBA, 92375898-622.03-3467570). Tahsil gördüğü iptidaiden (ilkokul) 5 Temmuz 1317 (18 Temmuz 1901)'de ve rüştiyeden (ortaokul) 28 Temmuz 1320 (10 Ağustos 1904)'de ve 23 Haziran 1328 (6 Temmuz 1912)'de idadiden (lise) de aliyyülâlâ (pekiyi) derecesiyle mezun olmuştur. 8 Kânunuevvel 1328 (21 Aralık 1912) tarihinde Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'ye giren Kıcıman, 1914 yılında mezun olmuş ve 1916 yılında aliyyülâlâ derecesiyle diplomasını almıştır. Arapça ve Fransızca'yı iyi derecede bilen Kıcıman'ın sicil bilgisine göre tahrir (yazı) kabiliyeti olan, itaatkâr, iradesini kullanabilen, zeki, halûk ve mümtezic (yumuşak huylu, uyumlu) bir ahlaka sahip olduğu belirtilmektedir. Almış olduğu eğitim ve genel görüntüsünün müfettişlikten ziyade idari vazifelendirmeye daha yatkın olduğuna ilişkin tespitler yer almaktadır. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Harbi'ne girmesiyle 1914 yılında Kıcıman'ın askeri hayatı başlamıştır (İBA, DN: 1296, SN:145766, 154912).

Teğmen Naci Kâşif (Mehmet) Kıcıman

Fransız İhtilali sonrasında ortaya çıkan milliyetçilik akımı ile ülkelerin bağımsız ulus devlet olma bilinciyle hareket etmesi, Sanayi İnkılabı sonrasında ortaya çıkan hammadde ve pazar arayışı ile sömürgecilik faaliyetleri; Almanya-İngiltere, Fransa-Almanya, Rusya-Avusturya Macaristan, Almanya-Rusya arasında yaşanan anlaşmazlıklar ve silahlanma yarışı dünyayı Büyük Savaş'a götürmüştür. Dünya İtilaf ve İttifak olarak kutuplaşırken Osmanlı Devleti de bu savaşa İttifak grubunda girmiştir. 3 Ağustos 1914 tarihinde Osmanlı Devleti seferberlik ilan etmiştir (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), ML. EEM, 1103-6). Seferberlikle birlikte 17-45 yaş aralığındaki tüm erkekler askere alınmıştır. Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Harbi'nde Doğu (Kafkas), Çanakkale, Irak, Sina-Filistin, Hicaz ve Yemen ayrıca Galicya ve Romanya'da mücadele etmiştir (Çetin, 2024: 49). Naci Kıcıman, mülkiyeden mezun olduğunda mülki idare amirliği yerine umumi seferberliğin ilanı ile birlikte mülazım-ı sâni (teğmen) olarak silahaltına alınmıştır. Kıcıman, Birinci Ordu'da, Dördüncü Ordu'da (Sina-Filistin Cephesi) ve Beşinci Ordu'da (Çanakkale Cephesi) görev yapmıştır.

Kıcıman, umumi seferberliğin ilanıyla birlikte 20 Ağustos 1330 (7 Ağustos 1914) tarihinde Mekteb-i Harbiye'de ihtiyat zabıtlığı talimgâhına dâhil olmuştur. 21 Nisan 1332'de (4 Mayıs 1915) nakliye talimgâhına nakledilen Naci Kâşif 21 Temmuz 1331 (17 Ağustos 1915) tarihinde Çanakkale Cephesi'ne V. Ordu

Menzil Müfettişliği'nde Erkan-ı Harbiye mülâzımlığına tayin edilmiştir. 4 Eylül 1331'de (17 Eylül 1914) İstanbul Hicaz Cephane Deposu'na, oradan da 23 Nisan 1332 (6 Mayıs 1916) tarihinde Birinci Ordu'da erzak nakliye katarı ve IV. Kolordu kumandanlığının muavinliğine atanmıştır. 4 Temmuz 1332'de (17 Temmuz 1916) Dördüncü Ordu'ya bağlı Hicaz Kuvve-i Seferiyesine sevk edilmiştir. 11 Ağustos 1332 (17 Temmuz 1916) tarihinde Şam'dan Elula'ya geçerek Medine-i Münevvere'ye ulaşmış, burada araba kolunda ve Erkan-ı Harbiye'de görevlendirilmiştir. 21 Temmuz 1334'te (21 Temmuz 1918) Kuvve-i Seferiye'de (Medine Muhafızlığı) istihbarat zabıtlığına nakledilmiş ve 21 Teşrin-i evvel 1334 (21 Ekim 1918) tarihinde Erkan-ı Harbiye İkinci Muamelatı Zatiye Şubesi Müdür Vekillğinde bulunmuştur. Medine Muhafızlığına Cemal Paşa'nın emriyle atanan Fahreddin Paşa'nın yaveri olan Kıcıman, Medine'nin müdafaası için silah arkadaşlarıyla birlikte destansı bir mücadele vermiştir (Deringil, 2019: 160). Bu mücadeleye rağmen Medine Kalesi'nin 7 Kanun-i sani 1335 (7 Ocak 1919) tarihinde düşmesi ile birlikte 1 Şubat 1335'de (1 Şubat 1919) Yembeğulbahir'de İngilizlere esir düşmüştür (İBA, DN: 1269, SN:144904). Mısır'da Tura ve Seydibeşir karargâhlarında geçen sekiz aylık esaret sonrası 29 Eylül 1336'da (29 Eylül 1920) tarihinde İstanbul'a gelmiştir. Bolu Askerlik Şubesine kayıtlı olan nakliye sınıfından üsteğmen olarak 6 Teşrin-i evvel 1336'da (6 Ekim 1920) askerlikten terhis edilmiştir. Böylece Naci Kıcıman'ın esaret dâhil olmak üzere altı yıl 59 günlük askerlik hayatı son bulmuştur. Naci Kâşif Kıcıman'a, 8 Temmuz 1332'de (21 Temmuz 1916) harp madalyası ve 30 Teşrin-i evvel 1334'de (30 Ekim 1918) Alman İmparatoru Ferdinand namına ikinci derece Krieger Alman askeri liyakat madalyası taltif edilmiştir (İBA, DN: 1296, SN: 144904, 1444910, 145143; MSBA, 92375898-622.03-3467570). 5 Mart 1337 (5 Mart 1921) tarihinde Şûrâ-yı Devlet birinci sınıf mülâzımlığına atanan Naci Kıcıman'ın bürokratik hayatı başlamıştır (İBA, DN: 1296, SN: 145219).

Bürokrat Naci Kâşif (Mehmet) Kıcıman

Kurtuluş Savaşı sırasında Ankara Hükümeti tarafından Milli Mücadele ruhunu zedeleyici her türlü faaliyet ve propagandayı durdurmak ve halkı bu konuda aydınlatmak amacıyla bir istihbarat örgütü olan Askeri Polis Teşkilatı kurulmuştur. Fevzi Çakmak tarafından kurulan teşkilat yapısında subay, polis ve sivil memurlar bulunmaktaydı (Pehlivanlı, 1992: 9-18). Şûrâ-yı Devlet atamasından önce taharri memuru olarak nitelenen sivil polis olarak anılan bu memurluğa Naci Kıcıman, 16 Şubat 1337 (16 Şubat 1921) tarihinde atanmış ve 3/3/1337'de (3 Mart 1921) görevini noktalamıştır (İBA, DN: 1269, SN: 15032, 145219, 145740). 1839 yılından itibaren ideal Osmanlı yapısını oluşturmak adına yapılan reformların tek merkezden yürütülerek planlı, hızlı ve etkili bir şekilde gerçekleştirilmesi amacıyla Sultan Abdülaziz döneminde 11 Zilkade 1284 (5 Mart 1868) tarihinde Şûrâ-yı Devlet kurulmuştur (Eraslan, 2021: 1028). Şûrâ-yı Devlet'in alt birimlerinden olan Maliye ve Nafia Dairesi'nde Kıcıman birinci sınıf mülâzım olarak 2 Mart 1337 tarihinde (2 Mart 1921) atanmıştır (İBA, DN: 1296, SN: 144846, 144910, 145219, 154919). 5 Mart 1868 tarihinde kurulan

Şûrâ-yı Devlet'in varlığı ve amacı Milli Mücadele döneminden itibaren tartışma konusu olmuş ve kurum Cumhuriyet döneminde 4 Kasım 1922 tarihinde hilafetin kaldırılmasıyla ortadan kalkmıştır. Şûrâ-yı Devlet'in son başkanı olan Mehmet Tevfik Biren (Eraslan, 2021: 1029) ile çalışan Kıcıman'ın görevi de tıpkı onun gibi 4 Teşrinisani 1338 tarihinde (4 Kasım 1922) son bulmuştur (İBA, DN: 1296, SN: 145219, 144910, 150332, 151239). 54 yıl boyunca aktif ya da pasif bir şekilde faaliyette bulunan Şûrâ-yı Devlet'in son dönemine tanıklık eden Naci Kıcıman, bürokratik hayatına Mahalli İdareler Genel Müdür Yardımcısı olarak devam etmiştir (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-11-1-0, 41.21.11, 1928). Naci Kıcıman Gönen Kaymakamlığındayken 8 Temmuz 1928 tarihinde İçişleri Bakanlığı adına kanun, tüzük ve yönetmeliklerin uygulanmasını ve vesayet yetkisinin mevzuata uygun bir şekilde kullanılmasını sağlamak gibi görevleri olan Mahalle-i Vilayet Müdüriyet Umumiyesi Muavinliğine atanmıştır (BCA, 30-11-1-0, 41. 21.11, 1928; İBA, DN: 1296, SN:145740). Kıcıman'ın, 1 Haziran 1930 tarihinde Mahalli İdareler İkinci Şube Müdürü olarak üstlendiği görevi, 17 Haziran 1930 tarihinde son bulmuştur. 17 Haziran 1930'da mahalli idareler umum muavinliğinin yanı sıra birinci şube müdürü olarak terfi ve tayin olmuştur (İBA, DN: 1296, SN: 150332, 145219, 145740, 144934). 24 Ekim 1932 tarihinde Naci Kâşif Kıcıman, genel müdür yardımcılığı yaptığı kuruma genel müdür olarak terfi ve tayin edilmiştir (BCA, 30-11-1-0, 73. 27. 14, 1932; İBA, DN: 1296, SN: 144943, 150332). Kıcıman bu görevi 26 Mart 1936'ya kadar sürdürmüştür (İBA, DN: 1269, SN: 144943, 145740, 150332).

Mahalli İdareler Genel Müdürü olan Naci Kıcıman, 18 Mayıs 1933 tarihinde Viyana'da 19 Haziran 1933 tarihinde düzenlenecek olan Beşinci Beynelmilel İdari İlimler Kongresi'ne dönemin hükümetini temsil etmek üzere Reis-i cumhur Gazi Mustafa Kemal imzasıyla alınan karar ile katılımcı olmuştur (BCA, 30-18-1-2, 36.37.3, 1933). 1933 yılında Viyana'da toplanan kongrenin birinci komisyonunda Muslihiddin Adil ve ikincisinde Sabri Öney Beyler katılırken üçüncü komisyonda Naci Kıcıman bulunmaktaydı. Bu komisyonda Kıcıman, hükümet başkanı ve görevleri üzerine sunum yapmıştır. Sunumunu hükümet başkanının atanması, hükümet başkanının mevcut durumu, hükümetin kuruluşu, hükümet başkanının rolü ve hükümete sorgu olmak üzere beş başlık altında değerlendirmiştir. Sunumda dikkat çeken hususlar, hükümete sorgu başlığı altında 1800-1930 yılları arasında memleketin ulaşım ağı hizmetleri, nüfus artışı, hükümet görevlilerinin sayısı ve ayrılan bütçe miktarı üzerine sorulardır (Kıcıman, 1935: 1805-1810). Kıcıman'ın sunumunda, genel olarak eski ve yeninin karşılaştırıldığı, kamu hizmetinde görülen yeniliklerin güncel kamu yönetimine katkı sağlayacak bilgiler ışığında ele alınarak değerlendirildiği görülmektedir.

Brüksel'de toplanacak Arsiulusal Köy Yaşayışını Güzelleştirme Kongresine de Dâhiliye Vekilliği'nden 24 Haziran 1935 tarihinde 175/6 sayılı

tezkeresi ile mahalli idareler genel direktörü olarak atanmıştır (BCA, 30-18-1-2, 56. 55. 10 Dosya Ek: 228-66, 1936).

Erken Cumhuriyet döneminde merkeziyetçi yapıyı ve yeni yönetim biçimini güçlendirmek amacıyla ortaya çıkan ve 1927 yılından itibaren faaliyete geçen beş umumi müfettişlik kurulmuştur. Birinci Umumi Müfettişlik; Elâzığ, Hakkâri, Mardin, Urfa, Bitlis, Siirt, Diyarbakır ve Van görev mıntikasına sahiptir (Bulut, 2015: 92). Birinci Umumi Müfettişliğin baş müşavirliğine ise 19 Şubat 1936 tarihinde 1414 sayılı tezkerenin İcra Vekilleri Heyeti'nin onaylaması sonucu Mahalli İşler Umum Müdürü Kıcıman tayin edilmiştir (BCA, 30-18-1-2, 62. 14. 3 Dosya Ek: 77-9, 1936). Bu görevde iken sağlık sorunları baş göstermiş ve 7 Kasım 1936 tarihinde geçirdiği kalp krizi nedeniyle Diyarbakır Numune Hastanesi'nde muayene edilmiştir. Kıcıman'a Dâhiliye mütehasısı Dr. Neşati Üster tarafından 15 Ekim 1936 tarihinde kalp ritim bozukluğu ve bedensel ile ruhsal çöküntü nevrasteni teşhisi konulmuş, bir ay tedavi ve istirahat verilmiştir (İBA, DN:1269, SN: 152914, 152926, 152931, 152919, 152845). Bir ay dört gün sonra İstanbul'da istirahatte bulunan Kıcıman'a Gureba Hastanesi'nde 11 Kasım 1936'da elektrokardiyografi ile yapılan gözlem sonucunda kalp krizi geçirdiği ve kalp hastası olduğu gerekçesi ile tedavi için dört aylık izin ile sahil iklimlerinde hava değişikliği ve tedavi uygun görülmüştür (İBA, DN: 1269, SN: 155234). 10 Mart 1937'de yapılan tetkik sonrası tedavi sürecinin iyi gittiği ancak tam iyileşme için bir ay kadar daha istirahat ve çalışma yerinin çok yüksek rakımlı ve fazla sıcak iklime sahip olmaması gerektiği belirtilmiştir (İBA, DN: 1269, SN: 145103, 152837, 152841, 152848).

Emekliliğine 8 yıl kala Naci Kâşif Kıcıman, propaganda, istihbarat ve neşriyat servislerini bünyesinde bulunduran Matbuat Umum Müdürlüğü'ne atanmıştır (BCA, 30-11-1-0, 117. 37.15, 1937). Matbuat Umum Müdürlüğü'nü Kıcıman 30 Kasım 1937 ile 17 Mayıs 1939 tarihleri arasında yapmıştır (BCA, 30-11-1-0, 117. 37. 15, 1937; İBA, DN: 1296, SN: 150332). Kıcıman, yeni yönetim tarzını pekiştirici, halkı reformlar karşısında birleştiren ve uzlaşmacı tavır sergilemekle iç ile dış basını yakından takip etmekle Cumhuriyet Türkiye'sini tanıtıcı neşriyat yapmakla yükümlü olan müdürlükte 2 yıl 5 ay 17 gün görev yapmıştır (RG, No:2713, 26/5/1934, İBA, DN: 1296, SN: 150332). Bu süre zarfında Kıcıman Sadâbât Paktı, Anayasanın laikleşme sürecinin tamamlanması, Hatay Sorunu gibi gündemdeki konulara tanıklık etmiş ve görevini yerine getirmiştir.

Mülki İdare Amiri Naci Kâşif (Mehmet) Kıcıman

Fransızcada “arrondissement” a karşılık gelen kaymakamlık, literatürümüze 1868 yılındaki iller teşkilatına ilişkin idari bölümlerin ortaya çıkması sonucu katılmıştır. Günümüze kadar gelen bir ilçenin en büyük mülki amiri (Duran, 1973: 4), valilerin denetimi altında devir ve teftiş yapmakla yükümlü olan kaymakamlık makamına ilk defa Naci Kâşif, 4 Haziran 1923 Zara kazasında kavuşmuştur (İBA, DN: 1296, 150332). Kıcıman'ın buradaki görevi 9 ay 18 gün

sürmüş ve 22 Mart 1924 tarihinde sona ermiştir (İBA, DN: 1296, 150332). 12 Nisan 1924'te Gekboze (Gebze) Kaymakamı Kıcıman, ikinci sınıfla Adapazarı kazasına tayin edilmiştir (BCA, 30-11-1-0, 24.16.11, 1926). Naci Kâşif, Adapazarı Kaymakamlığı görevindeyken Memduh ve Jandarma Kumandanı Hüsnü beylerle, Bölük kâtibi Hidayet Efendi ile Karakol kumandanı Osman Çavuş, İlyaslar karyesinden Asım Ağa'nın da aralarında bulunduğu yasaya aykırı olarak para toplamak ve zimmetine para geçirmekle suçlanmıştır. Dava 27 Haziran 1929 tarihinde meni muhakeme (kovuşturmaya yer olmadığı) kararı ile son bulmuştur (İBA, DN: 1269, SN: 145036). Döneminde hükümete karşı sorumlu olan kaymakamlık makamını Naci Kıcıman, Gönen kazasında, Devlet Arşivlerine göre 18 Kasım 1926 tarihinde, İçişleri Arşivine göre ise 1 Haziran 1927'de görevine başlamış ve 17 Temmuz 1928 tarihinde görevi bitmiştir (BCA, 30-11-1-0, 28. 40. 4, 1926; İBA, DN: 1296, SN: 150332). Naci Kâşif Kıcıman, Mahalli İdareler Umum Müdürlüğü Muavinliği ve Birinci Şube Müdürlüğü sonrası Görele kaymakamlığına getirilmiştir (BCA, 30-11-1-0, 57. 21. 5, 1930). Naci Kıcıman'ın kaymakam olarak görev yaptığı son ilçe Sungurlu olup 30 Temmuz 1930 tarihinde nakil ve tayini gerçekleşmiştir (BCA, 30-11-1-0, 57. 21. 5, 1930). Diğer atamaların aksine kaymakam olarak atandığı Sungurlu'daki görevi ile ilgili İçişleri Arşivinde hiçbir bilgiye rastlanılmamıştır.

Devleti temsil eden valilik makamına Devlet Arşivlerinde 25 Haziran 1937 tarihinde (BCA, 30-18-1-2, 76. 60.2 Dosya Ek. 71-424, 1937), İçişleri Bakanlığı Arşivine göre ise 31 Temmuz 1937'de Sinop'ta başlamıştır (İBA, DN: 1269, SN: 150332). Sinop valiliğindeyken hastalığı nedeniyle on gün izin alan Kıcıman'ın, 29 Kasım 1937 tarihinde bu görevi sonlanmıştır (İBA, DN: 1269, SN: 150332, 145016). Matbuat Umum Müdürlüğü sonrası 30 Temmuz 1939'da atandığı Bolu Valiliğinde, 19 gün izin kullanmış ve 10 Aralık 1940 tarihinde ayrılmıştır (İBA, DN: 1269, SN: 150332, 145016). Erken Cumhuriyet döneminde mahalli idare amirleri merkezîyetçi yönetimi ve reformist hareketleri halkla bütünleştirmekle görevli olduğu gibi mevcut imkânlar dâhilinde modern kentleşme için yapılan sosyal hizmetlerin takibi ve teftişinden de sorumluydular. Bolu Valiliği yaparken Naci Kâşif Kıcıman da bu görevi başarıyla yerine getirdiğini ortaya koymuş ve Kıcıman'a 3 Ekim 1940 tarihinde Bolu'daki memleket hastanesinin inşaatının ikmalinde göstermiş olduğu gayretten dolayı Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Ahmet Hulusi Alataş tarafından takdirname verilmiştir (İBA, DN: 1269, 145007).

Naci Kıcıman, Devlet Arşivlerine göre 25 Kasım 1940'da (BCA, 30-18-1-2, 93. 107. 20 Dosya Ek:71-450M, 1940), İçişleri Arşivine göre 1 Ocak 1941 tarihinde Trabzon Valiliğine atanmıştır (İBA, DN: 1269, SN: 150332). Bolu valisi iken Trabzon valiliğine naklen tayini 28 Kasım 1940 tarihinde tebliğ edilen Kıcıman'a üç gün izin verilmiştir (İBA, DN: 1269, SN: 152712). 30 Ocak 1942 tarihinde Naci Kâşif, Trabzon'daki görevinden ayrılmıştır (İBA, DN: 1269, SN: 150332). İkinci Dünya Savaşı'na girmeyen ancak savaş şartlarını iliklerine kadar hisseden Türkiye, Refik Saydam ve Şükrü Saraçoğlu hükümetlerinin ordunun ve halkın temel gıda ihtiyaçlarını karşılamak için aldığı tedbirlerle karşı karşıya

kalmıştır. Bu tedbirlerden biri olan işe karnelerinin dağıtımı, denetimi ve teftişi ile valiler sorumlu kılınmıştır. Naci Kıcıman'ın, Trabzon valisiyken il işe işlerine ait faaliyetleri mektupçu Behçet Ertan'a bırakarak işe karnelerinin tatbik ve icrası hususunda ilgili memurları kontrol etmemekle ilgili tanzim kılınan tahkikatı Danıştay İkinci Dairesi incelemiştir. 27 Haziran 1943 tarihinde yapılan incelemede İkinci Dairenin verdiği meni muhakeme (kovuşturmaya yer yoktur) kararına karşı Danıştay Umumi Kurulu tarafından incelenen dosya, oy birliği ile lüzumu muhakeme kararı almış ve Naci Kıcıman yargılanmıştır (İBA, DN: 1269, SN: 145036). 11 Ekim 1945 tarihinde görevini ihmalden dolayı suçlanan Naci Kâşif'e, en üst temyiz mahkemesi olan Yargıtay Dördüncü Ceza Dairesinde görülen davada beraat kararı verilmiştir (İBA, DN: 1269, SN: 145051). Devletin temsilcisi ve şehrin en büyük mülki amiri olan valiler de İkinci Dünya Savaşı'nın etkisi ile zaman zaman halkın gazabına uğradığı gibi görevi suiistimalle de suçlanmıştır.

Naci Kıcıman, 5 Mayıs 1942 ve 2 Eylül 1944 tarihleri arasında Sivas Valiliği görevini üstlenmiştir (İBA, DN: 1269, SN: 150332). Sivas Valiliği sırasında Naci Kâşif, 13 Mart 1943 tarihinde 10 gün, 6 Ekim 1943'te 24 gün, 17 Haziran 1944'te 10 gün izin kullanmıştır (İBA, DN: 1269, SN: 145022). 20 Aralık 1942 tarihinde yaşanan merkez üssü Tokat'ın Erbaa kazası olan 7.0 şiddetindeki deprem sonrası Sivas Valiliği harekete geçmiştir (Üzen, 2014:78). Vali Naci Kıcıman yardım olarak mevcut imkânlar dâhilinde Tokat'a 50 çadır göndermiştir. 21 Aralık 1942 tarihinde Dâhiliye Vekili Recep Peker tarafından yaşanan deprem sonrası gösterilen ilgi ve alakadan dolayı Amasya Valisi Talat Öncel'e, Samsun Valisi Faik Türel'e ve Sivas Valisi Naci Kıcıman ile Tokat Valisi İzzettin Çağpar'a teşekkür edilmiştir (İBA, DN: 1269, SN:151411, 151355, 151348; Üzen, 2014: 84).

Naci Kâşif (Mehmet) Kıcıman'ın Emekliye Sevki

Modern devlet anlayışının gereği olarak kamu çalışanlarının hakları; görev ve yetkileri atama usulleri, ihraç ve emekliye sevki gibi konular kanuni düzenlemeler ile yasal güvence altına alınmıştır. Devlet tarafından kamuda çalışanlara görev ve statü güvencesi, verilerek siyasi gücün keyfi uygulamalarının ve subjektif nedenlerden ötürü memuriyete son verilmesinin önüne geçilmesi amaçlanmaktadır. Erken Cumhuriyet döneminde bir hukuk devleti olmanın gereği olarak geniş yetkilerle donatılmış valilerin mevcut durumu gözden geçirilerek statü ve görev güvencesi hakları yeniden düzenlenmiştir. Bu alanda ilk kayda değer gelişme 18 Mart 1926 tarihinde 92 esas madde ile bir ek ve üç geçici maddeden oluşan 788 sayılı “Memurin Kanunu”dur. 788 sayılı Kanunun geçici birinci maddesinde görevinden kendi isteği ile ayrılan ya da azledilmiş, görevini yerine getirmede acze düşmüş olan kişilerin emekliye sevk edileceği hususu yer almıştır. Bu madde de emekliye sevk edilen memurun çalışma süresi 15 yılı bulanların son on senede aldıkları maaşlarının en yükseklerinin %20 olacağı belirtilmiştir. Ayrıca 15 yıldan fazla çalışanların her yıl %20 zam alırken 15 yıldan daha az çalışanların ise sadece her hizmet senesine mukabil iki asıl maaş

nispetinde ikramiye ödenmesi karara bağlanmıştır (Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), 2024).

Erken Cumhuriyet döneminde bir şehrin en büyük mülki amiri olan valinin, mesleğe giriş, atama, mülakat, istifa ve mezuniyet, ceza gibi durumlarını da yasal bir çerçeveye oturtan ilk düzenleme ise 1930 yılında yapılmıştır. Günümüzde de mer’i mevzuat olan 1700 sayılı “Dâhiliye Memurları Kanunu” 9 Haziran 1930 tarihinde kabul edilip 19 Haziran 1930 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Resmi Gazete (RG), No: 1524, 19/6/1930). Bu düzenlemeler dışında valilerin bakanlık emriyle merkeze çekilebilmesi ve emekliye sevk konuları 1931 yılında 1851 sayılı Vilayet İdaresi Kanunun Bazı Maddelerini Muadil Kanunu’nun üçüncü maddesiyle yeniden düzenlenmiştir. 1933-1949 yılları arasında 22 vali bu kanuni düzenlemelerin gereği olarak emekliye sevk edilmiştir (Karakaya, 2023: 267). Emekliye sevk edilen valiler arasında Naci Kâşif Kıcıman da vardır. Bu dönemde emekliye sevk edilen valilerden bazıları yürürlükte olan kanunların tatbikinde özlük haklarının gasp edildiği gerekçesiyle idari mahkemeye başvurmuşlardır. Özlük haklarının verilmesi konusunda haksızlığa uğradığı gerekçesiyle dava açan emekli valilerden biri de Naci Kâşif Kıcıman’dır.

16 Eylül 1944 tarihinde Isparta Valiliğine atanan Naci Kıcıman, 27 Haziran 1945 tarihine kadar görevini 9 ay 11 gün sürdürmüştür (İBA, DN:1269, SN: 150332). 27 Ekim 1944 tarihinde Naci Kıcıman’a, İstanbul’a gitmek üzere bir hafta izin verilmiştir (İBA, DN: 1269, SN: 154036). Vilayette devletin ve her vekâletin temsili ve vekâletlerin idari ve siyasi icra vasıtası olup vilayetin umumi idaresinden sorumlu olan vali (RG, 5/5/ 1929, S: 1184) Kıcıman’ın emekliye sevk 22 Haziran 1945 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından kararlaştırılmıştır (BCA, 30-18-1-2, 108-37-20 Dosya Ek: 29, 1945). Emekliye sevk edildiği haberini alan Kıcıman, 27 Haziran 1945 tarihinde dönemin Başbakanı Şükrü Saraçoğlu’na, “30 yılı dolmak ve son aylığım 150’yi iki sene almış olmak için iki ayım kalmış idi. Bu suretle 7.000 liralık ikramiyeden mahrum kalıyorum. 150’den emekli olmadığım için ayda 18 lira zarar ediyorum. Bu işin tahsisini vicdanınızdan diler ve ellerinizden öperim.” diye yazmıştır (İBA: 1269, SN: 153010). Isparta Valisi Naci Kıcıman’ın emekliye sevk kararı 28 Ağustos 1945 tarihli ve 511-8263/17861 sayılı yazısı üzerine Bakanlar Kurulu tarafından 11 Eylül 1945 tarihinde kararlaştırılmıştır (BCA, 30-18-1-2, 109-55-14 Dosya Ek: 2). İki ay gibi kısa bir süreden dolayı 30 yılı dolduramadığından maaş ve ikramiye sorunu ile karşılaşan Kıcıman, Milli Şef İsmet İnönü’ye de şu sözleri sarf ederek yardım istemiştir (İBA, DN: 1269, SN: 152958):

“Yedi senesi subaylık olmak üzere (29) sene (11) ay (9) gün hizmetten sonra emekliye çıkarıldım, otuz yılı doldurmaya (21) günüm kalmış idi. Bu sebeble ikramiyeden mahrum kaldım. Devlet işinde çalıştığım uzun yıllarda daima eli ve vicdanı temiz olarak kalmayı düşünerek hareket ettim. Ankara’ya geldim. Mübarek ellerinizden öperim.”

23 Ekim 1945’te Bakanlar Kurulu Kararı ile Isparta eski valisi Naci Kıcıman’ın Siirt Valiliğine ataması gerçekleşmiştir (BCA, 30-18-1-2, 109. 63.

11, 1945). Siirt Valiliği sırasında 22 Temmuz 1946'da 2 ay, 20 Eylül 1946'da 1 ay, 25 Kasım 1946'da 1 ay, 12 Mayıs 1947'de 8 gün ve 20 Mayıs 1947'de 3 ay izin almıştır (İBA, DN: 1269, SN: 145022). Siirt Valiliği sırasında sağlık sorunları yeniden baş gösteren Naci Kıcıman, merkeze yakınlığı ve mahalli işlerdeki bilgisi itibarıyla Kurtalan Kaymakamı Hüsnü Başar'ı yerine vali vekili olarak bırakıp Ankara'ya dönmüştür (İBA, DN: 1269, SN: 151000). 22 Mayıs 1947 tarihinde İçişleri Bakanlığı'nın aynı tarihli ve 1/23 sayılı yazısı üzerine Bakanlar Kurulu Kararı gereğince emekliye sevk edilmiştir (BCA, 30-18-1-2, 113. 34.4 Dosya Ek: 29-51, 1947). Kıcıman da diğer dava açan emekliye sevk edilen valiler gibi emekliye sevk sonrası yaşadığı kıdem tazminatı ve maaş sorunu nedeniyle İçişleri Bakanlığı'na ve Başbakanlığa dava açmıştır. Kıcıman davada; 22 Haziran 1945 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile Isparta Valiliğinden emekliye çıkarıldıktan sonra yine Bakanlar Kurulu Kararı ile 11 Eylül 1945 tarihinde Siirt Valiliğine emekli olarak istihdam sayılmasına dair İçişleri Bakanlığınca alınan kararın bozulmasını istemiştir. Ayrıca hastalığı nedeniyle İçişleri Bakanlığı tarafından 17 Mayıs 1947 tarihinden itibaren kendisine üç ay verilen izin sırasında 1581 sayılı Kanuna istinaden 22 Mayıs 1947'de Bakanlar Kurulu Kararı ile emekliye sevk edildiğini dile getirmiştir. Kanunun ruh ve maksadına uygun olmadığından bu kararın da bozulmasını ve haklarının iadesini istemiştir (İBA, DN: 1269, SN: 155447). Bakanlar Kurulu tarafından yapılan atama ve emekliye sevk işlemleri dava konusu olunca İçişleri Bakanlığı yasal sorumluluk gereği Başbakanlığa dilekçe yazmıştır. Dilekçede valilerin Vilayet İdaresi Kanunun 17. Maddesi gereği emekliye sevkinin Bakanlar Kurulu Kararı ile gerçekleştiği, 1683 sayılı Tekaüt Kanununun emekliye sevk sebeplerini gösteren 3. maddesindeki hususları içermemesinden bu suretle yapılan tekaüt işlemlerinin yine Bakanlar Kurulu tarafından kaldırılmasının hukuken bir sıkıntı olmadığından bu şekilde yapılan işlemlerin yürürlüğe konulduğu ifade edilmiştir. Ancak Sayıştay'ın bu görüşü kabul etmeyerek alınan emeklilik kararının kati ve geri dönüşü olamayacağı kararı Başbakanlığa bildirilmiştir. Sayıştay, ayrıca, hizmete dönenlerin emekli olarak kullanılabilecekleri yönündeki kararı nedeniyle benzer hadiselerde yapılacak muamelenin nasıl olacağı ve halen emekli olarak istihdam edilen valilerin özlük haklarının korunması yönünde Danıştay tarafından durumun incelenmesini ve bir karara bağlanmasını istemiştir (İBA, DN: 1269, SN: 155737). Danıştay durumu incelemiş ve şu hükme varmıştır: (İBA, DN: 1269, SN: 155731, 155630)

“... Bir vali hakkında verilen emekliye çıkarılma kararının ikinci bir kararla kaldırılması, birinci kararın hiç verilmemiş gibi sayılmasını değil onun sadece emekli bir memur sıfatıyla tekrar hizmete alınması hakkını vereceğine göre bu gibi valiler hakkında 1683 sayılı Kanunun 7. maddesi hükmüne göre işlem yapılması lazım geldiği”

kararını oy çokluğu ile almıştır. 18 Mayıs 1946'da alınan karar metni, Kıcıman Davasında tekrar gündeme gelince 9 Haziran 1947'de İçişleri Bakanlığı Kıcıman'ın sicil dosyasına eklemiştir.

Kıcıman Davasında Başbakanlık; Bakanlar Kuruluna bir valiyi emekliye sevk etme yetkisi yasanın tanıdığı olduğu bir hak olduğu için Kıcıman'ın sağlık izni sırasında aldığı tekaüt sevkini yasal düzenlemelere uygun olması nedeniyle davanın reddini istemiştir (Danıştay Kararları, 1948: 61). Bakanlar Kurulu Kararının iptali ve karardan doğan zararın tazmininin istendiği davada İçişleri Bakanlığı ise 22 Haziran 1945'te 3/2727 sayılı karar ile Isparta Valiliğinden emekliye çıkarılan Kıcıman'ın 9 Eylül 1945'te 3/3081 sayılı kararla emekliliğinin kaldırıldığı ve Siirt Valiliği'ne atandığı ifade edilmiştir. Sayıştay'ın duruma itiraz ettiği, bu nedenle Danıştay'ın 18 Nisan 1946 tarihli ve 46-68-84 sayılı kararında emekliye sevk kararının geriye dönük olamayacağı alınan kararın sadece emekli istihdamı olabileceği kararını uyguladıklarını dile getirmiştir. İçişleri Bakanlığı, 22 Mayıs 1947'de 1683 sayılı Kanunun 7. maddesi gereği emekliye sevk edildiği yasanın gereğinin yapıldığı bu nedenle de davanın reddini istemiştir (İBA, DN: 1269, SN: 155447, 155611, 155714).

Kıcıman davasında; Bakanlar Kurulu Kararından dolayı açılacak olan davalarda husumetin bu kararları tatbik ve icradan dolayı sadece bakanlıkların sorumluluğu altında olduğu için Başbakanlık davadan çıkarılmış ancak İçişleri Bakanlığı emekliye sevkte icra ve tatbik yetkisine sahip olduğu için davalı pozisyonunda kalmıştır. Naci Kıcıman hakkında Dava Daireleri Genel Kurulu, Isparta Valiliğindeyken emekliye sevk edilen sonra da kararın geri alınması ile Siirt Valiliğine atanan Kıcıman'ın emekli sıfatıyla istihdam edildiği hakkında İçişleri Bakanlığının icraatının hukuka aykırı olduğu gerekçesiyle iptal etmiştir. Ayrıca;

“... valilerin gördükleri işlerin ehemmiyeti ve bu işin idari ve siyasi bir mahiyet taşıması dolayısıyla tekaüde sevk edilme hususunda diğer memurlardan farklı esaslara tabi tutulmak maksadı ile 1851 sayılı kanunun üçüncü maddesi ile hükümete verilen yetki mutlak olup davacının mezun bulunduğu bir zamanda Siirt Valiliğinden tekaüde sevk edilmesinde kanuna aykırılık görülmediğinden... matuf iddiasının ve yerinde olmayan tazminat talebinin reddine ve haklarının iadesi şeklindeki müphem taleplerin karara bağlanamayacağına”

19/6/1948'de oy çokluğu ile karar verilmiştir (İBA, DN: 1269, SN: 144956, 144947, 155440, 155423, 155426, 155437). Naci Kıcıman davasında Danıştay'ın aldığı emsal niteliği karar özelliğini almış ve bu dönemde valilerin açtığı davalarda gerekçeli karar olarak izah edilmiştir.

Naci Kâşif (Mehmet) Kıcıman'ın Maaş Krizi

Kamu personeline kadro derecesine göre verilen ücret tutarını ifade eden 18 Mayıs 1929 tarihli 1452 sayılı ‘Devlet Memurlarının Maaşatının Tevhid ve Teadülüne Dair Kanun’ ile 1939 tarihli “Barem Kanunu” valilerin maaşlarını belirleme de temel kıstas olan yasal düzenlemelerdir. Bu yasal düzenlemeler ile seri ve derecelendirmelere göre ayrılan valilerin A serisinde bulunduğu ve 1 ila 5 arasında bir derecelendirmeye tabi tutularak 80 ila 150 lira arasında maaş aldıkları

tespit edilmiştir (Baltaoğlu, 1998: 132). Emekli maaşlarına da yansıyacak olan bu düzenlemelere bağlı olarak Kıcıman; kıdemleri kendisinden sonra geldiğini iddia ettiği Kocaeli Valisi Ziya Tekeli, Kastamonu Valisi Mithat Altıok'un birinci dereceden 150 lira aylık maaş almalarına itiraz etmiştir. Kıcıman, Teadül Kanununun geçici altıncı maddesince iki yılı aşkın süredir 125 lira aldığını belirterek birinci dereceden valiliğe terfiini istemiştir. İki 150 liralık (birinci derece) valilik kadrosunun; 125 liralık (ikinci derecede) kanuni süresini doldurmuş valilerden hangisine verilmesi gerektiğinin tespiti için üç valinin sicil kayıtları yeniden incelenmiştir. İlk incelemede kıdem tablosunda sınıfına tayin tarihlerinin yanlış gösterildiği anlaşılmış ve sicil kayıtları düzeltilmiştir. Buna göre; Kocaeli Valisi Ziya Tekeli'nin kıdem tablosunda sınıfına tayin tarihinin 29 Haziran 1937, Kastamonu Valisi Mithat Altıok'un ise 125 lira maaşı almaya başladığı tarihin 31 Temmuz 1937 olduğu tespit edilmiştir. 1940 yılı kıdem tablosunda Kıcıman ise 125 lira alan taşra memurlarının ikincisi, aynı derecede maaş alanların birincisi olarak gösterilmiştir. Ancak Birinci Umumi Müfettişlik Baş Müşavirliğine tayin edildiği 19 Şubat 1936 tarihinde 125 lira maaş almaya başladığı fakat 25 Haziran 1937 tarihinde 100 lira maaşla Sinop Valiliğine ve 29 Kasım 1937 tarihinde aynı maaşla Matbuat Umum Müdürlüğüne tayin edildiği tespit edilmiştir. 22 Aralık 1938 tarihinden itibaren 125 lira aldığı maaşı 12 Şubat 1941 tarihine kadar aldığı görülmüştür. Bu tespitler ışığında işe başlama ve işten ayrılma tarihleri itibarıyla 12 Şubat 1941 tarihine kadar 125 lira maaşı Dr. Mithat Altıok'un 3 sene 6 ay ve 12 gün, Ziya Tekeli'nin 3 sene 6 ay ve 9 gün ile Naci Kıcıman'ın ise 3 sene ve 5 ay müddetle aldıkları belirlenmiştir. Buna göre 125 lira maaş alan valiler arasında Mithat Altıok'un birinci, Ziya Tekeli'nin ikinci ve Kıcıman'ın ise üçüncü sırada olduğu ifade edilmiştir. 4 Mart 1942'de Sicil ve Memurlar Muamelat Müdürlüğü tarafından incelenen bu üç valinin birinci sınıfa terfileri sırasında bulunanların bilfiil üç seneden fazla ikinci sınıf vali maaşı aldıkları halde Kıcıman'ın ancak iki sene üç ay almış olduğu belirtilmiştir. Sicil ve Memurlar Muamelat Müdürlüğü, Kıcıman'ın talebini daha yüksek derece maaş terfilerinin Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti'nin sorumluluğu altında olduğu gerekçesiyle bir karara bağlamamıştır (İBA, DN: 1269, SN: 154610, 154637, 154619, 154630).

Davanın bitimi sonrası Naci Kıcıman, kıdem ve maaş tablosunda hata yapıldığı gerekçesiyle İçişleri Bakanlığı'na dava açmıştır. Davanın gerekçesinde Diyarbakır Birinci Genel Müfettişlik Baş Müşavirliği sırasında 125 lira maaşın 28 Mart 1936 tarihinden 28 Temmuz 1937 tarihine kadar 15 aylık hizmetinin 22 Aralık 1938 günündeki kıdemine ilavesini istemiştir. Ayrıca kıdem sırasında Zonguldak Valisi Halit Aksoy'dan önce yer alması sebebiyle hakkının verilmesini talep etmiştir. İçişleri Bakanlığı savunmasında; Kıcıman'ın Birinci Genel Müfettişlik Baş Müşavirliğinden Sinop Valiliğine 100 lira maaş aldığı ve kıdemi bu tarihten itibaren sürdüğü kıdem tablosunda 125 lira aylığı daha önce ulaşan Zonguldak Valisi Halit Aksoy'dan sonra gelmesinin yasalar çerçevesine uygun olduğunu belirtmiştir. Danıştay Beşinci Dairesinde görülen dava; idari davaya konu ihtiva edecek mahiyette bir işlem olmadığı ve inceleme imkânından

yoksun olduğu gerekçesiyle oy birliğiyle 12 Eylül 1946'da reddedilmiştir (Danıştay Kararlar Dergisi, 1946:37).

1929 yılında çıkarılan 1452 ve 1476 sayılı kanunlarla A, B, C olmak üzere üç seriye ayrılan önce 20 sonra da 19'a düşürülen derecelendirme sistemi ile memurların ücretlendirme politikası düzenlenmiştir. Bu düzenlemeler ile 1931 yılına kadar maaşlardan pul ve vergi kesintisi yapılmamıştır. Beş yıllık sanayi planları ile devletçilik ilkesiyle hareket eden Türkiye Cumhuriyeti'nde refah seviyesi nispeten iyi bir durumda idi. İkinci Dünya Savaşı şartlarından doğan yüksek enflasyon ve hayat pahalılığı nedeniyle 1942'de 4178 sayılı, 1946'da 4805 sayılı ve 1947'de 4980 sayılı kanunlar ile memur ücretlerinin baremi yeniden ele alınmıştır (Ataay, 1974: 433). İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği hayat şartları, bu kanunların emeklilik ücretlerini de düzenlemesi prosedürleri ve tatbikinde yaşanan sorunlar nedeniyle diğer valiler gibi Kıcıman da idari yargı yoluna başvurarak hakkını arama yoluna gitmiştir. Bu dönemde açılan davalar nedeniyle Kıcıman'ın sicili yeniden ele alınmıştır ve yanlış ya da eksik hesaplanan aylık maaş tablosu düzeltilmiştir. Kıcıman davası için Başbakanlık Arşiv Umum Müdürlüğünden sekiz parça sicil evrakı Dâhiliye Vekâleti 'ne sunulmuştur (İBA, DN: 1269, SN: 151233, 152539). Osmanlı Devleti'nde sıcak bölgelerde (S. Arabistan, Hicaz, Yemen, Asir gibi) görev yapan subaylara verilen *bilad-ı harrenin* hesaplanmasındaki yanlışlık düzeltilmiştir (Karaman, 2023:458). Naci Kıcıman, Ankara Garnizon Komutanı Kurmay Başkanı Yarbay Şeref ile Askeri Temyiz Azasından General Abdurrahman'ın şahitliğinde Dâhiliye Vekâlet'ine 1 yıl 8 ay 19 gün bilad-ı harre zammı aldığını ortaya çıkararak yeniden maaşının hesaplanmasını sağlamıştır (İBA, DN: 1269, SN:145219, 150258). Kıcıman'ın 18 gün yaptığı taharri memurluğundan aldığı 1200 kuruş ta Emniyet Genel Müdürlüğünden bildirilmiştir (İBA, DN: 1269, SN:152556, 152550). Kıcıman'a, Matbuat Umum Müdürlüğünde 1 Ocak 1938 tarihinden 31 Aralık 1938'e kadar ücrette geçirdiği hizmetin 4644 sayılı Kanun gereğince 1683 sayılı Kanuna tabi hizmetlerine eklenmesi için bu hizmet müddeti zarfında aldığı ücret tutarının yüzde on hesabı ile 600 lira borç çıkarılmıştır. Borcun maaşından kesilmek üzere ödenmesi 22 Mayıs 1945'te onaylanmıştır. Ancak sicilin yeniden gözden geçirilmesi ile Matbuat Umum Müdürlüğünde ücrette geçen hizmetin eksik hesap edildiği anlaşılmıştır. Bir ay bir günün de eklenmesiyle 52 lira daha ödenmesi gerektiği ortaya çıkmış ve karar 1 Temmuz 1947 tarihli 522113/4525 sayılı onay ile tasdik edilmiştir (İBA, DN: 1269, SN: 144944, 144947).

Türkiye Cumhuriyeti'nde Atatürk döneminde 64 vali görev yapmıştır. Bu valilerin kırk altısı emlak ve servet beyanında bulunmuştur (Baltaoğlu, 1998: 130). Bu valilerden biri de, 1935 yılında 501 lira değerinde apartmanı ve 3000 lira değerinde miras yoluyla elde ettiği ev, bağ, bahçe ve tarla gibi emlak ve servete sahip olan Kıcıman'dır. 1 Temmuz 1947 tarihinde 1851 sayılı kanun gereği emekli olan Kıcıman'a 30 yılı aşkın eylemli hizmetine mukabil 7200 lira

ikramiye tahakkuk ettirilmiştir. 1 Ocak 1955 tarihinden itibaren emekli maaşı 591 lira olarak tahsis edilmiştir (İBA, DN: 1269, SN: 145110,145137).

1947 yılında emekliye sevk edilen Naci Kâşif Kıcıman'a ait İçişleri Bakanlığı Arşivi'nde yer alan son belgeler, 1317 doğumlu eşi Müyesser Kıcıman, 1926 doğumlu büyük oğlu İlhan ve 1934 doğumlu küçük oğlu Akgünhan'a aittir (İBA, DN: 1269, SN:145121, 153403, 153408, 153413). Naci Kâşif Kıcıman ile ilgili günümüze en yakın tarihli belge 31 Mayıs 1965 tarihinde Özlük İşleri Genel Müdürlüğüne yazmış olduğu Avrupa'da bulunan oğlunun yanına gitmek için birinci sınıftan valilikten emekli olduğuna dair belge ile hususi pasaport çıkarmak istemi ile son bulmaktadır (İBA, DN: 1269, SN:155155).

Yazar Naci Kâşif (Mehmet) Kıcıman

Erken Cumhuriyet döneminde mülki idare amirliği ve bürokratik hayatı ile dikkat çeken Naci Kıcıman'ın yerel yönetimler üzerine kaleme aldığı ve bu alanda gördüğü sorunları çözmek amacıyla katkılar sunmak istediği anlaşılmaktadır. Bunun için modern dünyadaki gelişmeleri takip ederek, diğer ülkelerle karşılaştırmaların da bulunduğu eserler kaleme almış böylece meslektaşları arasından sıyrılmıştır. Naci Kâşif'in yayınları arasında ilk sırada kitapları gelmektedir. Bunlar şunlardır:

1.Vilayet Hususi İdareleri: Mahalli İdareler Umum Müdürlüğü görevini yerine getirirken kaleme aldığı bu eseri 1933 yılında yayınlamıştır. 61 başlık ve 123 sayfadan oluşan eser idari alandaki yasal düzenlemeleri Almanya, Fransa, İtalya, Japonya ve Amerika gibi ülkeler dışında 13 ülke ile Türkiye'yi karşılaştırmakta ve uluslararası kongre raporlarından oluşmaktadır (Ekşi, 2024: 244).

2.Belediye Kanunu ve Esasları: 1933 yılında Hamit Bey Matbaası tarafından basılan eser, Belediye Kanunu'nu konu alan başta TBMM, Şûrâ-yı Devlet ve Dâhiliye Vekâleti olmak üzere çeşitli belediye encümen toplantılarında geçen görüşme ve tartışmaları içermektedir (Ekşi, 2024: 244).

3.Milletlerarası Köy Kongreleri ve Kararları: Isparta valisi iken 1945 yılında Isparta Matbaası tarafından basılan kitap, Kıcıman'ın katıldığı Milletlerarası Köy Yaşayışını Güzelleştirme Kongresinden edindiği izlenimler ve kongre sunumlarından oluşan karşılaştırmalı bir derlemedir. Kitapta köy yaşayışını güzelleştirme, köy işlerinde idari mekanizma, köy odalarının kurulması gibi konular yer almaktadır (Ekşi, 2024: 244).

4.Medine Müdafaası: Hicaz Bizden Nasıl Ayrıldı? : Kıcıman'ın genel olarak mülki idare üzerine kaleme aldığı eserler dışında askeri hayatını konu alan hatıratı, 1922 yılında ilk defa Tercüman-ı Hakikat gazetesinde "Hicaz'ı Nasıl Kaybettik" başlığı altında bölümler halinde yayınlanmıştır. Eser, Medine Muhafızı Fahreddin Paşa'nın yaveri iken yaşadıkları ve paşanın verdiği resmi belgeleri içeren bir hatıratır. Bölümler halinde gazetede sunulan yazı dizisi daha sonra kitaplaştırılarak sunulmuştur. Kitapta, Dördüncü Ordu'ya bağlı Hicaz

Kuvve-i Seferiyesinin Mekke ve Medine'nin elden çıkmaması için vermiş olduğu mücadele anlatılmaktadır (Deringil, 2019: 195).

Naci Kıcıman'ın eserleri sadece kitaplarla sınırlı kalmamış makaleler de kaleme almıştır. Tüm kamu kuruluşları ve çalışanlarının görev ve yetkileri, faaliyetleri üzerine iç ve dış gelişmeleri ele alarak inceleyen Türk İdare Dergisi, 1928 yılının Nisan ayında ilk sayısını çıkarmıştır (Özşen, 1988: 31). Bu dergide Naci Kıcıman'ın mülki idare üzerine 1929-1936 yılları arasında yazdığı 43 makalesi bulunmaktadır (Ekşi, 2024: 245-247).

1931 ve 1955 yılları arasında Mülkiye Talebe Cemiyeti tarafından Mülkiye Mektebi Mecmuası adıyla aylık olarak çıkartılan sonrasında farklı isimler ile anılan ve 1937'de Siyasi İlimler Mecmuası adıyla yayın hayatına devam eden dergide, Mekteb-i Mülkiye hocalarının idari, mali, siyasi ve iktisadi alanlarda yazdıkları makaleler yer almıştır (Haklı, 2015: 105). Akademik yayın organı olarak dönemin en revaçta dergisi olan Siyasi İlimler Mecmuası'nda da Naci Kıcıman'ın yazılarına yer verilmiştir. Dergide 1932-1933 yıllarında Türk Mahalli İdareleri üzerine 5, Belediye Kanunu ve esasları üzerine 7 makale olmak üzere toplam 12 makalesi yayınlanmıştır (Ekşi, 2024: 248).

İmtiyaz sahibinin Belediyeler Bankası, yazı işleri müdürünün Alaettin Cemil Topçubaşioğlu'nun genel neşriyat editörününse Naci Kıcıman'ın olduğu Belediyeler Dergisi 1935 yılının haziran ayından, 1942 yılının mayıs ayına kadar toplam 81 sayı yayınlamıştır (Karayaman, 2019: 47-52). Kıcıman'ın belediyeçilik üzerine kaleme aldığı 13 makale 1935-1941 yılları arasında derginin ilk 16 sayısında yayınlanmıştır (Ekşi, 2024: 249).

Belediyeler Dergisi'nin devamı niteliğinde olan 1945 yılında yayın hayatına başlayan ve kurucu üyeleri arasında Naci Kıcıman'ın da olduğu İller ve Belediyeler Dergisinde de yazara ait 1945-1946 yılları arasında yayınlanmış 5 makalesi mevcuttur (Ekşi, 2024: 250). Bu makaleler incelendiğinde dönemin ruhuna uygun olarak iki kutuplu dünyanın Anglosakson tarafına meyil edildiği anlaşılmaktadır. 'Belediye İktisat Faaliyetinde İngiliz Amerikan Sistemi', 'Birleşik Amerika'da Belediye (1-2)', 'İngiltere'de Belediye' gibi altı aylık süre zarfında seri yazıların kaleme alındığı görülmektedir (Avaner, 2020).

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin mirası üzerine inşa edilen modern devlet olma bilinciyle hareket eden Türkiye Cumhuriyeti'nin hızlı, verimli ve iktisadi çözümler üreten bir kamu yönetimi ve idari çalışma düzeni oluşturma çabası 1950 yılına kadar sürmüştür. Bu dönemde milli kimliği inşa etmeye, demokratik düzeni kanıksatmaya ve huzur ile güven ortamı sağlamaya yardımcı olmakla mükellef olan valilerin kamusal alandaki statü ve görev güvencesi kapsamında görev ve yetkileri yeniden düzenlenmiştir. 1921 Teşkilat-ı Esasiye'den itibaren mülki idaredeki yasal düzenlemeler 1926'daki 788 sayılı, 1929'daki 1452 sayılı, 1930'daki 1700 sayılı, 1931'deki 1851 sayılı, 1939'daki 3656 sayılı, 1942'deki

4178 sayılı, 1946'daki 4805 sayılı ve 1947'deki 4980 sayılı kanunlar valilerin kıdem ve maaşlarının belirlenmesinde kıstas olmuştur. Bu düzenlemeler mevcut şartları iyileştirmeyi amaçlamıştır. Erken Cumhuriyet döneminde valilerin konumu gereği özel statüye sahip olmasından dolayı atanması, ceza ve izin, görevden alınması, emekliye sevk gibi konular rasyonel devlet anlayışına uygun olarak yasal düzenlemeler çerçevesinde güvence altına alınmıştır. Bu düzenlemeler dönemin şartları, ülkenin iktisadi, sosyal ve siyasal durumu göz önünde bulundurularak gerçekleştirilmiştir. Atatürk döneminde görülen nispeten iyi olan gayri safi milli hasıladaki refah düzeyi İkinci Dünya Savaşı ile birlikte yerini yüksek enflasyona, hayat pahalılığına, düşük gelire bırakmıştır. Yüksek enflasyon altında ezilen devlet memurları arasında en üst maaş bareminde yer alan valiler yasal prosedürün uzun ve yavaş işlemesi ile tatbikinde kalifiye memur sınıfının bulunmaması, liyakat usulü atamaların yetersizliği gibi nedenlerden ötürü yapılan eksik ya da hatalı olarak gördükleri durumları düzeltmek için idari mahkemelere başvurarak hak arayışına gitmişlerdir. Bu valilerden biri olan Naci Kıcıman da derecelendirmedeki yeri üzerinden kıdem tazminatı, emekliye sevkinin sağlık sorunları nedeniyle kullandığı izin deyken gerçekleşmesi sebebiyle haklarının iadesi ve tazminat talebiyle Danıştay'a dava açmıştır. Danıştay'da görülen davada valilerin özel statüsüne vurgu yapılmış ve emekliye sevk konusunda ilk alınan kararın geçerli olduğu, emekliye sevkten sonra Bakanlar Kurulu tarafından yapılan atamanın emekliyi istihdam olarak nitelendirilebileceği ifade edilmiştir. Naci Kıcıman'ın kıdem ve maaşının Isparta Valiliğinden emekliye sevk ile gerçekleştiği bu ilk karara göre yasal işlem yapılması gerektiği kararı alınmıştır. Kıcıman'ın davasında Danıştay'ın emekliye sevkinin gerçekleşmesinden sonra yapılan atamanın emekli istihdamı olarak ele alması, emsal karar niteliğinde olmuş ve kendisi gibi emekliye sevkte yasal hak arayışında olan valilerin davalarında gerekçeli karar olarak açıklanmıştır. Emekliye sevk ve kıdem için açılan iki dava nedeniyle sicili yeniden incelenmiş, Kıcıman'ın işe başlama ve ayrılma tarihleri, aldığı maaş gibi konular yeniden değerlendirilmiş, bu çerçevede yanlış ve eksik yapılan hesaplamalar düzeltilmiştir. Sonuç olarak erken Cumhuriyet döneminde modern bir hukuk devleti anlayışı ile merkeziyetçi bir kurumsallaşma amacı sonucunda idari teşkilatlanma üzerine yapılan yasal prosedürlerin uzun sürmesi, kalifiye memur yetersizliği, liyakatsizlik gibi sorunlardan dolayı kıdem ve maaş tablosu yeniden düzenlenmiş ve doğruluğu tasdik edilmek zorunda kalmıştır. Melih Cevdet Anday'ın 1946 yılında kaleme aldığı memurların kıdem ve tazminat sorununu yansıttığı "Barem Kanunu" meselesi valilerin de mesleki kariyerlerindeki önemi nedeniyle idari davalarda hak arayışına girmelerine sebep olmuştur. Kıdem ve derecelendirme yönetimi ile alınan maaşın emeklilikte alınan aylığa yansımaları gerçeği Başbakanlık ve İçişlerine açılan davalar yüzünden hukuki prosedürler ile ilgilenen mülki idare amirleri, demokratik merkeziyetçi yapıyı ve inkılapları halka pekiştirmek, huzur ve güven ortamını sağlama görevini yerine getirme de zorlanmıştır.

Erken Cumhuriyet dönemini incelediğimizde Kıcıman'ın mülki idare amiri olarak atama sürelerindeki kısalık, kaymakam ya da vali olarak bulunduğu il ve ilçedeki sorunlara yönelmede ve kalıcı çözümler sunmasında kendisini yetersiz bırakmıştır. Ayrıca Naci Kâşif Kıcıman'ın genel sağlık sorunlarında yapılan tedavileri sonrasında atamaların sıcak ve düşük rakımlı sahil kenarlarına yapılması yönündeki isteğinin, bu dönemde mülkiye mezuniyetinden gelen idari amir sayısındaki azlık nedeniyle görmezden gelindiğini göstermektedir.

Bu dönemde valilerin izin konusunda çok büyük sorunlar yaşamadığı anlaşılmaktadır. Kıcıman, 1947 yılında emekli oluncaya kadar çeşitli nedenlerle 13 ay, 93 gün izin kullanmıştır. Erken Cumhuriyet döneminde yapılan düzenlemeler bu dönemin şartlarına göre şekillenmiş ve uygulamada yine dönemin koşullarına bağlı olarak hatalı ya da eksik işleyişler olsa da mülki idarede ve idareciler için yapılan kanunlar modern hukuk devleti anlayışıyla demokratik ülke gereği olarak ele alınmıştır. Siyasi otorite tarafından atanan valilerin bağlı bulundukları kurumlara dava açması ve sonrasında statü ve saygınlıklarında herhangi bir kayba uğramadan ast-üst ilişkilerine devam etmeleri de bu dönemde rasyonel bir bakış açısıyla devletin yönetildiğini ve baba figürü ile devletin ele alındığını ortaya koymaktadır.

Asker, bürokrat, mülki idare amiri olan Naci Kıcıman'ın kitap ve makalelerini genel olarak ele alındığında kamu yönetimi disiplini üzerine yoğunluk kazandığı görülmektedir. Mahalli idareler ve belediyeçilik üzerine kaleme aldığı yazıları ile dönemin genel özelliklerine ışık tutmasının yanı sıra çağdaş ülkeler ile karşılaştırmalar yaparak konulara eğilmesi ve katıldığı uluslararası kongrelerde edindiği deneyimlerini eserlerine aktarması, Kıcıman'ı dönemin meslektaşlarından ayıran dikkat çekici bir özellik olmuştur. Kıcıman, almış olduğu eğitimin yansıması olan eserlerinin dışında, *Çöl Kapları* lakabıyla anılan Fahreddin Paşa'nın yaveri olarak, Hicaz'da verilen destansı mücadeleyi, sadece resmi belgelere dayalı değil aynı zamanda yaşananların başarılı bir şekilde aktarıcısı olarak da tanınmaktadır. Dördüncü Ordu'da görev yapan önemli komutanlardan Cemal, Fahreddin ve Ali Fuad paşalara atıfta bulunması ve Arap İsyanı, kültürü gibi konulara değinmesi tarih alanında önemli bir başucu kaynak eseri olmasını sağlamıştır. Kıcıman'ın, 33 yıllık faal yaşamına sığdırmış olduğu bu eserlerin akademik alana katkıları gözden kaçamayacak kadar büyük ve önemli bir niteliğe sahiptir.

Kaynakça

- Anayasa Mahkemesi (2024). 1921 Anayasası, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1921-anayasasi/>. (12.09.2024).
- Ataay, İ. (1974). “Türkiye’de Elli Yıllık Maaş ve Ücret Uygulaması”, *İÜ İşletme Fakültesi Dergisi*, 3(1), 430-455.
- Avaner, T. (2020). *Reformun Antropolojisi (Kamu Yönetiminde Bağımlılık Sorunu)*, Ankara: Gazi Kitabevi.

- Baltaoğlu, G. (1998). Atatürk Dönemi Valileri (29 Ekim 1923-10 Kasım 1938), Ankara: Ocak Yayınları.
- Bulut, Ç. (2015). “Devletin Taşradaki Eli: Umumi Müfettişlikler”, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, 21, 83-110.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Bakanlıklar Arası Tayin Daire Başkanlığı, BCA, 30-11-1-0/ 24. 16. 11, 30 Kasım 1926.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Bakanlıklar Arası Tayin Daire Başkanlığı, BCA, 30-11-1-0/ 28. 40. 4, 18 Kasım 1926.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Bakanlıklar Arası Tayin Daire Başkanlığı, BCA, 30-11-1-0/ 41. 21. 11, 8 Temmuz 1928.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Bakanlıklar Arası Tayin Daire Başkanlığı, BCA, 30-11-0/ 57. 21. 5, 30 Temmuz 1930.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Bakanlıklar Arası Tayin Daire Başkanlığı, BCA, 30-11-1-0/ 73. 27.14, 24 Ekim 1932.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Bakanlıklar Arası Tayin Daire Başkanlığı, BCA, 30-11-1-0/ 117. 37. 15, 29 Kasım 1937.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), BCA, 30-18-1-2/ 36. 37. 3, 18 Mayıs 1933.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), BCA, 30-18-1-2/ 56. 55. 10 Dosya Ek:228-66, 26 Haziran 1936.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), BCA, 30-18-1-2/ 62-14-3 Dosya Ek: 77-9, 19 Şubat 1936.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), BCA, 30-18-1-2/ 76. 60.2 Dosya Ek. 71-424, 25 Haziran 1937.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), BCA, 30-18-1-2/ 93. 107. 20 Dosya Ek. 71-450M, 25 Kasım 1940.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), BCA, 30-18-1-2/ 108.37.20 Dosya Ek. 29, 22 Haziran 1945.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), BCA, 30-18-1-2/ 109. 55. 14 Dosya Ek. 2, 11 Eylül 1945.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), BCA, 30-18-1-2/ 109. 63. 11, 23 Ekim 1945.

- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), BCA, 30-18-1-2/ 113. 34. 4 Dosya Ek. 29.51, 22 Mayıs 1947.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Maliye Nezareti Emlak-i Müdüriyeti, BOA, ML. EEM, 1103-6.
- Çetin, M. (2021). “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de Mülki İdare Amirliği”, *Hitit Ekonomi ve Politika Dergisi*, 1(1), 91-100.
- Çetin, V. (2024). “I. Dünya Harbi’nde Sina-Filistin Cephesi’nde Jandarmanın Yapılanması ve Faaliyetleri”, *Jandarma Tarihi ve Yönetimi*, (Ed.) Tekin Avaner, Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.
- Danıştay Kararlar Dergisi (1946). Sivas Valisi Naci Kıcıman, E:43/626, K:46/3474, Eylül, (33), 37.
- Danıştay Kararlar Dergisi (1948). Naci Kıcıman Davası, E:47/78-48/56, K:48/77, Haziran, (40), 60-63.
- Deringil, S. (2019). *The Ottoman Twilight in the Arab Lands*, Boston: Academic Studies Press.
- Duran, L. (1973). “Türk Kaymakamı”, *Amme Dergisi*, 6(2), 3-14.
- Ekşi Çaylak, Ş. (2024). “Naci Kıcıman (1894-1982)”, *Türkiye’de Yönetim Bilimi Yazarları 1900-1950*, (Ed.) Birgül Ayman Güler, Ankara: İmge Kitabevi.
- Eraslan, Z. (2021). “Cumhuriyet Türkiye’sine Geçiş Sürecinde Şûrây-ı Devlet”, *Belleten*, 85(304), 1025-1071.
- Haklı, S. (2015). “Tek-Parti Döneminde Akademik Bir Dergi: Siyasi İlimler Mecmuası”, *Liberal Düşünce*, 78, 105-122.
- İçişleri Bakanlığı Arşivi (İBA), Naci Kâşif Kıcıman Sicil Dosyası, Dosya No: 1269.
- Karakaya, O. (2023). “Görevden Alınan Valilerin Statüleri”, *Türk İdare Dergisi*, Haziran, 496, 265-287.
- Karaman, M. (2023). “Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Asker Maaş Ödemelerinde Yaşanan Aksamalar ve Sosyal Sonuçları”, *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ağustos, 15(3), 451-466.
- Kartal, N. (2013). “Tanzimat’tan Cumhuriyete Osmanlı’da Mülki İdare”, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 4(1), 1-24.
- Karayaman, M. (2019). “Belediyeler Dergisi’nin (1935-1942) Yerel Tarih Araştırmalarında Yeri ve Önemi”, *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Ed. Fak. SBD*, 43(2), 47-90.
- Kıcıman, N. (1935). “Varşova’da Toplanacak Altıncı Arsiulusal Yönetim Bilgileri Kongresi”, *İdare*, (1), 804-1810.
- Milli Savunma Bakanlığı Arşivi (MSBA), Sicil ve Özlük Dosyaları, MSBA, 92375898-622.03-3467570.
- Özşen, T. (1988). *Türk İdare Dergisi (1928-1988)*, Ankara.

- Üzmen, İ. (2013). “1942-1943 Erbaa Depremleri”, Karam Dergisi, (40), 77-93.
- Pehlivanlıoğlu, H. (1992). Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askeri Polis Teşkilatı, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Resmi Gazete (RG), 19 Haziran 1930. S:1524.
- Resmi Gazete (RG), 5 Mayıs 1929. S:1184.
- Şaşmaz, M. (2021). Türkiye’de İl, İlçe ve Köy Kuruluşu ile Bağlılık Değişikliği 1840-2020 Kırşehir İli, Ankara: Uzun Dijital Matbaa.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Arşivi, 788 Sayılı Memurin Kanunu, Tutanaklar, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc004/kanuntbmmc004/kanuntbmmc00400788.pdf. (23.09.2024).
- TODAİE (1998). Kamu Yönetimi Sözlüğü, Ankara: TODAİE Yayını.

EKLER

Çalışmada Yer Alan Anayasalar, Yasalar ve Diğer Hukuki Düzenlemeler Listesi

- 1864 Vilayet Nizamnamesi.
- 1913 İdare-i Umumiyyet-i Vilayet Kanunu Muvakkatı.
- 1921 Teşkilat-ı Esasi Kanunu.
- 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu.
- 1929 788 Sayılı Memurin Kanunu.
- 1929 Devlet Memurlarının Maaşatının Tevdi ve Teadülüne Dair Kanunu.
- 1929 1452 Sayılı Kanun.
- 1929 1476 Sayılı Kanun.
- 1930 1700 Sayılı Dâhiliye Memuru Kanunu.
- 1930 1689 Sayılı Tekaüt Kanunu.
- 1939 Barem Kanunu.
- 1942 4178 Sayılı Kanun.
- 1946 4805 Sayılı Kanun.
- 1947 4980 Sayılı Kanun.
- 1947 1811 Sayılı Kanun.

Çalışmadaki Yer İsimleri Listesi

- Adapazarı.
- Akka.
- Ankara.
- Bolu.
- Brüksel.
- Çanakkale.
- Diyarbakır.
- Hicaz.
- İstanbul.
- Gebze (Gekböze).
- Gönen.
- Görece.
- Trabzon.

Tura.
Seydibeşir.
Siirt.
Sinop.
Sivas.
Yenbeğulbahir.

Çalışmadaki Kurum İsimleri Listesi

Başbakanlık.
Dâhiliye Vekâleti.
Danıştay İkinci Dairesi.
Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü.
Maliye ve Nafia Dairesi.
Matbuat Umum Müdürlüğü.
Sayıştay.
Sıhhat ve İçtimar Muavenet Vekilliği.
Şuray-ı Devlet.

Çalışmada Yer Alan Şahısların Listesi

Mustafa Kemal Atatürk.
Ali Fuat Paşa.
Altıok, Mithat.
Aksoy, Halit.
Alataş, Ahmet, Hulusi.
Adil, Muslihiddin.
Biren, Mehmet, Tevfik.
Cemal Paşa.
Fahrettin Paşa.
Çağpar, İzzettin.
Çakmak, Fevzi.
Ertan, Behçet.
Kâşif, Ahmet.
Kıcıman, Naci Kâşif, Mehmet.
Öncel, Talat.
Öney, Sabri.
Saraçoğlu, Şükrü.
Saydam, Refik.
Tekeli, Ziya.
Türel, Faik.
Üster, Neşat.